

PARTIKULÁK A MAGYAR ÉS AZ OROSZ
NYELVBEN

Kandidátusi értekezés

írta: Fábricz Károly

Szeged, 1986

Egyes műszavak értelmezése a dolgozatban

Partikula - a dolgozatban leírandó szócsoporthoz, mely a módosítószók osztályában funkcionális és szemantikai szempontból egységes képet mutat.

Homonímia - egy lexéma két vagy több szófajhoz tartozása.
(A magyar terminológiában megszokott "konvergens hangfejlődés eredményeként létrejövő egyalakúság" értelmezésen *homofóniát*, egy szófajhoz tartozó többjelentésű szó fogalmán pedig *poliszémiát* értek.)

Etimon - olyan szó, amely a partikula létrejöttének (mint származékszó létrejöttének) alapjául szolgál.

Parafrázis - valamely mondat tartalmának kifejtése vagy előfeltevésének interpretálása a mondatjelentés feltárása érdekében ("laza", formális szabályokhoz nem kötött parafrázálás).

TARTALOM

I. BEVEZETÉS	1
1.1. A <i>partikula</i> mint terminus technicus.....	3
1.2. A partikula mint nyelvészeti probléma	5
1.3. A partikula mint az egybevetés tárgya	8
1.4. A partikulák leírásának menete	12
II. A PARTIKULÁK HOMONÍMIÁJA	14
2.1. Kérdésfelvetés	14
2.2. Kötőszói eredetű partikulák	15
2.2.1. <u>A magyar is mint kötőszó és mint partikula..</u>	15
2.2.2. <u>Az orosz и mint kötőszó és mint partikula...</u>	36
2.2.3. <u>A magyar is partikula egybevetése az orosz и</u> <u>partikulával</u>	39
2.2.4. <u>Az egyéb kötőszói eredetű partikulák homoní-</u> <u>miája</u>	43
2.3. Határozószói eredetű partikulák	58
2.3.1. <u>A magyar csak, már és még mint határozószó</u> <u>és mint partikula</u>	60
2.3.2. <u>Az orosz уже, еще és только mint határozószó</u> <u>és mint partikula</u>	80

2.3.3. <u>A magyar már, még, csak és az orosz уже, еще és только</u> partikulák egybevetése	91
2.3.4. <u>Az egyéb határozószói eredetű partikulák homonímiája</u>	93
2.4. Egyéb eredetű partikulák	105
2.4.1. <u>A magyar azért és mi mint névmások és mint partikulák</u>	105
2.4.2. <u>Az orosz вот, это és -то homonímiája</u>	110
2.5 Összegzés	122
III. A PARTIKULÁK JELENTÉSE ÉS FUNKCIÓJA	
3.1. A probléma kiterjesztése	125
3.2. A modális szó és a partikula	133
3.3. A partikula jelentése	147
3.3.1. <u>A szemantikai transzpozíció</u>	151
3.3.2. <u>A jelentés kikövetkeztetése</u>	164
3.3.3. <u>A partikulák a nyelv szemiotikai rendszerében</u>	173
3.4. A partikula funkciója	179
IV. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS	
4.1. A magyar és az orosz partikulák állománya	196
4.1.1. <u>Magyar partikulák</u>	196
4.1.2. <u>Orosz partikulák</u>	204

4.2. A partikulák fordíthatósága	209
<u>HIVATKOZÁSOK</u>	215
<u>Szépirodalmi idézetek</u>	232

I. BEVEZETÉS

Mindaz, amit mondunk ill. írunk, tartalmilag két részre tagolódik. Közlésünk egyik, a nyelvtudomány történetének tanúsága szerint a vizsgálódások közép-pontjában levő része az a hallgatóhoz vagy olvasóhoz *k ö z v e t l e n ü l* eljuttatott információ, amely a valóság különböző részleteiről szól. Közlendőnk másik részét azok a tartalmi mozzanatok adják, amelyek a valósággrészletek feltárásához *j á r u l é k o s* információként kötődnek, s a beszélőnek a közlendőhöz való *v i s z o n y á t* mutatják.

A nyelvi megnyilatkozások illetően tartalmi tagolása bizonyos mértékig mesterkélt, mivel a mondat globális tartalmát nem vezethetjük vissza teljes biztonsággal a valósággrészleteket feltáró tartalmi sík és a szubjektív viszonyulást takaró tartalmi sík összegére. Ugyanakkor vitathatatlan a fenti distinkció kísérleti haszna és létjogosultsága akkor, amikor vizsgálódásunk tárgya egy olyan szócsoporthoz, mely a többi közül éppen azáltal tűnik ki, hogy nyelvi léte e második tartalmi síknak köszönhető.

Ezen másodiknak nevezett sík a *szubjektív modalitás* nyelvtani kategóriáját öleli fel. A jelen dolgozat

a szubjektív modalitás vinogradovi (Vinogradov 1950) koncepciója nyomán született eredményekre és elméleti megállapításokra támaszkodik. Témája a szubjektív modalitás nyelvi eszköztárából azon szócsoporthoz a vizsgálata, amely a valóságrészleteket feltáró szavaknak funkcionális-szemantikai szóhasadása révén, avagy szintaktikai-szemantikai tényezők sajátos kölcsönhatása nyomán keletkezett.

Feladata e szócsoporthoz, a *partikulák* nyelvi mi-létének megragadása és két nyelv, a magyar és az orosz keretén belüli leírása. A dolgozat folyamán figyelmemet nem annyira a jelentésárnyalatok minél aprólékosabb megkülönböztetésére, a partikulák egyes csoportjainak kimerítő elemzésére fordítom (habár a kifejtés érdekében az elemzés esetenként igen részletek-be menő lesz), mint inkább a partikula nyelvi jelen-létének okaira, a többi modális és nem modális szó-csoporttól és -fajtól való különállásának bizonyítá-sára, valamint annak sugallására, hogy a partikula a nyelvi fejlődés egyetemes jelensége, megjelenése a nyelvfejlődés és a gondolkodási mechanizmus elvonttá válásának terméke.

1.1. A *partíkula* mint terminus technicus

A magyar nyelvészeti szakirodalomban a *partíkula* műszóval elvétve találkozhatunk (pl. Lehr 1890:368, Ladányi 1962:202, Fülei-Szántó 1974:148). Az alábbiakban tárgyalandó lexémákat a különféle dolgozatok, értelmező szótárak, nyelvtanok stb. jobbára a *határozószók* között tartják számon. Annak ellenére, hogy az utóbbi időben H. Molnár Ilona értekezésének (1968) köszönhetően egyre több munkában találkozunk a *módosítószó* fogalmával, mely szóosztály magába foglalja a *partikulák* csoportját is, a nyelvészeti köztudatban a szervetlen határozószók nem különülnek el a határozószóktól. Ezt bizonyítja, hogy a Magyar értelmező kéziszótár a módosítószókat a határozószók közé sorolja, holott szófaji felosztásában húszegynéhány esetben felbukkan a módosítószó terminus is, hol módosítószót, hol indulatszót jelölve.¹ Jellemző például, hogy míg az ugye az ÉKsz. tanúsága szerint határozószó, addig az ugyebár mondatszónak tekintendő.

---

¹ Ez úton mondok köszönetet Papp Ferenc akadémikusnak azért, hogy az ÉKsz. számítógépes szófaji feldolgozását rendelkezésemre bocsátotta.

A *partikula* terminus gyakran szerepel más nyelvek leíró nyelvészeti munkáiban (részletesebben l. Fábricz 1979:4-9). Ezek egy részében az elnevezés bizonyos szó- és formaképző morféimákra utal (pl. Petrov 1978 a jakut, Alekszidze 1973 a szanszkrit, Severnyina 1980 a mongol, Tekavčić 1972 a latin nyelvvel kapcsolatosan). Más esetekben a *partikula* nem kizárólag és elsősorban nem morféimákat jelöl, hanem lexémákra utal, amint azt az orosz és a német nyelvvel összefüggő szakirodalom tanúsítja. Az orosz és a német nyelvészetben a *partikula* (частица ill. Partikel) terminussal jelölt szócsoporthat funkcionális-szemantikai nyelvi státusát tekintve közel áll egymáshoz, a két elnevezés megközelítőleg azonos értelemben használatos.

A magyar *módosítószó* fogalma az orosz vagy a német *partikuláénál* tágabb, amennyiben a magyar szakirodalom *módosítószónak* tekinti az orosz "модальные слова" ill. a német "Modalwörter" műszóval illetett szóosztályok állományát. Ugyanakkor a *módosítószó* szűkebb fogalom is, mivel nem vonatkozik szó- és formaképző morféimákra.

A *partikula* terminus használata kettős törekvést takar: utal egyfelől arra, hogy kívánatos a magyar nyelvészetben a terminus által jelölt fogalmat a *módosító-*

szók problematikájában külön kezelni; másfelől jelzi annak igényét, hogy a szubjektív modalitás e kifejezőeszközének vizsgálatában valamiféle terminológiai egyöntetűség alakuljon ki az ezirányú intenzívebb német és orosz nyelvészeti kutatásokhoz való formai – és remélhetőleg tartalmi – közelítés révén.

1.2. A partikula mint nyelvészeti probléma

Sietek megjegyezni, hogy téves lenne a fentiekből arra következtetni, hogy a dolgozat az orosz nyelvészeti partikula-koncepciónak a magyar partikulákra való adaptálását tűzi ki célul. A mai orosz leíró nyelvészetben a partikulákat illetően sem egységes elképzeléssel, sem átvehető leírási móddal nem találkozunk. Az utóbbi évtizedekben az orosz partikulákról írt tanulmányok, monográfiák a partikula-kutatás úttörőjének V.V. Vinogradovot tekintik, akinek köszönhetően a modális szavak végérvényesen kikerültek a partikulák (valamint a határozószók) állományából. Vinogradov munkáiban (1947, 1950) azonban – amint arra W. Arndt is rámutat – nehéz fellelni azon egységes szempontokat,

amelyek alapján egy-egy szóról eldönthető, partikulával vagy modális szóval van-e dolgunk.² Nem jutottak ezidáig a nyelvészek egységes álláspontra a partikuláknak a mondatépítésben betöltött szerepét illetően sem. Ez is közrejátszik abban, hogy az egyes szerzőknél meglehetősen eltér a partikuláknak titulált szavak állománya.

A vinogradovi definíció értelmében "partikulák"-nak /частичами/ az olyan szavak osztályait nevezik, amelyek általában nem rendelkeznek teljesen önálló vagy materiális jelentéssel, hanem főként kiegészítő jelentéseket visznek más szavak, szócsoporthoz, mondatok jelentésébe, avagy különféle grammatikai (és következésképpen logikai és expresszív) viszonyok kifejezésére szolgálnak" /kiemelések tőlem – F.K./ (Vinogradov 1947:633).

E meghatározás Vinogradov azon szándékát tükrözi, hogy olyan definíciót fogalmazzon meg, amely érvényes a korábban intuitíve partikulának elkeresztelt összes szóra és szóelemre. Így a megfogalmazás annyira általánosra sikeredett, hogy figyelembevételével partikulának tekinthetnénk az összes segédszót /служебное слово/, de akár a modális szavakat is.

---

² "One looks in vain... for palpable criteria which clearly assign a given word to the class of "modal-adverbative particles"... (Arndt 1960:325). "Partikulán" itt és a következő oldalon módosítószót értek.

Vinogradov definíciója szükségszerűen általános: az általa kijelölt partikulák egyes kategóriái annyira különböznek egymástól, hogy összes típusukat egy elnevezéssel illetni csak feltételesen lehet, mivelhogy ezek a típusok annyira eltérnek egymástól, mint egyik szófaj a másiktól (l. Mirovics 1962:104).

Az orosz partikulaállomány heterogén voltának okát kijelölésük módjában kell keresnünk. A segédszók osztályán belül viszonylag élesen elkülönülő előljárószók, kötőszók, segédigék és kopulák kijelölése után fennmaradó szótömeget szokás partikulának tekinteni. Így adódhat elő az, hogy partikula a felelőszó, de partikula a feltételes mód képzője is, partikula a mutatószó, de partikula a kérdőszócska is stb. A partikulák "maradékkelvű" szófajfelosztásának másik mutatója, hogy az értelmező szótárak egy-egy szót akkor minősítenek partikulának, ha nem sikerül az adott lexémát semmilyen egyéb szófaji kategóriába besorolni. Így ahány szótárszerkesztő, annyi partikula, s ez vonatkozik a különféle grammatikák és monográfiák partikulákról szóló fejezeteire is.

Az elmondottakból következően a partikula mint nyelvészeti probléma mindenekelőtt annak a felderítését jelenti, hogy milyen nyelvi tényező az adott (?) szócsoporthoz, milyen szerepet tölt be a nyelvhasználat

folyamatában, heterogénnek tűnő volta ellenére milyen szempontból tekinthető egységesnek, esetében milyen a nyelvi jelentés és a funkció összefüggése.

E kérdéskör vizsgálatához kiindulópontul szolgál az a tény, hogy a partikula származékszó, vagyis valamely lexéma vagy lexémák funkcionális-szemantikai módosulásának az eredménye.

1.3. A partikula mint az egybevetés tárgya

A dolgozat célja a partikulának mint nyelvi jelenségnek a megragadása és leírása. Ennek a célnak megfelel két nem rokon nyelv, a magyar és az orosz partikuláinak szinkrón számbavétele és egybevetése, mivel a partikulát mint a nyelv belső, önfejlődés révén keletkezett képződményét egyszerre két, egymástól sok tekintetben eltérő fejlődési utat bejáró nyelven mutatja be.

Az egybevetés és a leírás módszerének kombinálása aláhúzza a dolgozat általános nyelvészeti indíttatását, előrevetíti bizonyos nyelvtipológiai és univerzális lingvisztikai megállapítások igényét. Az egybe-

vetésnek a szakirodalomban funkcionálisnak (l. pl. Zimek 1972:18) vagy strukturális-szemantikainak (vö. Gak-Rojzenblit 1965:4) nevezett megközelítési módját alkalmazva a magyar és az orosz partikulák összemérhetőkké válnak mind keletkezésüket, mind mai funkcionális-szemantikai arculatukat illetően.

Az egybevetés nemcsak a partikulák egészét érinti, hanem kiterjed az egyes partikulákra is. Az összevethetőséget segítik az irodalmi példamondatokat kiegészítő műfordítások is. Ez a szemléltetésen túl sokszor hozzájárul ahhoz is, hogy az idézetek rövidebbek legyenek, mivel a fordítás gyakran kiegészíti, érthetővé teszi az eredetiben megadott illusztrációt.

Partikulákkal kapcsolatos kontrasztív jellegű tanulmányokat a szakirodalomban elvétve találunk (ilyen pl. I.A. Kiszeljov három munkája /1966, 1976, 1980/, ezek viszont nem szolgálhatnak mintául, nem csupán azért, mert egy töről fakadó, keleti szláv nyelveket vesznek célba, hanem – és főként – azért sem, mert pontatlanok a partikuláknak a többi szófajtól való elkülönítése, közelebbről a homonímia megítélése tekintetében.

A partikulák egybevethetőségének feltételezésekor a kontrasztív grammatika azon alapelvét veszem alapul, mely szerint "az emberiség minden nyelve osztozik bi-

zonyos számú közös lényeges jegyekben" (Di Pietro 1971:4). A partikuláknál a közös jegyek meglétének közvetett mutatója, hogy kialakulásuk mindkét nyelvben a nyelvfejlődés viszonylag kései szakaszára tehető.

Az írásos emlékek tanúsága szerint az oroszban a partikulák száma a 18–19. sz. fordulóján ugrásszerűen megnő (vö. Szkiba 1980:41), a magyar partikulák elterjedése a 17–19. századra tehető (az etimológiai szótárak e tekintetben nem megbízhatóak, mivel a homonímia kérdésével jobbra nem foglalkoznak). A dolgozatban előforduló nyelvtörténeti adataim egyrészt a nagyobb példaanyagot felvonultató szófejtő szótárakból, másrészt nyelvtörténészek idevágó adatközléseiből származnak. Mivel beható nyelvtörténeti elemzést egyetlen partikula esetén sem végeztem, dolgozatomban az izgalmasnak és eredménnyel kecsegtetőnek látszó nyelvtörténeti jelentésrekonstrukciós vizsgálatoktól eltekintettem, ehelyett szinkrón nyelvi megfigyeléseimet két nyelv egybevetésével próbáltam alátámasztani.

A kontrasztív elemzés sarkalatos pontja köztudottan az egybevetés alapjának, kiindulópontjának, mércéjének a megállapítása (Jarceva 1981:29–30). A partikulák esetében az egybevetés bázisát a két nyelvben hasonló módon funkcionáló motiváló szó és a belőle keletkezett partikula szerepváltozásában megmutatkozó hasonlóságok és különbségek adják.

A partikulának etimonjával való kapcsolata, mint említettem, nehezen deríthető fel szótörténeti források segítségével. Általánosságban megállapítható, hogy e szócsoporthoz vonatkozóan az etimológiai munkák többnyire akkor nyújtanak támpontot, ha a vizsgálandó partikula nem határozószói vagy kötőszói eredetű, hanem igei vagy névmási keletkezésű (pl. hiszen, vajon ill. ведь, мол és mi, úgy ill. что, так). Ez utóbbiak közül is az igei eredetű partikuláknál találunk szinte minden esetben elegendő anyagot, a névmási partikulák leválasztása etimonjuktól lényegesen óvatosabban kezelendő.

A fentiekből adódik az a leírási mód, amely a partikula funkcióját és szemantikáját az etimonnal való szinkrón összehasonlításban igyekszik megragadni, míg az egybevetés kiindulópontjául az etimonoktól meghúzható funkcionális-szemantikai fejlődés vonal irányának egymásra vetítése szolgál.

Habár a partikulák egybevető kutatásának – akár csak egyéb kontrasztív jellegű munkáknak – tekintettel kell lennie a nyelvtipológia eredményeire (ennek indoklását l. Dezső 1975, 1984), közvetlen segítséget a magyar–orosz kontrasztivikától e téren nem remélhetünk (vö. Papp 1984). A dolgozatban megpróbálkozom ugyan az egybevetés eredményeit szerény keretek

között tipológiaiilag általánosítani, ez azonban mindössze a feltárt tendenciákkal összefüggő hipotézis megalkotását jelenti.

1.4. A partikulák leírásának menete

Mint jeleztem, a szakirodalomban a partikulák kijelölése nem egységes, a legfőbb momentum a nyelvész esetenként szükségszerűen felületes intuíciója. Az arndti értelemben vett kézzelfogható kritériumot (Arndt 1960:325) nem különféle prozódiai jegyek felderítésében keresem (bár a partikulák kutatását tagadhatatlanul segíti az ez irányú vizsgálódás pl. a német nyelv partikulái esetén). Megközelítésem első lépése a partikula és etimonja közötti hominímia szintaktikai-szemantikai vizsgálata.

Ez a stratégia hozzájárul a partikulák önálló szófaji csoportba sorolásához elengedhetetlen kijelölési elv induktív úton való megfogalmazásához. A homonímia leírásával együtt jár az etimontól való eltávolodás mibenlétének a megállapítása, ami a leírást követő egybevetés alapját adja meg. Rész-

letesen tárgyalok egy-egy kötőszói és három-három határozószói eredetű magyar ill. orosz partikulát. A megfigyelések eredményeit általánosítva röviden jellemzem az adott származási csoportba tartozó egyéb partikulákat közös jegyeik szemszögéből.

A konkrét vizsgálatokból leszűrt tapasztalatokra támaszkodva áttérek a partikulák jelentésének és funkciójának a kérdésére. Ennek során áttekintem a partikula mint szócsoporthatárolásának és nyelvi mivoltának kérdését. Szükséges megjegyezni, hogy mind az elemzések, mind az általánosítások a hagyományos nyelvészeti terminológia (és nyelvreírási módozat) keretein belül fogalmazódnak meg. Ez bizonyos mértékig objektív szükségszerűség: a propozicionális logika talaján álló vagy a formális nyelvi modellek megalkotására törekvő szemantikák – ismereteim szerint – nem alkalmasak arra, hogy a nyelvben kifejeződő szubjektivitást, vagyis a propozicionális mondat tartalmán túlmenő információt eszközrendszerükkel leírják. Ugyanakkor ezen információgenetikailag a propozicionális tartalmat feltáró nyelvi eszközökhöz kötődik, ezért e kapcsolat tanulmányozása hozzájárulhat a szubjektív modális viszony formális eszközökkel való leírásához.

Befejezésül áttekintést adok a partikulák állományáról és megjegyzéseket teszek az elvi megállapítások gyakorlati hasznára vonatkozóan.

II. A PARTIKULÁK HOMONÍMIÁJA

2.1. Kérdésfelvetés

Bizonyos szavak mondatbeli használatakor sajátos jelenségre figyelhetünk fel: szintaktikai viselkedésüket illetően valamiféle kétarcúság jellemzi őket. Ilyen szavak az alábbi mondatok kiemelt elemei.

/1/ Tegnap is eljött Péter.

/2/ Tegnap el is jött Péter.

/3/ Csak ketten ismerik a titok nyitját.

/4/ Ketten csak ismerik a titok nyitját.

/5/ И вчера к нам приходил Петр.

/6/ Вчера к нам Петр и приходил.

/7/ Зачем только вчера ты это сказал?

/8/ Зачем только ты это сказал вчера? ³

---

³ A /2/ és a /8/ kétértelműek. Itt e kérdést figyelmen kívül hagyom, mivel alább tárgyalni fogom. A /2/-ben az is nem-kötőszói, a /8/-ban a только nem-határozószói alkalmazására gondolok. (Elvben kétértelmű a /4/ is.)

Feltételezésem szerint a mondatpárok második tagjában a kiemelt szavak nem kötőszó vagy határozószó, hanem *p a r t i k u l a* szerepét töltik be. A dolgozat e részében a jelzett homonímia vizsgálata lesz a feladat. A leírás menetét a partikula eredete szabja meg, tehát külön tárgyalom a kötőszói, a határozószói, valamint az egyéb eredetű partikulákat.

2.2. Kötőszói eredetű partikulák

2.2.1. A magyar is mint kötőszó és mint partikula

Az is szóra vonatkozó szakirodalomról részletes áttekintést nyújt egy dolgozatom (Fábricz 1985a), belőle az alábbi megállapításokat emelem ki.

Az is kötőszó feltehetően az és-sel együtt szóhasadás eredményeként keletkezett (Grétsy 1962:94). Közös töről fakadásukat mutatja, hogy mindkét szó mellérendelő kötőszóként használatos. Nem kevésbé fontos viszont különbségük. Az és a terminus voltaképpen ér-

telmében vett *mellérendelő kötőszó*, s ennek megfelelően a kapcsolt komponensek (mondatok, mondatrészek) szintaktikai egyenértékűsége alapján a *felsorolás* alapjelentését fejezi ki. Az is a mellérendelés egy speciális esetét, a *párhuzamba állítást* juttatja érvényre, jelentésében pedig a bizonyos szempontú *hasonlóság* a döntő mozzanat.

A mellérendeléssel kifejezett felsorolás mondat-szerkesztési szempontból eltér a párhuzamba állítással elért hasonlóság érzékeltetésétől. Vö.

/9/ Szerdán és csütörtökön esett az eső.

/10/ Szerdán esett az eső. Csütörtökön is (esett az eső).

A párhuzamba állítás mint szintaktikai funkció az is kötőszót "fókuszáló hatású operátorként" (vö. É. Kiss 1978:273) tünteti fel, mely egyidejűleg lehetővé teszi a topic elhagyását.

Az is kötőszói használatának, vagyis a párhuzamba állítás révén kifejezett hasonlóságnak az alábbi eseteit jelölhetjük ki:

a/ Mondatrészek hasonlósága. Ha mondatrészeket hasonlítunk, a párhuzamba állítás tengelyét az állítmány adja.

/11/ Anna is megérkezett. (Vö. Péter megérkezett.)

/12/ Tegnap is esett az eső. (Vö. Tegnapelőtt/ma
esett/esik az eső.)

/13/ Kenyeret is vásároltam. (Vö. Tejet vásároltam.)

/14/ Éva kockás füzetet is szeretne. (Vö. Éva vo-
nalas füzetet szeretne.) ⁴

b/ Mondatok hasonlósága. Ha az is kötőszót állítmá-
nyok közötti hasonlóság kifejezésére használjuk,
akkor a párhuzamba állítás tengelyét valamely
nem-állítmányi mondatrész testesíti meg.

/15/ Júniusban is felvételizett. (Vö. Júniusban
érettségizett.)

/16/ Vonattal is ment tovább. (Vö. Vonattal ér-
kezett.)

A /15/-/16/ példamondatok az is szórendi visel-
kedésének fontos jellegzetességét vetítik előre: az
is abban az esetben sem kerül az állítmány után –
szemben a mondatrészes hasonlósággal –, amikor állít-

---

⁴ A jelző mondatba ágyazódásának jellegéből adódóan a hasonlóság tengelye az állítmány és a vele összefüggő jelzett szó. Ezért a /14/ elvben kétértelmű, mert adekvát előzménye lehet az Éva ceruzákat szeretne.

mányt állít párhuzamba állítmánnyal. Következés-képpen itt is kétértelmű szerkezeteket kapunk (hiszen e mondatokban kifejeződhet mondatrészes hasonlóság is), melyek egyértelművé tételéről a mondatelőzmény gondoskodik.⁵

c/ Mondattartalmak hasonlósága. Kötőszóként szerepel az is olyan mondatok kapcsolásakor is, amelyek között az összefüggés nem állítmányi vagy egyéb mondatrészes hasonlóságot takar, hanem a mondatelőzményből elvonatkoztatott mondattartalomnak a másodikéval való hasonlóságát mutatja.

/17/ Az eső is esik. (Vö. Fúj a szél.)

/18/ Anna is köhög. (Vö. Péter belázasodott.)

Míg a /17/ mondat és mondatelőzménye tartalmi hasonlóságát a rossz idő parafrázis tengelyére helyezhetjük, addig a /18/ példa előzményéhez a megbetegedés hasonlósági mozzanaton keresztül kapcsolódik.

---

⁵ Beszélt nyelvben találkozunk a /15/ egyértelművé tételének ilyen formájával: Felvételizni is júniusban felvételizett. Vö. Szabolcsi Annának a "nyomatékos topic"-ra vonatkozó megfigyelésével (1980). A /16/ kapcsán érdekes figyelni arra, hogy mondatok hasonlósága esetén az elváló igekötők mindig elválnak a főku-
szálás miatt, az igekötő pedig kötelezően hangsúlyossá válik. Mondatrészes hasonlóságnál ez nem jellemző.

Az is kötőszói mivoltának funkcionális, tartalmi és formai mutatója rendre a következő: párhuzamba állítás; hasonlóság kifejezése; az alany, a tárgy, avagy a határozó utáni mondathelyzet.

A formai mutatót alapul véve partikulának tekintendő az is, ha a mondatban az állítmány után áll. Pl.

/19/ – Mennyit mondom, hogy vigyázz!

– Vigyázok is. Persze hogy vigyázok... (MLJ318) ⁶

/20/ ... az a gondolatja támadt, hogy ő várost telepít Kárpátfalva helyibe. Építtetett is egy sor hosszú házat a füzek aljába... (JMM235)

A /19/-/20/ példákban a kötőszói használatnál megfigyelt *hasonlóság* mint alapjelentés megváltozik, helyébe más tartalmi mozzanat lép, mely a mondatelőzménynek való *megfelelés*. A megfelelés a /19/-ben a felszólítás és az annak való *e n g e d e l m e s s é g*, a /20/-ban a városépítési szándék és annak *v a l ó r a v á l á s* a között fedezhető fel.

---

⁶ A szépirodalomból vett idézeteknél zárójelben adom meg a bibliográfiai adatokat: rövidítve a szerző nevét és a mű címét, valamint a lapszámot. Fordításnál csak a lapszámot közlöm. A rövidítések feloldása a dolgozat végén található.

Miért indokolt a megfelelést minőségileg új jelentésnek tekinteni, a /19/-/20/ példákban az is-t a partikulák közé sorolni?

Kötőszónak minősül az is akkor, amikor két mondat között egy meghatározott hasonlósági mozzanat alapján párhuzamot létesít. Mondatrészes hasonlóságnál a párhuzamba állított elemek száma maximális, ugyanis az is-t tartalmazó mondat előzményétől csak a kiemelt mondatrész tekintetében tér el. A mondat többi része topikalizálódik, s mint ilyen elhagyható, mivel a mondatelőzmény tartalmilag releváns elemei "érvényben maradnak". Pl.

/21/ – Anna tegnap 9 órától déli 12-ig a konyhában
az ebéddel foglalatzkodott.

– A férje is.

Mondatok hasonlósága esetén annyiban módosul a hasonlósági mozzanatot hordozó komponensek közötti viszony, hogy az állítmányhoz tartozó bővítmények nem topikalizálódnak a fenti értelemben:

/22/ Péter a jövő héten kezd hozzá a beszámolóhoz,
s a jövő héten is fejezi be.

A /22/-ben az időhatározó korrelációja mellett megfi-

gyelhető az alany odaértett párhuzama és az igealakok egyezése.

Mondattartalmak hasonlóságának kifejeződésekor a lexikai-grammatikai összecsengés nem szükségszerű velejárója az is alkalmazhatóságának.

Összegezve: az is mint kötőszó nyelvi létét annak köszönheti, hogy képes egy mondatban a mondatelőzmény valamely mondatrészével vagy mondatrészeivel, illetőleg a mondatelőzmény egészének tartalmával p á r h u z a m o t v o n n i . Ezen képessége révén az is a mondatba egy előfeltevést vezet be, melynek lényege a fókuszban lévő komponensnek a megelőző, azonos szinten lévő komponenssel összefüggő egyenrangúságára, hasonlóságára való utalás.

A /19/-/20/ példákban szereplő is leginkább a mondat tartalmak párhuzamba állítására emlékeztető viszonyulást fejezi ki. Az állítmány után álló is szintén egyfajta párhuzamot von a mondatelőzménnyel, pl.:

/23/ Eltelt az idő. Már mehetek is haza. (NLT50)

Az is kötőszóról formálisan könnyedén leválasztható, vele funkcionális hasonlóságot mutató (azaz úgyszintén párhuzamba állító) is partikula szemantikai különállása a megfelelés és a hasonlóság közötti minőségi különbség-

ben ragadható meg. A partikulákról a Bevezetésben tett megállapítás szerint e szócsoporthoz jelentése a mondat szubjektív modális síkjába illeszkedik. Az is kötőszó által kifejezett hasonlóság tehát a valóságrészleteket feltáró jelentéselemek, míg az is partikula által kifejezett megfelelés a szubjektív viszonyulást feltáró jelentéselemek közé tartozik.

Az is kötőszó és az is partikula közötti szemantikai különbség az alábbiakkal bizonyítható.

1. Az is hasonlóság kifejezésekor két mondatrész, mondat vagy mondat tartalom egyenrangúságát jelzi, megjelenése tehát formai és/vagy tartalmi egyenlőséggel kitevésért jelenti.

Pl.:

Péter tud úszni. Anna is. —> 'Anna úszni tudás dolgában = Péter'

Esik az eső. A szél is fúj. —> 'Rossz időt jelent a szél, és ezzel = az eső'

Az is megfelelés kifejezésekor szintén az előző mondat tartalmát veszi célba, de nem mint az adott mondat tartalmával egyenrangút, hanem mint az abban leírtaknak megfelelőt. Pl.:

Süt a nap. Melegszik is a föld. —> 'Annak, hogy süt a nap, megfelel, hogy melegszik a föld'

* Esik az eső. Fúj is a szél.

2. Az is kötőszó a hasonlóság kifejezésekor afféle hozzátétel végez, mivel a bizonyos szempontból egyenrangú (=) komponensek egyenrangúságuk megemlítésével összeadódnak.

Péter tud úszni. + Anna (tud úszni).

Esik az eső. + a szél fúj ("mint a rossz idő másika megnyilvánulása").

Az is partikula megfelelés kifejezésekor az adott mondat tartalmát az előzőhöz mért következőzmenynek minősíti.

Süt a nap. Melegszik is a föld. —> 'A napsütés (örvendetes) velejárója, hogy melegszik a föld'.

Az is partikula használatát tehát elvont gondolati-logikai következtetés teszi lehetővé.

3. Bizonyítható a kötőszó és a partikula különbözése egy újabb formai jeggyel is. Szétváló igekötővel szerkesztett igét tartalmazó mondatban kötőszó esetén az is megelőzi az igét, partikulaaként viszont beékelődik az igekötő és az ige közé úgy, hogy azok sorrendjét nem cseréli fel. ⁷

---

⁷ Ha pedig az is az igekötős ige után áll, "megengedő" is-sel van dolgunk, pl.: Ha becsapott is, szeretem. (Erről bővebben l. Fábri 1985a.)

Pl.:

/24/ Mire visszamentem, Tibor éppen a lemezek közt válogatott, valami tánczenét tett fel, s fel is kért mindjárt. (SIGy45)

/25/ Nagyságos asszonynak, kezét csókolom, mindig igaza van. Már el is hallgattam. (NLM327)

A kötőszó és a partikula közti különbség fenti mutatói alapján az alábbi következtetésre juthatunk: ha az is kötőszóként mondattartalmakat egyenrangúaknak minősít és ennek alapján az utóbbit az előzőhöz rendeli, partikulaként pedig azt mutatja, hogy az adott mondattartalom az előzőnek mint következménye felel meg, akkor a szubjektív modális viszonyulás lényege az is partikula esetében abban nyilvánul meg, hogy általa a beszélő a két mondattartalom közötti következtetését, közvetett kapcsolatát képes kifejezni egyfajta előfeltevésként.

Ennek illusztrálására lássunk egy példát.

/26a/ Anna ragyogóan beszél angolul. Pétert is felvették angol szakra.

/26b/ Anna ragyogóan beszél angolul. Pétert fel is vették angol szakra.

Ha a /26a-b/ első mondatának (laza) szemantikai szerkezetét igyekezzünk megadni, jelentés-parafrázisunk lehet az 'Annára jellemző a magas szintű angoltudás'. A /26a/ második mondatával az előző parafrázishoz a 'Péterre szintén jellemző a magas szintű angoltudás' mondatartalom kapcsolódott. A /26b/ második mondata önmagában a 'Péter angol szakos hallgató lett' jelentést fejezi ki, amelyhez a beszélőnek az a meglátása, véleménye, plusz információja kapcsolódik, hogy a szóban forgó eredmény Anna angoltudásának köszönhető, vagyis Anna (feltesszük) részt vett Péter felkészítésében.

A gondolati párhuzam közvetlen (is kötőszó) és közvetett (is partikula) volta közötti különbség megmutatkozik abban, hogy a szemantikai mélyszerkezethez eljutva a kötőszó topikalizáló funkciója rekonstruálható, a partikula esetében nem lehet szó topikalizációról, vö.

'Annára jellemző a magas szintű angoltudás'

'Péterre is'

'Annára jellemző a magas szintű angoltudás'

('Ha az embert angol felvételre angolul jól
tudó ember készíti fel, az záloga lehet a

a sikeres felvételinek. Ez Péter esetében
így volt, ezért')

'Péter angol szakos hallgató lett'

Az is partikula által kifejezett szubjektív viszonyulás a /26b/ esetén valamiféle az életvitellel kapcsolatos általános érvényű háttérinformációként fogalmazható meg. Lényegében hasonló jellegű plusz információ hámozható ki a /24/-/25/ példákból is: 'Ha az ember valami tánczenét választ, teheti ezt azzal a szándékkal, hogy táncoljon. Ez Tibor esetében így volt, ezért...'; 'Ha az ember olyan valakivel vitatkozik, akinek mindig igaza van, akkor nincs értelme a vitatkozásnak. Az adott esetben erről van szó, ezért...'.

Az is partikulaszerű használata nem merül ki az állítmány utáni helyzettel. A formai kritérium elmaradásával az is szófaji hovatartozására funkcionális-szemantikai jellegéből következtethetünk. Ennek tipikusabb esetei a következők.

Az is nem szerepelhet kötőszóként akkor, ha az előtte lévő szó jelentésénél fogva alkalmatlan arra, hogy valamely őt megelőzővel korreláljon. Ilyen például a tagadószó, melynek tartalmi "kisugárzása" mindig egy adott mondatra érvényes ⁸, mivel egy kétpólusú viszony egyikét

kiemelve csak az ellentétes pólussal tudna párhuzamot vonni, vagyis kontradikcióhoz vezetne. Pl.:

/27/ Nem is tudta, mit eszik, csak gyorsan falt,
szokása szerint... (NLT56)

/28/ ... a különös öröm miatt, vagy nem is tudom,
minek nevezzem, nem lelem helyemet. (JMM468)

Az is fenti használatát n y o m ó s í t ó
s z ó c s k a elnevezéssel illeti a szakirodalom.
A terminus zavaró, amennyiben nehezen megfogható, vol-
taképpen mit "nyomósít" a /27/-/28/ példákban az is.
Ha azt feltételezzük, hogy az is a tagadást hivatott
erősebb, kategorikusabb megnyilvánulásában bemutatni,
akkor várható, hogy pl. a nem is tudom valahol az iga-
zán nem tudom, egyáltalán nem tudom stb. nyomósítás-
sal egy sorba helyezendő. Ha a /27/ és a /28/ példák-
ba az is helyett pl. az egyáltalán-t tesszük be, kom-
munikatív jelentéstartalom szempontjából eltérő monda-
tokat kapunk ("mást mondunk"). Az eltérés megragadása

---

⁸ A sem tagadószó mint az is és a nem összevonása kivé-
tel ez alól, bár ha az összetételben az is partikula-
ként szerepel, akkor a megállapítás a sem-re is vonat-
kozik. Vö. a /27/-tel szinonim "Azt sem tudta, mit e-
szik..." megoldást.

szintén a szemantikai szerkezet bevonásával lehetséges.

A /27/-ben lévő nem tudta és a /28/-ban lévő nem tudom olyasfajta nemtudást kell hogy kifejezzon, amely nem evezetethető össze az igazán, egyáltalán + nem tudom/tudta összekapcsolásával megjelenő nemtudással. A két nemtudás közti különbséget az alábbi parafrázis érzékelteti: 'Nem is tudta, mit eszik, mert nem figyelt oda' (így/ezért csak falt szokása szerint) versus 'Egyáltalán nem tudta, mit eszik, mert az ízek felismerhetetlenek voltak'. (A /28/-cal összefüggő parafrázisra később térek vissza.) Másként fogalmazva, az is-hez kötődő nemtudás olyan nemtudást jelent, amely a szóban forgó személy esetében nem tudatlansága miatt jön létre, hanem oda-nem-figyelése következtében.

E ponton érkezünk el az is partikula-jellegének szemantikai okához. Az egyáltalán nem tudta a nemtudás kategorikus kifejezése. A nem is tudta a nemtudás metaforikus kifejezése. Durva megfogalmazásban: a /27/ mondatban a nemtudás kifejezése nem azért jelenik meg, mert az evés folyamatának ábrázolásában az étel ismerete az egyik releváns tényező, hanem azért, mert a szóban forgó személy oda-nem-figyelésének, kapkodásának metaforikus ábrázolására nyújt lehetőséget. A metaforikus ábrázolás a korábban látott közvetett (logikai műveleten keresztüli, hát-

térismerettel elegy) jelentéskifejezéssel azonos jellegű szemantikai vonás. Az azonos jellegben viszonylag könnyű felfedezni a *megfelelés* szemantikai invariánst. A mélyszerkezeti metaforikus nemtudás ugyanis az a jelentéssík, amely az is-nek köszönhetően a beszélő azon viszonyulását fejezi ki, mely szerint a szóban forgó személy cselekedetét a metaforikus nemtudás szintjén kell megfeleltetni a háttércselekménnyel. Valamivel világosabban fogalmazva: a beszélő szerint a szóban forgó személy nem tudta mit eszik, de ezen információ csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben megfelel a beszélő azon metaforikus úton kifejtett szándékának, hogy e személyt az oda-nem-figyelés egyik jelével jellemezze.

A megfelelés közvetlenebbül érzékelhető az igenlést kifejező pólushoz rendelt is esetén:

/29/ – Csinálja diszkréten, titokban, volt már olyan
a világtörténelemben. Nem kell földúlni az
egész család életét.

– Úgy is van!

(MLJ347)

A /29/-ben lévő is, úgy tűnik, valóban nyomósító szerepet tölt be, az igenlést kategorikusabbá teszi. Ugyanakkor számításba kell venni azt a körülményt, hogy az igenlést kísérő is megjelenését itt is azon képességének köszönhe-

ti, hogy a beszélő szubjektív viszonyulására utal, vagyis arra, hogy háttérismerete alapján valamilyen – mindennapi tapasztalatára épülő – összefüggés gyakori, valószínű, tipikus stb. voltát tudatja velünk.

Az is partikula *megfelelés* jelentésének másik módzata a kiegészítendő kérdő mondatban való szereplés. Informatív kérdő mondatban (bővebben l. Fábri 1981:450) az is funkcióját a v á l a s z a d á s s ü r g e t é s e elnevezéssel határozhatjuk meg:

/30/ – Ki is fedezte fel Amerikát?

/31/ – Hol is hagytam az esernyőmet?

Az is révén a kérdésbe bekerülő jelentéstöbblet körülbelül így parafrázálható: 'a választ tudom, de a beszélő partnertől szeretném hallani (/30/)'; 'a választ tudnom kellene, de nem jut eszembe (/31/)'.

Itt is érzékelhető az is kapcsolatteremtő szerepe, a megfelelés kérdő mondatban mint a megfeleltetés igénye jelentkezik. Az is által létesülő kapcsolat semmilyen mondat- vagy szövegszerkesztési célt nem szolgál, kizárólag háttérinformációt közvetít. Gyakran használatos az is ezen kapcsolatteremtő funkcióban retorikus kérdésben a kapcsolat megvalósíthatatlanságának érzékeltetéseként:

/32/ Miért is kötötte a sors az ő lelkét annyira
össze a nyomorultakéval? Hát nincs ebből a
betegségből szabadulás? (NLT121)

A nem informatív kérdő mondatokban szereplő is használata bizonyos mértékig érintkezik a tagadószó után álló is-ével (vö. /28/ – 27. l.). Ezen azt értem, hogy a nem is tudom, minek nevezzem funkcionális-szemantikai aspektusból szinonim a minek is nevezzem-mel. Az is-sel szerkesztett konstrukciók metaforikus jelentéssíkja itt is meglehetősen szembeötlő. A /28/-ban egy jellegzetesség (különös öröm) körülírásához fűződő bizonytalanság fejeződik ki ('különös öröm vagy valami ilyesmi'), a minek is nevezzem típusú álinformatív kérdések metaforikus jellege pedig éppen álinformatív jellegükkel függ össze.

Az is a /30/-/31/ informatív (választ igénylő) kérdő mondatokban az is nélkül szerkesztett "Ki fedezte fel Amerikát?" ill. "Hol hagytam az esernyőmet?" kérdésekkel szemben olyan szubjektív modális többletet fejez ki, amely a tisztán informatív kérdő mondatot *közlő-kérdő mondat*tá változtatja át.

A partikulaként használt is mennyiségi viszonyokat kifejező szerkezetekben az adott mennyiség *szubjektív nagyságát* mutatja:

/33/ És igen sokan kerestek havi ezer koronát,
vagy annál is többet. (NLT32)

A szubjektív nagyság voltaképpen bármilyen a minimálisnál nagyobb mennyiséghez kapcsolódhat:

/34/ – Nézzétek csak, most ketten is fölkeltek,
hogyan odamenjenek hozzá. (JMM171)

(Minimális mennyiség esetén az is kötőszói értelmet kap.
Pl.: "Most egy ember is fölkelte...")

Ha az is egy nagyon + melléknév/határozószó kapcsolatába ékelődik be, akkor a mennyiség nagyságát jelölő nagyon után áll és a szószerkezet jelentésének túlzó voltára utal:

/35/ – Valóban nőd angyal. Kárpáthy né elenyészik
mellette. Ő különben sem az a szépség, ami
szellemes férfiakat érdekelhet; nagyon is
érzéki. (JMM433)

A fenti példákban figyelmet érdemel, hogy az is megelőzheti (!) a vele tartalmilag összefüggő szót (vö. /33/ és /35/), a szubjektív nagyság pedig előjel nélküli (vö. annál is többet és annál is keveseb-

bet). A szubjektív nagyság kiemelése nem kizárólag megnyí-
nyiséget kifejező szavakhoz, szószerkezetekhez kötődik.
Az is szubjektív modális értelmezésének az a feltétele,
hogy a vele összefüggő szó vagy szószerkezet valamilyen
vele (a szóval, szószerkezettel) azonos szintű szemanti-
kai kapcsolatba ne léphessen. Így egyfajta szubjektív
nagyság (a várhatónál nagyobb fokú/mértékű megnyilvánu-
lás) fejeződik ki az alábbi példákban:

/36/ Nem jó volna, ha elkísérném az ifjú urat, ha
valahova akar menni? Itt farkasok is szoktak
ám járni. (JMM464)

/37/ Már a pékhez átmenni is lusta. (NLP102)

A /36/ esetében az 'erre a helyre a veszély magas foka jellemző', a /37/-ben pedig az 'erre a személyre a léhaság magas foka jellemző' parafrázisok rámutatnak a szubjektíve nagynak értékelt jellegzetesség mibenlétére.

Az is azon képessége, hogy partikulaszerűen használható olyan szintaktikai helyzetekben is, amikor megjelenése egybeesik az is kötőszó tipikus megjelenési helyzeteivel, rendkívül kiterjeszti az is partikula használhatóságának a körét. Mai használatában az is szófaji hovatartozása a szintaktikai pozíció, de még

az őt megelőző (vagy követő) szó alapján sem dönthető el. Az "Én is jó helyen bújtam el itt nálatok." mondat első hallásra mellérendelésként értelmezhető. Valójában a mondat kétértelmű, mert lehet valamiféle "retorikus kijelentő mondat" értelme is, vö.:

/38/ - ...van egy gukkerje, azzal lesi, ki mit csinál.

- Én is jó helyen bújtam el itt nálatok. Egy árgus távcsöve elé... (HMC711)

Az is-t tartalmazó mondat ellentétes értelmet az is-ben hordozott 'megfelelés' ráértett tagadásaként kap. Az is ezen használatában kötelező szerkezeti tag, kiemelésével (eliminálásával) a mondat nem kap ellentétes értelmet, a kommunikatív célnak nem tud megfelelni. ⁹

Az is kötőszóról leválasztott is partikula bemutatását összefoglalva megállapítható, hogy az is a magyar

---

⁹ Az egy évszázada még természetes megszorító értelmű legalább mellett ma már kötelező elem az is (az egyéb kapcsolódásokra l. az ÉrtSz. szócikkét), vö.:

/39/ ...könnyen azt hihette volna, hogy ő maga az, aki mindenhez ért, legalább János úr abban a meggyőződésben élt... (JMM378)

/40/ Fanny sohasem hallott ilyen mulatságos dolgokat; legalább életében soha ily jóízűen nem nevetett. (JMM372)

nyelvben négyféle szinten képes jelentéstartalmakat közvetíteni. Mindegyik esetben a mondatba az is valamilyen *kapcsolat* kifejezését viszi bele. A kapcsolat jellege alapján kijelölhető mondatrészeket, mondatokat és mondatstartalmakat kapcsoló is, mely minden esetben hozzáadó (mellé rendelő) kapcsolatot teremt az adott strukturális-szemantikai síkhoz tartozó egységek hasonlósága alapján. A negyedik esetben az is partikulaként funkcionál, ami az alábbi jegyekben nyilvánul meg:

1. az is által teremtett kapcsolat a mondat szemantikai mélyszerkezete és a beszélőnek a mélyszerkezetben kifejeződő tartalomhoz való szubjektív viszonyulása között létesül;
2. az is olyan, a mondat szerkezeti elemeként megjelenő "kód", amely a mondat kommunikatív irányultságának lényegi jegye, s mint ilyen egyfelől a mondatértelmezés segédeszköze, másfelől egyes kommunikatív típusok kötelező eleme;
3. az is partikula szemantikai magvát a *megfelelés* képezi;
4. az is által kifejezett viszonyulások mögött a metaforizációra való képesség és a mondat felszíni jelentésével ellentétes értelem kifejezésének a képessége húzódik meg.

2.2.2. Az orosz и mint kötőszó és mint partikula

Az orosz nyelvi értelmező szótárak eltérnek egymástól az и használati köreinek kijelölésében (részletesen l. Fábri 1982:65-66). Ennek oka abban keresendő, hogy az и egyaránt betölti a magyar és és is kötőszóknak megfelelő funkciót, emellett pedig az is-sel megegyezik abban is, hogy partikulaként is használatos (az észet ка szót az orosz и-vel egybevetve K.I. Bahman /1976:55/ ugyanezt a korrelációt fedezi fel).

Az и homonímiájának vizsgálatát az is leírásához hasonlóan a kötőszói alkalmazás felől közelítem meg. A fentebb tárgyalt funkcionális és szemantikai jellegzetességeket utalásszerűen, tömörítve veszem számba.

A szórend önmagában alkalmas a hozzáadó и-nek a felsoroló и-től való elkülönítésére. Ha az и-t a magyar és-nek megfelelően használjuk, akkor e szó a kapcsolandó mondatrészek, mondatok között helyezkedik el:

/41/ Кимраков взял кружку пива и бутерброд с
сыром... (AAC14)

/42/ Клава чуть повернулась, и Кимраков поспешно
отвел глаза. (AAC17)

Amikor az и az is kötőszóhoz hasonlóan *párhuzamba állít*, akkor – az is-sel ellentétben – a kapcsolandó komponens elé kerül:

/43/ Улица была вся та же, какую он (Зайцев) видел в последний раз. И тополя были такими же...

(СВП263)

/44/ Дурак будет тот, кто решит, что сумел раз и навсегда определить свои дни. Когда-то и он, Кимраков, был именно таким дураком. (ААС18)

A magyar is-hez hasonlóan az и részt vesz mondatok /45/ és mondattartalmak /46/ párhuzamba állításában (ez utóbbi esetben a hasonlósági mozzanatot a felbukkanás, megjelenés ténye adja):

/45/ Переехали мы в Тамбов, там и Сашка родился.

(VPR140)

/46/ Потом постучалась Иванова – она усмотрела дым из моей трубы, – следом приволокся и сам Матвеев...

(АГП66)

Az и kötőszói használatát az и partikulától az állítmány előtti helyzet különbözteti meg: az и állítmány előtt partikulává változik:

/47/ Он был интересен. Знаете, есть тип людей су-
хощавых и легких, как бы летящих. Седые воло-
сы подобием нимба поднимаются над черепом Ива-
на Матвеевича. Должно быть, от них и появля-
ется в этом человеке что-то взлетающее. (АЯ329)

Amint a /47/ példából kitűnik, az и által létre-
jövő kapcsolat disztális elhelyezkedésű mondatok alap-
ján is lehetséges. Amint az orosz példákból kitűnik, az
и partikula szemantikai magvát szintén a *megfelelés* ké-
pezi. Erre példa a /48/ is:

/48/ Узнал меня, принялся жалиться. А нам как раз
требовался сторож на дачу. Я его и привез хо-
зяину. Земляк, мол... (КФК91)

Ha az и nem állítmányt előz meg és partikulaként
szerepel, akkor az is-hez hasonlóan olyan komponensek-
hez kötődik, amelyek tartalmilag nem korrelálnak vala-
mely megelőző komponenssel. Ilyennek tekintendő a nyo-
matékos magyar sem-mel (mely szerkezetileg is + nem) ro-
konítható használata:

/49/ Мысль о том, чтобы такой бурлак мог утонуть,
никому и в голову не приходила. (МПК65)

Az и tehát partikulának tekintendő az oroszban, amikor a mondat állítmányát megelőzi, illetőleg amikor egyéb komponenssel tartalmi és/vagy formai síkon kapcsolatot az őt követő szóra vonatkozóan nem teremt.

2.2.3. A magyar is partikula egybevetése az orosz
и partikulával

A kötőszói homonímia kérdésének áttekintésére az a két szó került a jelen dolgozatba, amely a legnagyobb fokú hasonlóságot mutatja mai funkcionálását illetően.

Az és és is jelentésű kötőszók egy töről fakadására számos nyelvben látunk példát (vö. Szarvas 1873:57; Fischer 1877:301). A magyar is további fejlődésével kapcsolatosan a nyelvtörténeti szakirodalom nem tájékoztat kellőképpen a szófaji szétválás dolgában. Klemm Antal a nyomósító is-ből vezeti le a mellérendelő is-t, ebből pedig a mellérendelő és-t /1921:163-7/, többen azonban elvetik e fejlődésvonal lehetőségét (vö. Grétsy 1962:94; Somogyi 1922:59). Annyi bizonyos, hogy az is kiemelő partikulaként előfordul a Tihanyi Alapítólevél és Pázmány Péter prédikációi szövegében (ki is, ill. annál-is in-

kább összetételben, vö. Simonyi-Szarvas 1890:1612-3).

A legújabb nyelvtörténeti adatközlő szótár tanúsága szerint (SZRJA. 1979:75) az orosz и partikulaként 1265-től fedezhető fel.

A magyar és az orosz partikula mai szerepkörét egymásra vetítve számos ponton egybeesést találhatunk. Ilyen pont az állítmány melletti helyzet kitüntetett, diagnosztikus értékű szerepe, a hasonlóság $\longrightarrow$ megfelelés jelentésmódosulás, az állítmány melletti helyzeten kívüli egyéb partikulaszerű használat megléte stb. Az is-t és az и-t tartalmazó mondatok fordításának vizsgálata azt mutatja, hogy a műfordítók igen ritkán élnek a funkcionális-szemantikai hasonlóság adta lehetőséggel. Ennek okát abban látom, hogy az is és az и hasonlóságuk ellenére az adott nyelv öntörvényeinek engedelmeskednek, s ezek az öntörvények nem mindig teszik lehetővé a partikulával való fordítást (vö. pl. a /45/ és a /47/, ill. a /29/, /30/, /31/ mondatokat, ahol a partikula megőrzése a fordításban kizárt).

Lássunk egy példát a szó szerinti fordítás nem megfelelő voltára:

/50/ Вот еще кубометру вынем, пойдет песок. А там
и вода. (КФК107)

/50'/ Még egy köbmétert kiemelünk, és jön a homok.
Ott lesz víz is. (114)

Az eredeti és a fordítás közötti különbség tisztázása közelebb visz az öntörvény, közvetve pedig a kötőszó és a partikula közötti funkcionális-szemantikai különbség megragadásához.

Az orosz mondatban az и partikulaként jelenik meg és egyfajta cél közeli elérését húzza alá. A magyarban az is kötőszóként szerepel és a homok megjelenéséhez kapcsolja a víz megjelenését. Így a magyarban létesülő mellérendelő kapcsolat két tárgy egy időben és helyen való megmutatkozását vetíti elénk. Az oroszban a вода a szóban forgó cselekvés (kútásás) célja, a песок pedig e cél elérésének előfeltétele.

A fordításból a partikula figyelmen kívül hagyása miatt nemcsak a cél elérése és annak előfeltétele közötti kapcsolat érzékeltetése marad ki, hanem az a jelentéstartalom is, amely az и *megfelelés* jelentéséből adódik: a beszélő vélekedése szerint a cél elérése közeli, és ezen vélekedéséhez járulhatnak a hallgató felé közvetített egyéb információk is (bizakodás, öröm, biztatás, lelkesítés, megnyugtató stb.).

Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a fordító a magyar mondatba nem tehette be az is partikulát az állítmány mögé, mivel az a lesz-hez kapcsolódva nem a cél elérésének közelségére, hanem a cél elérésének ígéretére vonatkozna: Ott lesz is víz. Ez a szemantikai többlet pe-

dig az oroszban is megjelenhet, ha ott is jövő idejű alakot használunk: А там и будет вода.

Ugyanakkor a magyar is szintén alkalmas arra, hogy egy cél elérésének közelségére utaljon (vö. Kész is vagyok, ill. a már + is gyakori kombinációja szintén erre használatos), az /50'/ mondat esetében ez a használat a (Már) Ott is a víz. megoldással elérhető.

A magyar nyelv öntörvényeinek megfelelő átalakítás e mondatpár esetében nem csupán az is elmozdítását jelentette, hanem a cél megformálásához szükséges határozott névelő beiktatását is.

Számos esetben azonban az is-nek и-vel (és viszont) való megfeleltetése nem lehetséges, mert az adott mondat szerkezet miatt létrejövő megkötés oly mértékű, hogy a szemantikai hasonlóság ellenére a formális-szintaktikai és esetleges egyéb tartalmi-pragmatikai sajátosságok a felcserélhetőséget megakadályozzák. (Erről l. az A partikulák fordíthatósága fejezetet.)

2.2.4. Az egyéb kötőszói eredetű partikulák
homonímiája

A nyelvészeti irodalomban a partikuláknak a kötőszóktól való elkülönítése megoldatlan kérdés. A feladat nemcsak a partikulák leírása szempontjából sürgető: a különféle szövegnyelvészeti és pragmatikai kutatások egyre nagyobb figyelmet szentelnek a mellérendelő kötőszók alkalmazásának. Mivel a különféle munkákban a kötőszó minden használatában kötőszónak minősül, ezért az elemzések során olyan pragmatikai jegyeket tulajdonítanak használatának, amelyek valójában nem a kötőszót, hanem a vele homonim partikulát jellemzik.

Ami a magyar ill. orosz nyelv grammatikáit illeti, bennük egyes kötőszók és partikulák (módosítószók) átmeneti kategóriaként szerepelnek, éles határvonallal való elkülönítésük pedig nem tűnik lehetségesnek. A magyar nyelvtanokban rokonértelmű kötőszók (mert hiszen, de azért mégis) nyomósító célzatú együttes használatáról olvashatunk (MMNyR. I. 1961:288; MMNy. 1968:80), a legújabb szovjet akadémiai grammatikában pedig egyes kötőszóknak a partikulákhoz való közelítéséről olvashatunk (RG. I. 1980:713, 715 kk.), illetőleg partikula-

kötőszókat (частица-союз) mint átmeneti szófajtípust fedezhetünk fel (uo. 730-1).

Amint a korábban vizsgált két lexéma esetén megfigyelhettük, a homonim kötőszók és partikulák között kétségtelenül megfigyelhető bizonyos mértékű funkcionális-szemantikai hasonlóság, a kötőszó és a partikula ennek alapján történő összemosása azonban hátráltatja differenciálásukat.

A.B. Sapiro (1953) kísérletet tett arra, hogy a partikulákat elválassza a kötőszóktól. Vélekedése szerint ez három kritérium figyelembevételével lehetséges. Egyrészt a mondatok közötti kapcsolatot kifejező partikulák csak másodlagos szerepet játszanak: nyomósítják vagy pontosítják azt a mondatok közötti viszonyt, amelyet alapjában véve egyéb eszközök (a mondatok sorrendje, a ritmika, az igei állítmányok idejének korrelációja) fejeznek ki, vagy amely az egybefűzendő mondatok valós tartalmából következik. Ugyanakkor a kötőszók a mondatok közötti viszony kifejezésének alapvető eszközei. Másrészt a partikulákat nagyfokú mozgékonyság jellemzi, ami abban nyilvánul meg, hogy a partikula mindig azon mondatrészhez simul, amelyre értelmileg vonatkozik, míg a kötőszó mindig a mondat elején található. Harmadrészt pedig a partikulák mindig hangsúlytalanok (proklitikusak vagy enklitikusak), szemben a gyakran hangsúlyos kötőszókkal (Sapiro 1953:59-60).

Felidézve azonban a fentebb vizsgált magyar és orosz kötőszó-partikula homonímiát, Sapiro hármaskritériumrendszere alkalmatlannak tűnik a differenciálásra. Míg például a hozzáadó kötőszó szükség-szerűen a vele kapcsolatos mondatrészhez simul, a belőle keletkezett partikulát éppen a formai és/vagy tartalmi megkötöttség jellemzi. A prozódiai ismerv szintén kevésbé látszik megbízhatónak, mivel a partikula ugyanúgy lehet a hangsúlyos egység eleme, mint a kötőszó (nyomósítás és hozzáadás hangsúlyos egységeken keresztül valósul meg).

A kötőszók és a partikulák kapcsolatát az újabb szovjet szakirodalom a korábbiaktól eltérően értelmezi. O.Je. Znamenszkaja elképzelése szerint a partikulák a mai orosz nyelvben "egyre inkább konstruktív szintaktikai szerepet játszanak és egyre szélesebb körben használatosak kötőszói funkcióban" (1981: 116). A továbbiakban Znamenszkaja arról ír, hogy "kötőszók szerepét mindenekelőtt olyan partikulák töltik be, amelyek szemantikájában benne rejlik az a képesség, hogy bizonyos kapcsolatokat fejezzenek ki a mondatrészek között. A partikulák szemantikai és szintaktikai transzpozíciója, mely összefügg a kötőszói használat szférájába való behatolásukkal, kapcsolatban áll lexikai jelentéstartalmuk teljességével, amely ez esetben

meghatározó tényező. Minél teljesebb a partikula lexikai jelentése, annál gyengébbek kötőszói funkciói" (uo.).

Znamenszkajának a ведь lexéma elemzése kapcsán tett megállapításai (l. még Znamenszkaja 1980) azt az immár negyedszázados nézetet tükrözik, amelynek megfogalmazója N.Ju. Svedova. Svedova monográfiájában kifejti (1960:164), hogy a partikulák tekintélyes része kötőszói funkciókat képes ellátni. Egy szó kötőszói jellegének (союзность) mibenléte Svedova e tárgyú dolgozataiban (1960, 1979) világosan nem definiálódik. S. Karcevski mondatsora, melyet Svedova bizonyítékul használ fenti állításához, kellőképpen nem támasztja alá a kötőszóvá váló partikulák mint nyelvi tendencia hipotézisét, mivel e mondatokban főként kötőszókat találunk (vö. Karcevski 1956:40):

А. Я пойду прогуляюсь.

Б. И я с тобой.

В. А я останусь.

Г. Но к нам будут гости.

А. Да я ненадолго.

Д. Ну, ступай.

A fenti példában az első négy kiemelt elem kötőszóként szerepel, az utolsó mondatban valóban partikulával van dolgunk.

A mondatkezdő kötőszók a beszélt nyelv egyik jellegzetes vonását adják, s valóban képesek bizonyos értelmi árnyalatok, szubjektív jelentésmozzanatok kifejezésére, melyek a tagmondatokat összekötő kötőszók esetén nem érzékelhetők. Mindazonáltal e szavak szófajváltásáról nem indokolt beszélni, mivel alapvető mondatkapcsoló feladatuk fennmarad, tartalmi feltöltődésük pedig a kontextus függvénye.

A mondatkezdő kötőszók által hordozott jelentés-tartalmakat már Simonyi Zsigmond tárgyalta (1882), az orosszal kapcsolatos e témájú munkákról V.V. Vinogradov ad összefoglalást (1947:667-8; 1950:76). Legújabban funkcionálásuk sajátosságait a pragmatika kutatja, tipológiai igényű leírásukat R. Posner (1980) adja.

A kötőszó és a partikula egy ponton mutat azonosságot: mindkettő *viszony* kifejezésére szolgál. Ez a megállapítás azonban annyira általános, hogy önmagában nem elegendő egy kötőszó és a vele homonim partikula kapcsolatának körülírásához. Svedova a viszony jelentése (значение отношения) megfogalmazással minden partikula minden lehetséges funkciójának legáltalánosabb jegyét igyekszik megragadni, a viszony terminus meghatározása nélkül (vö. 1980:723).

Az is és az и lexémák vizsgálatakor a *viszony* jellegének különbsége (ti. a mondatrészek, mondatok, mondat-

tartalmak hozzáadása ill. a szemantikai szinten kifejeződő megfelelés közötti különbség) volt a szófaji kettősség megállapításának sarkalatos pontja.

Ha a kötőszókat olyan viszonyoknak a kifejezése köti egybe, amely mondatrészek, mondatok vagy mondatpartalmak korrelációján alapszik, akkor feltételezendő, hogy a belőlük származó partikulákat e viszony olyan módosulása jellemzi, amely a fenti korreláció helyett más jellegű és tartalmú korrelációt eredményez.

Ennek illusztrálására vegyük szemügyre az alábbi mondatpárokat.

/51/ Mutató, ám értéktelen dolog. (ÉKSz.38)

/52/ – Tudja, tanár úr, olyan fertelmes posvány
ám az ilyen istenháta mögötti rezidencia...

(NLT84)

(Az /51/ mondatban a kötőszó a két jelző szembenállásának viszonyát mutatja, mondatrészes kapcsolás formájában. Az /52/-ben nem találunk olyan előző komponenst, amely az ám-mal összefüggő "fertelmes posvány"-hoz lenne kapcsolható.)

/58/ – Mert láttalak már olyan ferde sarokkal, hogy

azt hittem, ha megállsz, hát elveszted az
egyensúlyod és felbillensz. (NLT43)

/54/ - Mi az, drágám, hát nem utaztál el? (SIGy38)

(Az /53/-ban a hát a "megállsz" és az "elveszted az
egyensúlyod" korrelációját mutatja, az /54/-ben léte-
sülő viszony felfoghatóvá válik anélkül, hogy valami-
lyen korábbi mondatelőzményről tudomásunk lenne.)

/55/ A szobrok az épületekkel együtt adták meg a
város képét. Most már ezt persze lehetetlen
tovább folytatni, hiszen a modern sokemeletes
házak mellett mindenféle szobor csak gúnynak
hatna... (SIGy44)

/56/ - Hát olyan asszonynak néz engem az úr, aki
jó lesz egy csonka ember feleségének?...
Hiszen a szemem égne ki. (MKZ33)

(Az /55/-ben a hiszen a "lehetetlen tovább folytatni"
és a "csak gúnynak hatna" között teremt - magyarázó -
kapcsolatot, az /56/-ban ezen kapcsolat helyébe egy
feltételezéshez fűződő megállapítás kapcsolódik, me-
lyet afféle következményként értelmezhetünk, így a
viszony sajátos módon megfordul, "metaforizálódik".)

/57/ - ... már csak szórakozásból úszom.

- Pedig maga tehetséges volt. (SIGy19)

/58/ - Különben is béke van Tisza és az ellenzék között. A béke pedig jó, de nem érdekes.

(NLT60)

(Az /57/-ben kifejezett ellentét mondat tartalmak kapcsolatán alapszik, az /58/-ban az ellentét helyébe anafóra lép, pontosabban a megelőző "béke" tartalmának kifejtésére való utalás. A partikula-jelleg nem annyira a viszonyulás módosulásában, mint inkább a szubjektív modális tartalom térnyerésében mutatkozik meg. Ha célszerű átmeneti kategóriaként kötőszó-partikulák létezését feltételezni, akkor az /58/-ban megjelenő pedig ennek egyik esetét képviselheti.)

/59/ - Okvetlenül megvárom. Itt hagyhatnám ugyan a címet, de tudni akarom, hogy mit határoz.

(NLT15)

/60/ - Ugyan édes Varga bácsi, maradjon ülve, vagy különben én is felállok. (JMM355)

(Az /59/-ben levő ugyan a kiemelendő komponens után állva kapcsolja a tagmondatot a következőhöz, amellyel

– a de megjelenésével együtt – megengedő-ellentétes kapcsolatot létesít. A /60/-ban a viszonyt a felszólítás és a beszélőnek ehhez fűződő megjegyzése hozza létre.)

Az orosz nyelvben meglévő hasonló homonímiát az alábbi mondatpárok példázzák.

/61/ – Копать некому. Не старикам же и бабам. (...)

Ведь от такой работы ежедневной свихнешься
в два счета. (ЮТС87)

/62/ – Ну вот, скажите, ведь приятно выступать перед этой новой публикой? (АВЧ26)

(A /61/-ben a magyar /55/-höz hasonlóan magyarázó kapcsolattal van dolgunk, a /62/-ben a viszony a ведь utáni komponens és a beszélő állásfoglalása között – hozzávetőlegesen 'ugye' jelentéssel – jön létre.)

/63/ – Плюнь ты на нее, маманя, – учатсливо сказал Матвей.

– Ой, плюнула бы, сыночек, да ведь она, чай, гостьюшка! (ФК61)

(64) – Анна Тихоновна! Да вы ли это? (ФК361)

(A /63/-ban megmutatkozó ellentétes kapcsolat a "плюнуть" és a "гостыюшка" között alakul ki; a /64/-ben a viszonyt megteremtő komponenseket ismét a partikula utáni mondatrészben és a beszélő viszonyulásában kell keresnünk.)

/65/ Я уезжаю, товарищ же остается. (C0175)

/66/ — Эй вы, пенгюхи! — крикнула Люсьена ксендзам. —
Подайте же руку женщине. Вы же видите, что я
сама не влезу. (КПН676)

(A /65/-ben a két tagmondat közötti ellentét fejeződik ki, a /66/-ban a beszélőnek a felszólításhoz ill. kijelentéshez fűzendő viszonyulása.)

/67/ Хоть убей, я ничего не понимаю. (C0798)

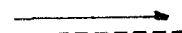

/68/ — Будто есть приказ реквизировать повозки, седла, конскую упряжь — все казацкое богатство, без которого жизни нет. Вы хоть понимаете, что это будет? (ЮТС72)

(A /67/-ben kifejeződő feltételes kapcsolat helyébe a /68/ esetén a beszélő állásfoglalása lép kb. a magyar egyáltalán által kifejezett viszonyulásnak megfelelő értelemben.)

A példasorból kitűnik, hogy a kötőszó általi viszony bináris szintaktikai kapcsolatra épül. A partikula által kifejezett viszonynak nem csupán az a jellegzetessége, hogy egy szintaktikai komponens és a beszélő alkotja a két pólust, hanem az is, hogy a partikula sajátos módon polifunkcionálissá válik.

Míg a kötőszó az általa kapcsolt komponensekkel hármass tartalmi-formai egységet alkot, addig a partikula egyetlen komponenssel (testes eszközzel) lép kapcsolatba, s egyszerre válik a kapcsolat másik pólusává és a viszonyulás tartalmának kifejezőjévé.

Ezen megállapításokat hozzuk kapcsolatba a korábban említett Znamenszkaja-Svedova koncepcióval.

A kötőszónak a partikulától való különbözését abban ragadtuk meg, hogy a kötőszó s z i n t a k t i k a i e g y s é g e k között ver valamilyen tartalmi hidat, míg a partikula egy szintaktikai egység és a beszélő i n t e l l e k t u á l i s t u d a t t a r t a l m a között létesít kapcsolatot. Az az univerzális nyelvi tendencia, amely a partikulák létrejöttének is mozgatórugója, és amelynek lényege a differenciáltabbá váló gondolati tartalmak minél pontosabb és sűrítettebb kifejezésére való törekvés, aligha tesz lehetővé egy partikula partikula-kötőszó kötőszó fejlődésvonalat.

Znamenszkaja ezen tendenciát támogató dolgozataiban (1980; 1981) az igei eredetű ведь szót elemezve arra tesz kísérletet, hogy bebizonyítsa a partikulák kötőszóvá válásának mint nyelvi jelenségnek az elterjedését. A partikulák általános jellemzését taglalva a szerző a kötőszóvá válás döntő mozzanatát abban látja, hogy "kötőszók funkciójában való használatuk során a partikuláknál megváltoznak a lexikai-szintaktikai kapcsolatok: elválnak a kiemelendő szótól és az egész mondatra kezdenek vonatkozni" (Znamenszkaja 1980:135). Mint láttuk, az is és az u elemzésénél a partikulaszerű használatot éppen a fenti idézetben megfogalmazott változás különítette el a kötőszóitól.

O.Je. Znamenszkaja a ведь szó fejlődését a потому что kialakulásával hozza kapcsolatba: "Az irodalmi források azt mutatják, hogy a ведь szó mindig élt a nép nyelvében (ennek ellentmond igei eredete – közbevetés tölem); csak a 17. században kezdték használni a потому что kötőszót. Ez utóbbi győzelmének az oka etimológiai és tartalmi világosságában állt, a ведь erre az időre ezen világos eredetét elveszítette" (1981:118).

A nyelvtörténetileg pontos leírás, amely egybevág Ju.G. Szkiba azon megfigyelésével, mely szerint a ведь mint partikula a 17. század végén alakult ki (Szkiba 1980:41), a tartalmi és etimológiai elhomályosulást nem

a kötőszói funkció módosulásával, megszűnésével, minőségi megváltozásával, hanem egy másik kötőszó megjelölésével hozza kapcsolatba.

Znamenszkaja a körvonalazott folyamatból nem az adott szó partikulává válására következtet, hanem azon kitételének igazolását látja benne, mely szerint "minél teljesebb a partikula lexikai jelentése, annál gyengébbek kötőszói funkciói" (1980:135). A tartalmi elhomályosulás ezek szerint a kötőszóvá válást előkészítő szemantikai folyamat.

A feltételezett ige $\longrightarrow$ partikula $\longrightarrow$ kötőszó fejlődésvonalnak két tényező mond ellent. Egyrészt a 17. sz. előtti forrásanyagban a ведь kizárólag kötőszói használatban van feltüntetve, vö. pl. "Да аще възвратится от рати и обрящетъ мя сице, ведь главу мою отсѣчетъ" (SzOSzV. 1975:50). Másrészt – és erre maga Znamenszkaja is rámutat – a redundancia minden jele nélkül szerepelhet a ведь a потому что-val egy tagmondatban (vö. a magyar mert hiszen-nel).

A kötőszó partikulává válásának folyamatában az általános jegyet minden partikulánál más-más kiegészítő, járulékos jegy gazdagítja, amely a motiváló szó funkcionális-szemantikai jellegzetességeiből és a konkrét szintaktikai-szemantikai kontextus sajátosságaiból tevődik össze.

A pedig kapcsán (50. l.: /58/) említettem a "kö-tőszó-partikula" létezésének lehetőségét, ami a kötőszó partikulává válásának köztes állomása lehet. A szó-fajváltás nehezen tettenérhető folyamatában feltételezhetjük a kötőszó olyan használatát, amikor a szintaktikai egységek között létesítendő kapcsolat bizonyos mértékig redundánssá válik. Ilyen redundanciával találkozunk az is ill. az и szavaknál, amikor ezek a lexémák a szintaktikai komponensek közötti kapcsolatot önmagukban érzékeltető egyéb szavak mellé kerülnek. Vö.:

/69/ ...elkeзде benne keresgélни, mindaddig, amíg azon meggyőződésre nem jutott, hogy nem találja az elejét, mire odatolá azt Péter úr elé, ki is rögtön rátalált a keresett lajstromra.

(JMM240)

/70/ Viadalhelyül kibérelének egy nagy tágas termet /.../, aholott is bezárkózva, megismertették a feleket a kölcsönösen megállapított egyezményekkel.

(JMM331)

/71/ Была, конечно, и на Красных Гривах такая избушка. В ней-то и укрылись все наши незадачливые охотники...

(ПК63)

/72/ Во всех Ведерках оставалось только одно такое
дерево. Вот за этим-то деревом и пришел теперь
Антипыч. (ПК11)

A fenti példák azt mutatják, hogy a "kötőszó-partikula" eltávolodik a terminus voltaképpen értelmében vett kötőszótól, mivel nem hozzáadó jellegű, hanem inkább pontosító. Ugyanakkor nem emelkedik a partikulákra jellemző funkcionálás szintjére, mivel megjelenése nem annyira gondolati művelet, mint inkább szintaktikai összetartozás következménye.

A dolgozat ezen részében a kötőszói eredetű partikuláknak a kötőszóktól való elválasztását vizsgáltam. Ráműtattam azon kritériumokra, amelyek alapján a homonímia kérdésében eligazodhatunk. Egy-egy magyar és orosz homoníma elemzésével olyan formai és funkcionális-szemantikai jegyekhez jutottam, amelyek nemcsak a kötőszói eredetű partikulák leírásához adhatnak támpontot, de hozzájárulhatnak az egyéb keletkezésű partikulák leválasztásához, végső fokon pedig szempontokkal szolgálhatnak a partikulák nyelvi létével kapcsolatban intuitíve megfogalmazott feltetelezés bizonyításához.

2.3. Határozószói eredetű partikulák

A határozószói eredetű magyar partikulák közé azon szavakat soroljuk, amelyek a Simonyi Zsigmond által *módhatározó szók* elnevezéssel illetett szócsoporthoz (vö. Simonyi 1895:361–369) egyes elemeivel alkotnak homonim párt.

Konkréten a csak, már, még szavakat és orosz megfelelőiket vesszük szemügyre. Határozószók közé sorolásukat elfogadva a magyar leíró nyelvészeti gyakorlatot fogadjuk el, szemben az orosz deskriptív tradícióval, amelyben e szavak a módosítószók (частицы) között szerepelnek.

A német nyelvben, ahol a partikulák állományának túlnyomó részét olyan szavak teszik ki, amelyek más szavakkal homonim kapcsolatban állnak, a grammatikai klasszifikáció szerint megkülönböztetnek két csoportot. Az "Abtönungspartikeln" és a "Satzpartikeln" állományában kereshetjük a határozószókat és a velük korreláló partikulákat magukba foglaló homonímákat (bár vannak nyelvészek, pl. Hans-Heinrich Lieb /részletesen l. Weydt 1977/, akik a homonímia problémáját elvetik teljes egészében). Ennek oka az a kettősség, amely a né-

met partikuláknál döntő jelentőségű az etimontól való elkülönítés szemszögéből: egy szó hovatartozásának a németben markáns mutatója a hangsúly. Rendszerint a hangsúlyos helyzetben lévő szó határozószó, a hangsúlytalan viszont partikula (vö. Arndt 1960).

A csak, a már és a még, illetőleg a ТОГДА, az УЖЕ és a ЕЩЕ határozószók bizonyos logikai műveletek kifejezői, mely műveletek univerzálisak, és valamilyen (esetenként jóllehet eltérő, vö. pl. az angol yet és already használatával) módon minden nyelvben kötelezően jelen vannak, illetve kifejezhetők.

Annak, hogy a kötőszói eredetű partikuláknál kiválasztott egy-egy lexéma helyett részletesen itt három-három lexémát veszünk szemügyre, az az oka, hogy ezen szavak határozószói használatukban egyfajta egységet alkotnak, melyen keresztül szintén a beszélőnek a mondat tartalmába való beleszólása nyilvánul meg.

2.3.1. A magyar csak, már és még mint határozószó
és mint partikula

Határozószóként használva e szavakat *szubjektív logikai operátoroknak* tekintem. Szubjektívnek azért, mert a mondatba való bevitelük a kijelentés valamely momentumának a beszélő részéről való értékelését adja. Ez azt jelenti, hogy a

/73/ Csak Péter tud közülünk autót vezetni.

mondat valóságrészletet feltáró elemek tekintetében (vö. H. Molnár 1968:17 kk.) nem különbözik a

/73'/ Péter tud közülünk autót vezetni.

mondattól, amennyiben elfogadjuk, hogy az egészében vett mondattartalom mesterségesen szétválasztható.

Logikai operátornak azért tekinthetők, mert a szóban forgó dolgon bizonyos műveletet hajtanak végre, melynek lényegét az alábbiakban összegzem. A bemutatást a már és a még lexémák logikai operátorként való használatának áttekintésével kezdem, majd ehhez kapcsolom a

csak vizsgálatát. ¹⁰

A már és a még egyaránt kapcsolódhat alanyhoz, állítmányhoz, tárgyhoz, jelzőhöz vagy határozóhoz, l. rendre:

/74/ Anna (ezen a héten ifjúsági regényt) olvas.

a/ Már Anna olvas.

b/ Még Anna olvas.

a/ Anna már olvas.

b/ Anna még olvas.

a/ Anna már regényt olvas.

b/ Anna még regényt olvas.

a/ Anna már ifjúsági regényt olvas.

b/ Anna még ifjúsági regényt olvas.

---

¹⁰ Az elemzés csakis e szavak funkcionális-szemantikai jellemzésére terjed ki annak megállapítására, hogy milyen mozzanatok vehetők számításba a homonímia értelmezése során.

A már és a még különféle megközelítésű elemzéseit l. /Farkas 1956/ és /É. Kiss 1978/. Ugyanezen dolgozatokban található a lexémákra vonatkozóan bibliográfia is.

a/ Anna már ezen a héten ifjúsági regényt olvas.

b/ Anna még ezen a héten ifjúsági regényt olvas.

A fenti példák mindegyikében a már határozószó annak a kifejezésére szolgál, hogy a vele összefüggő komponenssel kapcsolatosan megtörtént vagy megtörténik az *áttérés a dolgok újfajta állására*. Alanyra vonatkozva a már egy előző alany újjal való felváltására utal, állítmánnyal összefüggve az áttéréshez társul annak kiemelése, hogy ez igen gyorsan megy végbe/következik be. Tárgyra és jelzőre vonatkozva a már szintén áttérést jelöl, határozó mellett pedig – kivált ha az időhatározó – ismét előtérbe kerül az áttérés gyors voltának aláhúzása.

Ezzel ellentétben a még a fenti példákban a *dolgok állásának fennmaradását* mutatja. Alanyra vonatkozva az előző alany érvényben maradását érzékelteti, állítmányhoz kapcsolódva az előző cselekvés fennmaradására utal stb.

A /74/ már-ral és még-gel bővített mondatpárjai rendre ellentétes értelműek abból a szempontból, hogy az első mondatok egy korábbi szituációhoz mért változásra utalnak, míg a másodikok e szituáció fennmaradását mutatják.

Múlt idejű vagy (ritkábban) jövő idejű szituációt

jelölő határozó mellett a már és a még ellentétes jelentése szinonimikussá válik:

/75/ a/ Már tavaly hozzáláttak az építkezéshez.

b/ Még tavaly hozzáláttak az építkezéshez.

/76/ a/ Már a jövő héten elkezdődik az iskola.

b/ Még a jövő héten elkezdődik az iskola.

A még szinonimmá válását több tényező is segíti: az időhatározón túl szerephez jut az egész kontextus. Az alábbi példa elvben kétértelmű:

/77/ Még jövőre építenek itt egy házat. ¹¹

A /76b/-ben szereplő még jelentésétől eltérően a /77/ adekvát folytatása lehetne a "de utána leállnak az építkezéssel".

A már és a még fenti szinonimikáját az teszi lehetővé, hogy mindkettő egyfajta 'idejekorán' jelentéssel rendelkezik a /75/-/76/ példákban.

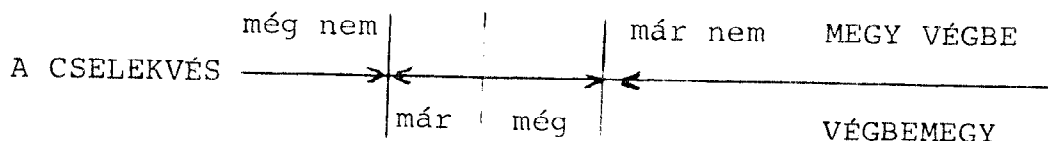
---

¹¹ A szórendi megoldásokról l. (Farkas 1956).

A még jelentésfejlődésében feltehetőleg az első állomás volt a szóhasadást követően (TFSz. 874) a hozzátoldó jelentés megjelenése, amelyet e szó mennyiséget jelölő szókapcsolatok előtt fejez ki:

/78/ A vendég felhajtott még egy pohár bort.¹²

Gyakoribb (antonimikus) használatukban határozószóként a már és a még valamely cselekvés ellentétes pólusait jelölik. Szubjektív logikai operátor jellegük megmutatkozik abban, hogy mondatba való bevitelük révén kifejeződik a beszélőnek a mondandóhoz való viszonya. Minden esetleges mozzanatuk ellenére a már és a még ezen használatukban nem tekinthetők partikulának, mert közvetve az objektív valóságról adnak képet, valóságrészletekről tájékoztatnak, tagadott alakjukkal pedig rendszert alkotnak, mely révén egy cselekvést négy fázisban képesek ábrázolni:

¹² A /78/ önmagában véve kétértelmű, mert a hozzáadás értelmezhető a mennyiségre, de magára a cselekvésre is, vö. "A vendég még felhajtott egy pohár bort".

E szavak valóságábrázoló készségét mutatja az a tény is, hogy parafrázisos átalakításuk megfelelő lehet a szubjektív tényezők kiiktatásával is:

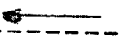
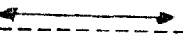
- /74/ a/ Már Anna olvas. —————→ Eddig nem Anna olvasott.
b/ Még Anna olvas. —————→ Eddig is A. olvasott.
a/ Anna már olvas. —————→ A. eddig nem olv.
b/ Anna még olvas. —————→ A. eddig is olv.

A parafrázis lényege a múlthoz viszonyított valóságrészlet feltárása.

Ha a már és a még ellentétes értelmű használatának a parafrázisát az "eddig_nem ←————→ eddig_is" oppozícióban lehetett megadni, akkor szinonimikus használatukra egy "nem_később_mint" parafrázist alkalmazhatunk. Vö.

- /79/ a/ Már az idén átadják
az új áruházat. Nem később, mint
az idén átadják
b/ Még az idén átadják —————→ az új áruházat.
az új áruházat.

Szükséges megjegyezni, hogy a már esetében is a "nem később, mint" az adekvát parafrázis, nem pedig az "eddig nem".

Az eddigiekből kitűnt, hogy az is-nél alkalmazott mondatrészes restrikció a már és a még homonímiájánál nem jöhet számításba. Ehelyett a már és a még partikulák elkülönítésénél fő támpontul a parafrázisok szolgálnak. Fontos rámutatni arra, hogy határozószóként a már és a még a cselekvést mintegy "belülről", azaz önmaga megvalósulásában jellemzik. A cselekvést belülről jellemző már és még alkotta mikrorendszer önmagában alkalmas arra, hogy "külső" parafrázis helyett a belső "már még nem" ill. "még már nem" oppozíciót hívjuk segítségül a szétválasztás próbájaként, pl.:

/80/ a/ Péter már látta a filmet.

b/ Péter még nem látta a filmet. ¹³

Míg a cselekvést kívülről jellemző időhatározó a közlendőt egy (objektív) idősíkon (tegnap, 2000-ben) vagy két közlendő időviszonyi összefüggésében (amíg..., addig) helyezi el, addig a már és a még a cselekvés "belső időhatározói", s mint ilyenek függetlenek az állítmány idejétől (vö. ⁺holnap eljött, de: már/még eljött/eljön).

---

¹³ A német schon, noch és mehr funkcionálására l. (Doherty 1980; Gornik-Gerhardt 1981).

A /80/-ban látott negatív transzformáció a fentihez hasonló mondatok gyors próbájának tekinthető. Azt, hogy itt határozószóval van dolgunk, a transzformáció lehetőségén túl mutatja az is, hogy a "még nem → → már → még → már nem" négyesén belül mozogva megnyílik a lehetőség a parafrázisos megoldásra:

/80'/ Péter már látta a filmet. ↔ Péter még nem látta a filmet. → Péter eddig sem /korábban sem/ látta a filmet.

Ezek alapján a már és még szavakat mint potenciális partikulákat akkor vehetjük számításba, ha megszűnnek valóságrészleteket feltáró elemek lenni, ami abban nyilvánul meg, hogy

1. parafrázisos kiküszöbölésük nem lehetséges,
2. az őket tartalmazó mondat negatív transzformációja nem feltétlenül (vagy egyáltalán nem) vonja maga után felcserélésüket. ¹⁴

---

¹⁴ Partikulaszerű használatán kívül megemlítendő a már kötőszószerű, megszorító értelmű alkalmazása, pl.

/81/ Talán esztendőkön át ablak nélkül sínylődhetünk. Már ha megérjük. (NLP49-50)

Partikulaként a már előfordulása legjellemzőbb felszólító mondatokban, ahol funkciója a *sürgelés* érzékeltetése:

/82/ - Ne legyen már olyan akaratos! (HMC717)

/83/ - Ugyan ne beszéljen már ilyen butaságokat.

(NLM326)

Ha megkíséreljük a /82/-/83/-ban megjelenő már partikula mivoltát a fenti két kritérium alapján igazolni, akkor az alábbi bizonyítás hajtható végre:

1. A már nem lehet határozószó, mert az általa pre-szupponált parafrázis funkcionálisan nem ekvivalens a /82/-/83/-mal, mivel korábbi állapotra utal. A /82/ itt érvényesíthető parafrázisa csakis kijelentő mondatot eredményezhet:

/82/ Ne legyen már olyan akaratos! —————→

Eddig olyan akaratos volt.

2. A már nem lehet határozószó, mert a negatív transzformáció funkcionálisan ekvivalens változatában a már - a jellegzetes határozószói alkalmazástól eltérően - nem vált át még-re (tagadó alakú kiinduló

mondatról lévén szó), hanem megőrződik:

/82/ Ne legyen <u>már</u> olyan	→	Legyen <u>még</u>
akaratos!		olyan akaratos!
↓		
Legyen <u>már</u> olyan akaratos!		

Ezzel összefüggésben felmerül a kérdés: a /82/-nek miért nem a "Legyen még olyan akaratos!" a funkcionális tagadó alakú ekvivalense, amikor a /82/-vel ellentétben a megkezdett magatartás folytatására szólít fel?

A még felszólításban is megőrzi a cselekvés lefolyását belülről jellemző jellegét, míg a már partikulánál ez másodlagos és alapvetően a mondat specifikumával függ össze: a felszólítás mindig valamiféle új tényálláshoz való áttérést implicál. Más szavakkal, a felszólítás *ab ovo* preszupponálja a megelőző dolgok állásának eltérő voltát. Ha tehát a "Ne legyen olyan akaratos!" felszólításból arra következtetek, hogy a beszélőtárs eddig akaratos volt, akkor állító alakja arra enged következtetni, hogy a beszélőtárs eddig nem volt akaratos.

A még határozószónak a felszólításba való bevitele ezen már meglévő magatartás folytatására ösztönöz. Funkcio-

nális szempontból ennek ellentéte nem egyszerűen az ab-
bahagyásra való felszólítás, hanem a folytatás abbahagyá-
sát célzó tiltás:

/82/ Ne legyen <u>már</u>	T_{neg}	Legyen <u>már</u>
olyan akaratos!	→	olyan akaratos!
 /82'/ Legyen <u>még</u>	T_{neg}	Ne legyen <u>többé</u>
olyan akaratos!	→	olyan akaratos! 15

A már felszólító mondatokban való partikulaszerű hasz-
nálatának lehetőségét az a körülmény adja, hogy e kommuni-
katív mondattípusban a cselekvés mint elérendő, végrehaj-
tandó, megvalósítandó cselekvés jelenik meg, melyben a
fent tárgyalt belső négyesség rendszere felbomlik. A fel-
szólító mondatba bekerülő már az áttérést mint kívánatos
célt tünteti fel. A már használatának különféle intellek-
tuális-érzelmi vetületei a sürgetésnek a beszédpartner
felé közvetített kommunikatív-pragmatikai változatait ad-
ják. Ezen változatok utalhatnak a beszélő rosszallására,
elégedetlenségére, türelmetlenségére, de kifejezhetnek
kérlelést, elutasítást stb., pl.

/84/ – Nagyon kellett mindig a husika meg a borocska,
most aztán meg vagy ijedve, ugye?

---

15 Vö. a német noch – nicht mehr, az angol yet/still –
any more használatával.

- Ugyan ne mondjon már kend ilyent, mert igen csúnyát mondok kendnek. (NLTt234)

/85/ - (...) a két ember meg az asszony is beléd szeretett nyilván, amit nem is csodálok.

- Eredj már, hiszen alig szóltam öt mondatot. (SIGy119)

A már partikulaként használható kijelentő és felkiáltó mondatokban. Érdekes és a partikula-jelleg szempontjából lényeges megfigyelni, hogy a már olyan szintaktikai-szemantikai helyzeteket képes "megtalálni", ahol a belső négyesség harmóniája felborul. Közvetve ez azt is jelenti, hogy a már szófaji hovatartozása alapján szintaktikai-szemantikai környezeteket különböztethetünk meg egymástól. Itt azonban arra nyílik lehetőség, hogy más oldalról világítsuk meg a határozószó és a partikula közötti eltérést. Lássunk egy példát.

- /86/ (...) ha már meg akart halni, miért nem halt meg igazán? (JMM269)

Ha a már a /86/-ban a cselekvés belső időhatározója lenne, akkor hangsúlyos lenne, jelentését pedig hozzávetőlegesen az 'ilyen korán' adná vissza.

Ezzel szemben a /86/-ban lévő már partikula az akarni-hoz kapcsolódva nem a cselekvés b e l s ő lefolyását, hanem a beszélőnek a cselekvéshez való szubjektív viszonyulását tükrözi. Tagadhatatlan a már partikula jelentésében a határozószói használattal rokon 'a dolgok állása a beszélő várakozásához mérten előrehaladott' jelentéselem megléte. Ez az elem azonban "másodfokon" szubjektíve transzponálódik, átértelmeződik, és azt jelöli, hogy a beszélő é r t é k í t é - l e t e szerint a dolgok állása pozitív vagy negatív irányban túlmutat valamiféle (a beszélő szerint – és ez megegyezik az á l t a l á n o s a n r a c i o n á - l i s n a k elfogadott állásponttal – ésszerűnek tűnő) határon. A jelentéselem kifejtését célzó parafrázis ennek megfelelően: "ha már meg akart halni" —————>
————> "ha meg akart halni, márpedig én ezt igen képtelen ötletnek tekintem".

Felkiáltó mondatokban a már használatát fokozásként szokás értelmezni (vö. ÉKSz.888). Vélekedésem szerint fokozásra használjuk a már-t határozószói használatában, álfokozó használatában pedig partikula. Így a

/87/ Ez már igen! (ÉKSz.888)

kétértelmű, kifejezhet fokozást is és álfokozást is. A

kettő közötti különbséget a kontextus határozza meg. Mivel a /87/ elhangozhat egy előző, gyengébb minőségről való áttérés kapcsán, ezért a már lehet belső határozó (vö. "Ez még semmi!"). Az áttérésre utaló mondatelőzmény nélküli használat alkalmával azonban a korábbi állapottal való egybevetésnek nincs helye, a fokozás álfokozás lesz, eredménye pedig a beszélő lelkesedésének, helyeslésének, elragadtatásának, más esetekben elutasításának, megvetésének, erős kételyének a kifejeződése: "Te már tudod!", "Ezt már nevezem!".

Összegzésként megállapítható, hogy a már-ról mint partikuláról akkor beszélhetünk, ha e szó egy cselekvést vagy annak valamely vetületét nem annak belső lefolyása, megvalósulása oldaláról jellemzi, hanem ezen síktól elszakadva "exteriorizálódik", a beszélő mondattartalom iránti viszonyulásának mutatójává válik.

A fenti megállapítás érvényesíthető a még-re mint partikulára is: még partikuláról akkor beszélhetünk, ha a dolgok állásának fennmaradása ill. a hozzáadás kifejezése helyett a beszélő sajátos "beleszólását" halljuk a mondat tartalmába.

A partikula-jellegre sajátos jegyek hívják fel a figyelmet. Állítmány mellett a még határozószóként mindkét funkciójában szerepelhet:

/88/ Még iszik.

Ha a /88/ mondatban az állítmány hangsúlyos, a még a cselekvést belülről jellemző négyes egységbe tartozva a dolgok állásának fennmaradását mutatja. Ha viszont a mondat hangsúly a még-re esik, jelentése hozzáadást takar, vagyis a cselekvés megismétlését jelöli.

A fennmaradás jelölése akkor nem lehetséges, amikor a szóban forgó dolog, cselekvés, minőség stb. a négyes egységen belül olyan helyet foglal el, amely kizárja a még megjelenését. Ilyen helyzet a dolgok állásának megváltozását implikáló konstrukció, melynek jelentése a már számára jelent korlátozást, vö.:

/89/ ⁺Péter még megjött. (Péter már megjött.)

/90/ ⁺Péter már megjön. (Péter még megjön.) ¹⁶

Állítmányra vonatkozó még számára mint fennmaradást kifejező határozószó számára korlátozást jelent egy cselekvés lezárulását kifejező szerkezet. Ugyan-

---

¹⁶ Természetesen a "Péter még megjött" és a "Péter már megjön" szerkezetek csak önmagukban véve értelmetlenek, valamilyen összetett mondatos konstrukcióban megállhatják helyüket.

akkor figyelmet érdemel, hogy a /90/-ben a "Péter még megjön" nem azért tűri meg a még-et mint határozószót, mert az a dolgok állásának fennmaradására utal, hanem azért, mert e fennmaradás a jövőben reálisan megvalósulónak ábrázolt cselekvéshez fűződik.

A hozzáadás kifejezése a kontextus függvénye. Ha valamely mondatelőzmény nem jelzi az ismétlés lehetőségét, akkor álhozzáadással van dolgunk.

A fentiekből megrajzolható a még partikulaszerű alkalmazásának negatív képe. A még partikula lehet abban a helyzetben, amikor a jövőre vonatkozó cselekvést nem reálisan megvalósulónak, hanem potenciálisan megvalósulónak ábrázoljuk, a megelőző kontextus pedig nem ad alapot a hozzáadás kifejeződésére. Ilyenkor a partikula a beszélőnek a feltételezett lehetőséghez való különféle értelmi-érzelmi viszonyulásait tükrözi (örömet vagy kárörömet, óvakodást vagy együttérzést stb.):

/91/ – Hideg van, alig nulla fok fölött, ez télnek
is beillik. Még meghűl. (NLM329)

/92/ Grófi család. Jóságos Isten! Ez még meghozhatja
a fia szerencsáját. (NLT13)

A még-nél a szófajváltás elsődleges mutatója szin-

tén az, hogy a szó kilép a szintaktikai egységekre vonatkozás köréből, s a globális mondattartalmat veszi célba.

A szintaktikai egységek hozzáadásától, vagy az ennek keretet adó folytonosság kifejezésétől eltávolodó partikula nem korrelál a már nem, többé nem negatív alakú belső határozószókkal:

/93/ Még ő beszél?! —————→ Már nem ő beszél.

/94/ Még illet! (ÉKSz.897) —————→ Tovább/többé ne
illet.

A még partikula a négyes egységtől független életet él, s partikula lévén szinonimikus kapcsolatba a már-ral mint partikulával léphet egyes szerkezetekben:

/95/ Ki látott még illet! ————— Ki látott már illet!

Mint említettem, a csak határozószó a már és még határozószókhöz hasonlóan logikai operátorként működik, fő funkciója a cselekvés belső momentumainak jellemzésében a *korlátozás* kifejezése. E korlátozás azonos mondatrészek között von logikai párhuzamot, vö.:

/74/ c/ Csak Anna olvas.

Anna csak olvas.

Anna csak regényt olvas.

Anna csak ifjúsági regényt olvas.

Anna csak ezen a héten olvas ifjúsági regényt.

Az alanyra vonatkozó korlátozás egyéb számításba vehető alanyok kizárását jelenti, az állítmányhoz kapcsolt csak más állítmányokat zár ki stb. A csak mint fókuszáló hatású operátor (É. Kiss 1978) alkalmas a korlátozással egy időben *keveslést* is kifejezni. Ezzel összhangban a korlátozásnak megfelelő "senki/semmi egyéb/más" parafrázis helyett keveslés előtérbe kerülésekor megfelelőbb lehet a "nem/semmi több, mint" megoldás. A keveslés mint olyan előjel nélküli, vagyis nem feltétlenül implikál negatív ítéletet, vö.:

/96/ Csak egy öltöne van.

(97/ Csak tíz forintot loptak el tőle.

Az állítmányhoz kapcsolódó csak sajátosan viselkedik. Érzékeltetheti a keveslést magába foglalni képes korlátozást, másfelől viszont kifejezheti a szóban forgó cselekvés *folyamatosságát, folytonosságát*. Ennek megfelelően a

/98/ Péter csak beszél.

kétféle mondatkörnyezettel bővíthet:

/98a/ Péter csak beszél, de nem dolgozik.

/98b/ Péter csak beszél, beszél, mondja a magáét.

A korlátozás és a folytonosság kifejezése egyaránt a cselekvés jellemzésére szolgál. Míg azonban a korlátozás a cselekvést (vagy annak valamely mozzanatát) k í v ü l r ő l választja el a többi számításba vehető cselekvéstől vagy mozzanattól, addig a folytonosság a cselekvést b e l ü l r ő l jellemzi, annak egyedülvalóságát húzza alá, s a kifelé irányuló hasonlítás háttérbe szorul.

A csak szó kiterjedt használati körét a szakirodalom igen részletesen leírja. Lehr Albert 21 jelentésárnyalatot különít el (Lehr 1890:368) és a csak-ot partikulának nevezi. Felelőszói (Gáldi 1960) és kötőszói (Fokos 1953; Tompa 1962) használatát éppúgy jellemezték, mint hangsúlyozási sajátosságait (Fónagy 1966).

Partikulává a csak akkor válik, amikor korlátozást vagy folytonosságot nem fejez ki.

A csak partikula elsősorban nem-kijelentő mondatok-

ban szerepel. Az általa kifejezésre jutó jelentés-
elemek felszólító mondatban a felszólítás különféle
értelmezési kulcsait adják (fenyegetés vagy sürgetés,
a felszólítás enyhítése vagy biztatás stb.), kérdő
mondatban választ sürgetnek, óhajtás kifejezésekor a
kevelés árnyalata sajátosan metaforizálódik és ellen-
kező jelentésbe megy át (kb. "csak az a fontos, hogy..."
értelemben), vö.:

/99/ - Mondja csak mama, volt a papának annyi jöve-
delme?

- Dehogy volt, leányom. (JMM312)

/100/ - (...) Csak nézd meg, hogyan járatja az a fia-
tal szerelő, a szomszédban, a gyerekét! (MLJ369)

/101/ Hogy is volt csak? (ÉrtSz.819)

/102/ Hogy is mondjam csak? (uo.)

/103/ Csak egyszer valami bizonyítvány legyen kezé-
ben e nő gyöngesége felől, hogy azt megmutat-
hassa nejének... (JMM443)

/104/ ...majd lehúzták lábaiknál fogva az angyalokat
az égből, hogy csak ne haljon meg. (JMM485)

A csak partikulának a csak határozószóhoz mért jelentésbeli különbsége abban állapítható meg, hogy a csak partikula mondattartalomra, nem pedig mondat-egységekre vonatkozva a korlátozást metaforikus úton érvényesíti.

A már, a még és a csak határozószókként a cselekvést vagy annak egy mozzanatát egy másik cselekvéshez vagy mozzanathoz v i s z o n y í t j á k , míg partikula-ként a beszélő és a mondattartalom között létesítenek kapcsolatot. ¹⁷

---

¹⁷ E három magyar lexémához szervesen hozzátartozik a majd határozószó és partikula, vizsgálatától itt –
– orosz ekvivalense nem lévén – eltekintek.

2.3.2. Az orosz уже, еще és только mint határozó-
szó és mint partikula

A fenti szavak az orosz értelmező szótárakban hol határozószóknak, hol kötőszóknak, hol pedig módosítószóknak (частицы) vannak feltüntetve. A tizenhét kötetes akadémiai nagyszótár (NASz.) megfelelő szócikkében például határozószónak minősül az уже az alábbi mondatban /105/, szemben az azt követővel, ahol már fokozó módosítószó (усилительная частица):

/105/ Уже солнце начинало прятаться за снеговой хребет, когда я въехал в Койшаурскую долину.

/106/ Уже в конце февраля стало ощущаться влияние весны.
(NASz.1964:382-3)

Hasonlóképpen ellentmondásos a еще szófaji besorolása is, tekintve hogy a szótár tanúsága szerint e lexéma határozószónak minősül a /107/ példában, míg a releváns szempontból vele azonos /108/-ban már partikula:

/107/ Когда он проснулся, было еще темно.

/108/ Было еще очень рано — должно быть, часа четыре, — когда я открыл глаза. (NASz. 1954: 1289–94)

A négykötetes szótárban (KASz.) a kép tovább bonyolódik (vö. 1961:647; 1957:638).

Az уже és a еще tárgyalásánál célszerű a fenti adatokat szem előtt tartani, mivel az e tárgyban írt dolgozatok számára kiindulópontul a szófaji szétválasztás kérdésében ezen források szolgáltak.

N.F. Sumilov (1973) a határozószóként és a partikulaként használt уже, ill. еще közötti különbséget abban látja, hogy határozószóként e szavak szemantikailag korrelálnak egymással (antonímák vagy szinonímák); ellenkező esetben partikulának tekinti őket (Sumilov 1973: 68–9). E feltételezés egybecseng a már és még határozószói funkcionálásával kapcsolatos vélekedésemmel. Sumilov azonban a definíciót túl általánosnak véelve az уже-t és a еще-t partikulának tekinti akkor is, amikor e szavak "szemantikailag olyan szavakhoz kapcsolódnak, amelyek valami módon nem utalnak konkrét időre". Sumilov ilyen szavakon az alább kiemelt határozókat érti (vö. Sumilov 1973:69):

/109/ Атаман е щ е по по х о д к е уз-
нал в Петре офицера...

/110/ – А вы давно здесь служите?

– Да, я у ж з д е с ь служил при Алек-
сее Петровиче.

I.A. Kiszeljov, aki az уже és a еще homonímiájá-
val két dolgozatában foglalkozik, a szófaji szétválasz-
tás során az alábbi kritériumot tekinti döntő fontos-
ságúnak: "Határozószók vagy egyéb időjelentésű szavak
megléte esetén az уже szó hozzájuk simulva nem mutatja
a határozószó ismérveit, hanem ezen szavak jelentései-
nek fokozására, pontosítására szolgál, vagyis fokozó
és tartalmi-logikai módosítószó szerepében jelentkezik"
(Kiszeljov 1981:52). Másik dolgozatában Kiszeljov a еще
kettéválasztását így szemlélteti (1980:56):

Он еще не приехал. $\longleftrightarrow$ Он еще вчера приехал.

(наречие)

(частица)

A.B. Sapiro a еще határozószók közé sorolását hely-
telennek ítéli meg, mivel e szó gyakran enklitikus jel-
legű, nem csak az igéhez simulhat, nem lehet része egy-

nemű mondatrészeknek, s nem állhatnak mellette más határozószók vagy fokozó módosítószók (Sapiro 1953: 271). Kiszeljov ezen érveket az уже jellemzésére használja: "Az уже szónak vannak olyan jegyei, amelyek nem jellemzőek a határozószókra: egynemű mondatrészek sorában nem lehet az egyik komponens, nem állhatnak mellette fok- és mértékhatározószók és fokozó módosítószók" (Kiszeljov 1981:50).

A /74/ mondat orosz fordítása (ezt a "§" jelöli) e szavakkal az alábbi mondatsort adja:

/74§/ а/ Уже Анна читает.

б/ Еще Анна читает.

а/ Анна уже читает.

б/ Анна еще читает.

а/ Анна читает уже романы.

б/ Анна читает еще романы.

а/ Анна читает уже юношеские романы.

б/ Анна читает еще юношеские романы.

а/ Уже на этой неделе Анна будет читать юношеские романы.

б/ Еще на этой неделе Анна будет читать юношеские романы.

Az elhanyagolható szórendi és egyéb fordítási különbségeken kívül a magyar és az orosz határozószók viselkedését bemutató mondatok között nem fedezhető fel lényeges eltérés. Az egyezés főbb pontjait felvillantva az alábbi képet kapjuk.

Amint arra N.F. Sumilov rámutat, "a еще és az уже határozószók szinonim párt alkotnak, amikor olyan időt jelölnek, amely valami bekövetkezésének vagy létezésének a legkorábbi időpontja" (1973:68). Ez azt jelenti, hogy a /111a/ és a /111b/ szinonim mondatok:

/111/ a/ План был (будет) выполнен уже в прошлом
(следующем) году.

b/ План был (будет) выполнен еще в прошлом
(следующем) году.

Míg a /74§/ mondatokban az уже a dolgok újfajta állására való áttérést mutatja, addig a еще az eredeti szituáció megőrzésére, fennmaradására, folytonosságára utal. A /111a/ és a /111b/ szinonimikus volta az уже és a еще 'idejekorán' jelentésének azonosságában rejlik. Ez nyilvánul meg a "не позже, чем" átalakításban:

/111'/ План был (будет) выполнен не позже, чем в
прошлом (следующем) году.

Az ellentétes értelmű használat parafrázisos interpretálása az уже esetében a "до этого не", a еще-nál az "и до этого" felhasználásával lehetséges:

/74§/ a/ Уже Анна читает. —————> До этого не Анна читала.

b/ Еще Анна читает. —————> И до этого Анна читала.

a/ Анна уже читает. —————> Анна до этого не читала.

b/ Анна еще читает. —————> Анна и до этого читала.

A еще hozzáadó jelentésű használata mutatja ősi szemantikájának gyökerét (vö. Vasmer 1967:30–1), mely mennyiséget kifejező szerkezetekben kapja ezen értelmét:

/112/ Ученик сделал еще два задания.

A /112/ önmagában kétértelmű voltát a magyar még-éhez hasonló ok indokolja: elvben a еще egyaránt vonatkozhat az állítmányra, ill. a mennyiséget kifejező szerkezetre.

Az уже és a еще mint partikula akkor használhatók, ami-

kor a fenti összefüggésekből kilépve a mondat tartalom egészére vonatkozva a beszélő viszonyulását viszik a mondatba.

Az уже esetében az egyalakúság ellen hat az a – törvényszerűnek tűnő – tendencia, amely a partikulának a határozószótól szórövidülés útján megvalósuló megkülönböztetésére irányul. Kiszjeljov (1981) anyagában az itteni értelemben vett partikula kizárólag уж alakban fordul elő, Vasziljeva (Vasilyeva 1973:74–82) szintén csak ezzel az alakkal számol.

Az уж funkciói két csoportra bonthatók. Felszólításban *kérlelés* kifejezésére használatos:

/113/ Уж ты не сердись на меня, ничего я не успел
написать. (VPR80)

/114/ Иди, иди уж. Полчаса ведь стоишь, разговариваешь. (VPR81)

Jellegzetes az уж alkalmazása mértékhatározó mellett *fokozás* érzékeltetésekor, valamiféle véglet elérésének aláhúzásával:

/115/ – Послушайте, доктор, разве Анна Петровна уж
так серьезно больна, что необходимо в Крым
ехать... (ЧИ271)

/116/ — Да, — согласился Бокатов, — уж больно самостоятельного ума человек. (ФК220)

Az alaki elkülönülés azonban csak az egyik irányban adhat támpontot az elkülönülés regisztrálásához: ami уже, az egyben határozószó is, de nem szükségszerűen partikula minden уж, vö.:

/117/ Уж не жду от жизни ничего я. (NASz.373)

Mint fentebb, itt is a parafrázisos megoldás, ill. a negatív transzformáció jöhet számításba a szófaji hovatartozás megállapításánál.

Ami a еще partikulaként való alkalmazását illeti, itt a *fokozás* funkciója lép előtérbe, ami a motiváló határozószó hozzáadó használatával hozható összefüggésbe. A fokozás álhozzáadáson keresztül érzékelhető, vagyis partikulaszerű megjelenésre ott lehet számítani, ahol a mennyiségi ("önismétlő") hozzáadás lehetősége ki van zárva:

/118/ ... на земле откуда-то взялся мороз и скоро заковал всю пойму. Да и как еще заковал! Ступит человек — и не провалится. (ПК60)

A homonímia kérdésében A.A. Osztroumov (1954) a hangsúlyosság (határozószó) és a hangsúlytalanság (partikula) kritériumát tekinti döntőnek, ennek megbízhatatlan voltára Vasziljeva (1973:130) mutat rá. Elutasítást, felháborodást közvetítő, szintén álhozzáadásra épülő mondatokban ugyanis a еще is lehet hangsúlyos:

/119/ – Я хочу научиться прыгать с парашютом.

– Еще чего вздумал! С твоим сердцем – прыгать с самолета! Ты с ума сошел! (ABЧ130)

/120/ – По-моему, я сегодня Игоря Кошкина видел.

– Откуда еще здесь Кошкин? Он сейчас на Сахалине работает. (ABЧ132)

A только lexéma az értelmező szótárakban alapvetően módosítószónak van feltüntetve, bár szó esik kötőszói és határozószói alkalmazásáról is. Ez utóbbi esetben a fentebb megfigyelt eljárás szerint történik a besorolás: a только határozószónak minősül azon mondatokban, amikor a cselekvésnek az időre vonatkoztatottságát valamiféle időhatározó nem mutatja, ellenkező esetben a только módosítószó lesz, vö.:

/121/ – ...Вы, верно, только проснулись.

/122/ — А вчера вы только уехали от князя Корчагина,
— сказал извозчик..., — и я приехал... (NASz.583-9)

A только használata a /122/-vel megegyező környezetben a négykötetes szótárban már kötőszóinak minősül (KASz.517):

/123/ — Ключ вы еще прошлый раз в двери оставили. Только
вы уехали, гляжу — торчит в скважине. ¹⁸

E szó logikai operátorként *korlátozást* fejez ki, s bármely mondatrészhez kapcsolódhat:

/74§/ с/ Только Анна читает.

Анна только читает.

Анна читает только романы.

Анна читает только юношеские романы.

Анна читает юношеские романы только на этой неделе.

---

¹⁸ А только А.Е. Орлов (1981:103) álláspontja szerint csak akkor lehet kötőszó, ha a/ mondatbeli helyzetéből nem mozgatható el, b/ nem kötődik a mondat valamely komponenséhez, c/ kapcsolatot kifejező funkciója van. A /122/-/123/ alapján megállapítható, hogy az első két kritériumnak e szó itt nem felel meg (az állítmányhoz kapcsolódik és tagmondatkezdő helyzetéből elmozdulhat), a harmadik pedig túl általánosnak tűnik a differenciálás véghezvitele szempontjából.

Amint a csak határozószónál tapasztalhattuk, a parafrázisos jelentésfeltárás a többi szóba jövő alany, állítmány stb. kirekesztését mutatja:

- c' / —————> Никто другой не читает.
—————> Анна ничего другого не делает.
—————> Анна ничего другого не делает.

E szó a magyar csak-kal megegyezően használatos állítmányhoz kapcsolódóan *folytonosság* kifejezésére (a cselekvő folytonosan egy cselekvéssel van elfoglalva).

A только akkor válik partikulává, amikor korlátozó (és az annak átértelmeződéseként megnyilvánuló folytonosságot kifejező) használatát egyéb alkalmazás váltja fel. Ennek jellegzetes példája a felkiáltó mondatokban megmutatkozó expresszív használat, pl.:

/124/ Каких только болей нет в старых костях: и нытье,
и ломота... (НКЧ110)

/125/ — Подумать только! — опять, но уже печально воскликнул Гривнин. — В такое утро где-то там в Белоруссии... (ФК176)

2.3.3. A magyar már, még, csak és az orosz уже, еще
és только partikulák egybevetése

Határozószói használatukban a fenti szavak nagy fokú egyezést mutatnak. Ez megmutatkozik abban, hogy a cselekvést mindannyian bizonyos oldalairól univerzálisan jellemzik (vö. A.T. Krivonoszov /1982:48-61/ megállapításaival a német "logikai" partikulákra vonatkozóan), vagyis az általuk kifejezett tartalom a nyelvekben valamiképpen szükségszerűen képviselve van. De megmutatkozik e korreláció abban is, hogy e szavak egyaránt részt vesznek a szóban forgó dolog időbeli és mennyiségbeli jellemzésében, ami utal e két vetület szerves egységére (vö. Pete 1984). Az utóbb felsorolt 2-2 szó összetartozásának, a mondat azonos funkcionális-szemantikai szintjén való működésének további bizonyítéka, hogy a csak és a только megfelelő helyzetben a még és a еще határozószókkal szerkesztett mondat szinonim változatát adja. Vö.:

/126/ Anna még ötödikes. ————— Anna csak ötödikes.

•

/126§/ Анна еще в пятом классе. ————— Анна только в
пятом классе.

E három-három lexéma partikulaként akkor szerepel,

amikor "hatókörük" kitágul, elszakadnak a mondat tartalmának valamely momentumát jellemző belső logikai kapcsolattól, viszonyulásukkal az egész mondat globális tartalmát veszik célba.

Ahogy a lexémák határozószói használata egyfajta mikrorendszert alkot, úgy a velük homonim partikuláknál is megfigyelhető bizonyos összetartozás. Ilyen mozzanat a mondat kommunikatív típusához kapcsolódó szubjektív viszonyulás kifejezésének a képessége. A későbbiekben tárgyalandó korreláció megmutatkozik az egy nyelv határozószói eredetű partikuláinak esetenkénti felcserélhetőségében, de leszűrhető a fordításokból is, vö. pl.:

/127/ Te már tudod!

/128/ Te majd tudod!

/129/ Te csak tudod!

/130/ – Majd összeállunk tízen. Annyian csak elbírunk vele. (NLT14)

/130§/ – Вдесятером уж как-нибудь справимся. (31)

Ugyanakkor szembeötlő, hogy akár a fenti példákban is a partikulák közötti felcserélhetőségnek akadályai vannak, melyek a mondatok megformáltságával éppúgy összefüggnek, mint a partikula sajátos használati szabályaival.

2.3.4. Az egyéb határozószói eredetű partikulák homonímiája

A fent tárgyalt határozószókon kívül motiváló szó még a magyarban az aztán és a majd. Az oroszban e szavak csak határozószói megfelelőket mutatnak (потом, затем, после), partikulaként nem használatosak.

A homonímia ezen esetének taglalásához kötődik a magyar egyenesen, egyszerűen, és az orosz прямо és просто szófaji státusának kérdése.

Az aztán határozószóként egy cselekvésnek időben egy másik után való következését jelöli:

/131/ Előbb befejezem, aztán megyek haza. (ÉKSz.80)

Az időbeni egymásutániság lehetőséget ad az egyik cselekvésnek a másiktól való következésére:

/132/ Könnyen öltözött, most aztán fáj a torka. (uo.)

A /132/-ben az aztán a cselekvés "belső" időjelölőjévé válik. A külső, objektív idősíkot a most testesíti meg.

Az aztán-t akkor tekintem partikulának, amikor sem egy-

másutániságot, sem valamiféle következményt nem jelöl.
Az időbeni egymásutániság eleve kizárt megelőző cselekvés hiányakor:

/133/ Kezeltek. Csernyák kertelés nélkül tért a tárgyra.

- Aztán tudod-e, hogy az asszony meghalt?

(NLF387)

/134/ - Aztán vigyázz magadra! - szólt utána az anyja.

(NLT57)

Az *egymásutániság* az aztán határozószónál alkalmas felsorolás kifejezésére (135). Amikor a felsorolás csak álfelsorolás, partikulával van dolgunk (136-7):

/135/ Volt ott egy mérnök, aztán egy tanár meg egy fodrász.

(ÉKSz.80)

/136/ Ezt a koszorút nyerje el aztán, aki tudja.

(JMM138)

/137/ Ez az úr aztán nem szenvedhet szerelmi nyomorúságban. Ha csak el nem ment az esze. (NLT77)

A fenti határozószószerű és partikulaszerű alkalmazás közötti eltérés formai jegye a névszói ill. igei szerke-

zethez mért pre- ill. posztpozíció: a felsorolásnál a határozószó megelőzi a felsorolandó komponenst, álfelsorolásnál viszont követi:

/138/ - ...behívtak káderezésre, valami pösze zászló-
anyához. Én aztán hamar megmondtam neki, hogy
nem vagyok szimpatizáns. (MLJ320)

A majd határozószóként egy cselekvés időben később
való lezajlására utal. Ebben a használatában szinonímája
az aztán-nak:

/139/ Hazament, majd (aztán) lefeküdt.

Egyértelműen határozószóként szerepel a majd 'majdnem'
jelentésű mértékhatározóként:

/140/ ...majd lehúzták lábaiknál fogva az angyalokat
az égből, hogy csak ne haljon meg. (JMM485)

A majd partikulaszerű használatának mutatója az a
funkciómódosulás, amely a cselekvés későbbi lezajlásá-
nak érzékeltetése helyett annak megvalósíthatatlanságá-
ra, képtelen voltára hivatott utalni, vagyis az állí-
tással ellentétes jelentés létrehozását szolgálja, vö.:

/141/ Délben majd meglátjuk, nem csurgatja-e vissza a
levest a szájából a tányérba. (NLT8)

/142/ – Menjen az úr, mondám neki. Majd hiszi azt va-
laki az úrnak, szokták is az urak szegény em-
berek lányát elvenni. (JMM308)

/143/ Te majd tudod!

Az aztán-hoz mérten a majd partikula eltávolodása
a majd határozószótól kisebb mértékű mind funkcionális,
mind szemantikai tekintetben. Ezen elsősorban azt értem,
hogy a majd partikulaszerű használatában sem szakad el
az olyan határozószói környezettől, amely a cselekvést
a jövőbe helyezi ki. Vö.:

/144/ Ő aztán megmutatta, mit tud!

/144'/ + Ő majd megmutatta, mit tud!

(A szófajváltással kapcsolatos megfontolásokról részlete-
sebben l. a partikulák jelentéséről és funkciójáról szó-
ló részt.)

Az egyenesen, egyszerűen, illetőleg a прямо, просто
lexémák szófaji hovatartozásának kérdése a partikulák ki-
jelöléséhez csak közvetve járul hozzá, mivel a fenti sza-
vakat semmilyen használatukban nem tekintem partikuláknak.

A fenti kijelentés viszont közelebb visz a partikula jellemzéséhez és elkülönítéséhez.

A fenti szavak mindegyike szerepelhet módhatározóként olyasfajta szerkezetekben, mint pl. az "egyenesen megy", "egyszerűen dolgozik", ill. "идет прямо", "работает просто" stb.

A problematikus esetet e szavak azon használata jelenti, amikor az állításhoz a beszélő szubjektív állásfoglalását társítják. Ez mutatkozik meg az alábbi példákban:

/145/ Ó, madame Valabergue még a színpadon sem szereti a színlelést. Ő egyenesen buzdítja arra imádjait, hogy előtte a többi énekesnőt megszólják.. (JMM93)

/145§/ Нет, мадам Валаберг, даже на сцене не любившая притворяться, прямо подбивала своих поклонников на сплетни, пересуды... (99)

/146/ – Люба, почему ты такая бестактная?
– Да что я сказала? Я просто поражена. (ЮТС154)

/146§/ – Hogy lehetsz ilyen tapintatlan, Ljuba! – suttogta Vera zavartan.
– Miért, mit mondtam? Egyszerűen meg vagyok döbbenneve. (198)

A szóban forgó négy szót ezen szubjektív modális használatukban is határozószóknak tekintem, természetesen a fenti szószerkezetekben használatos módhatározói jelentéstől eltérő szemantikával. A különbség abban ragadható meg, hogy míg az "egyenesen megy" típusú szószerkezetekben a határozószó a cselekvést "kívülről" jellemzi, addig az "egyenesen buzdítja" típusnál a cselekvés "belsőlről" kap értékelést, mintegy önmagában véve. Vagyis az előző típusnál a határozószók a cselekvés végrehajtásának irányát, helyzeteti meghatározottságát, módját érzékeltették, ez utóbbinál viszont a cselekvés megnyilvánulásának, a cselekvésre utaló ige vagy igenév által hordozott tartalom intenzitásának lesznek a mutatói.

A fenti szavakat utóbbi használatukban a cselekvést önmagában jellemző fok- és mértékhatározószók közé sorolva bizonyos antonim kapcsolatot fedezhetünk fel e szavak és a csak, только között a határozószói jelleg közvetett bizonyítékeként. Vö.:

/147/ Anna csak meséket olvas. —————→

/147'/ Anna egyenesen/egyszerűen meséket olvas.

/147§/ Анна читает только сказки. —————→

/147§'/ Анна читает прямо/просто сказки.

Az itteni sajátos antonímia kapcsán néhány általános érvényű tanulságot fogalmazhatunk meg mind a határozószói eredetű partikulák elkülönítésére, mind pedig általában a kijelentés (megnyilatkozás) tartalmának kevert jellegére vonatkozóan.

Kezdjük ez utóbbival. Ha a kijelentések tartalmát két részre bontjuk és megkülönböztetünk benne valóságfeltáró részleteket és szubjektív modális részleteket tartalmazó elemeket, akkor a fentiek értelmében a /73/ mondatra nem igaz az a megállapítás, hogy valóságfeltáró szerepét tekintve nem különbözik a /73'/-től:

/73/ Csak Péter tud közülünk autót vezetni.

/73'/ Péter tud közülünk autót vezetni.

Funkcionális szempontból helytálló az a megállapítás, hogy a beszélő azon kommunikatív szándéka, hogy az autót vezetni tudó emberek számához keveslését_kifejezze, nem változtatja meg a valóságban gépkocsit vezetni tudók számát. Nem igaz viszont az a tartalmi szempontú kijelentés, mely szerint a /73' és a /73'' között a valóságról való tények feltárása tekintetében nincsen különbség. Ugyanis annak a közlése, hogy Péteren kívül senki_más nem tud közülünk autót vezetni, éppúgy valósággrészletet tár fel, mint az az információ, mely szerint Péter tud vezetni.

A kizárás logikai művelete a valóság részletei közötti viszonyra épül, ezért a csak esetében a valóságfeltárás határozószói funkciójának szerves része. Ugyanakkor fel kell figyelni arra, hogy a valóságrészletek feltárása a kommunikatív funkció (esetünkben a keveslés kifejezésére törekvés) hatására elhomályosulhat, háttérbe szorulhat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne jelen; ellenkezőleg: a valóságfeltárás adja az alapját a keveslés kifejezésének, adekvát értelmezésének (vö. a "csak 5 forintot veszített el" és a "csak 5 forintot nyert" szerkezetekben a keveslés szubjektív előjelének megváltozását a valóságfeltárás hatására).

Milyen összegzés adható ennek figyelembevételével a határozószói eredetű partikulák differenciálásához?

A kötőszói eredetű partikulák elkülönítéséhez képest új kritériumot vezettünk be ebben a fejezetben. Formai tekintetben az előző csoportnál a szórendi jellegzetességek, tartalmi szemszögből pedig a kapcsolatteremtés minőségi megváltozása volt a szófajváltás mutatója. A határozószói eredetű partikulák differenciálásánál a szórendi sajátosságok kevésbé markánsan mutatják a transzpozíciót. Ugyanakkor fontos szerepet juttattunk a *funkcionális ekvivalencia* (vö. pl. Sanders 1980) alapján

történő használatbeli különbség megállapításának.

Mint említettem, azon határozószók, amelyek a fenti partikulákkal homonímiát mutatnak, egyfajta mikrorendszert alkotnak, melynek elemeit egyfelől az a képesség köti egybe, hogy a cselekvést "belülről" jellemzik, ami annyit jelent, hogy a cselekvést mint folyamatba illesztett mozzanatot vagy processzust ábrázolják, másfelől pedig a folyamatba illesztés a beszélő szubjektív ítéletének kifejeződésével jár. Míg igaz az a kijelentés, mely szerint a "még alszik" és a "már alszik" a valóságban egyazon cselekvést jelölik, igaz az is, hogy emellett egy korábbi időponthoz (állapothoz) való hasonlítás is érvényre jut, ami szintén az objektív valóság dolgaiba avat be bennünket. A cselekvő szubjektív viszonyulása a cselekvésnek egy korábbi állapottal való összehasonlításából fakad, ami kifejeződhet az idő (már, még, majd, aztán; уже, еще), illetőleg az idő és a mennyiség differenciálatlan vagy egybemosódó ábrázolásán keresztül (a fentiekén kívül még a csak és a только).

Partikulaként a fenti szavak szintén egyfajta mikrorendszert képeznek. Míg azonban a határozószókra a rendszer tagjainak éles szemantikai elkülönülése volt jellemző, addig a partikuláknál a funkcionális-szemantikai határok elmosódóak, több partikulánál szinonimikus kapcsolat jön létre. A határozószói eredetű partikulák elválnak a

motiváló szavak alkotta mikrorendszerből, összefüggnek viszont a kötőszói és egyéb eredetű (l. a következő fejezetet) partikulák csoportjaival.

Úgy tűnik, indokolt megkockáztatni azt a feltételezést, mely szerint egyedül a cselekvést "belülről" jellemző határozószó-csoport alkalmas arra, hogy a partikulák létrejöttének bázisa legyen. A cselekvést "kívülről" jellemző határozószók transzpozíció révén a cselekvést "belülről" jellemzőkké válhatnak, egyedfejlődésük jelen stádiumában azonban aligha alkalmasak arra, hogy a partikulák származási hátterévé váljanak, mert funkcionálásuk a cselekvés vagy a minőség másik cselekvéssel vagy minőséggel való összehasonlításának a függvénye.

Lássunk egy példát a külső jellemzésnek belsővé válására:

/148/ Lassan járj, tovább érsz.

/149/ Lassan a félidő felén járunk.

/150/ Lassan ott tartunk, hogy minden második családnak autója van.

A lassan határozószó a cselekvés "kívülről" való jellemzésének "belülről" történő jellemzéssel felváltása

során ellenkező jelentésbe megy át. Ez megmutatkozik formai jegyekben is (a belső határozóként használt lassan elhelyezkedése eltér eredeti használatától):

/151/ Lassan mindenki megtanul angolul.

/152/ Mindenki lassan tanul meg angolul.

A cselekvést belülről jellemző határozószók kitüntetett szerepe a partikulák keletkezésében azzal magyarázható, hogy e szavak potenciálisan mindig tartalmaznak utalást a beszélőnek a közlendőhöz fűződő intellektuális viszonyára.

Ha a beszélő valamit sokall, ennek érzékeltetése elvezethet a türelmetlenséghez, ami a hallgató számára sürgetésként dekódolható. De türelmetlenséghez vezethet egy előző állapot fennmaradása is, mely ennél fogva a hallgató számára szintén sürgetést jelenthet. De a sokallás, vagy az előző állapot fennmaradása mellett ugyanerre az eredményre juthatunk keveslés érzékeltetésével is, ami csírájában tartalmazza a partikulák közötti szinonímia lehetőségét.

A határozószó és a partikula szétválásának átmeneti állomása arra a pontra tehető, amikor a cselekvés belső jellemzése és a szubjektív viszonyulás megközelítőleg azo-

nos mértékű.

Kommunikatív irányultságát alapul véve a

/153/ Ez ma már a második tárgyalás.

mondat funkcionálisan ekvivalens lehet mind az "Elegem van a tárgyalásokból" mondattal, mind az "Ez ma már nem az első tárgyalás"-sal. A belső jellemzés és a szubjektív jelentésmozzanat közel azonos részaránya esetén – a kötőszó-partikula mintájára – határozószó-partikuláról beszélhetünk.

2.4. Egyéb eredetű partikulák

Kötőszói és határozószói eredetű partikulákon kívül mind a magyarban, mind az oroszban találhatók igei és névmási eredetű partikulák. Az igei eredetűek a nyelvéllapot jelen szakaszán alakilag külön állnak a motiváló ige adott formájától (vö. pl.: biz/ony, hisz/en, lám, talán /tán/, vajon; мол, де, дескать, ведь, разве). A névmási eredetűeknél viszont találunk példát az alaki egybeesésre.

2.4.1. A magyar azért és mi mint névmások és mint partikulák

Az az névmás -ért ragos alakja egyaránt használatos mutató értelmű határozószóként ok-okozati viszony kifejezésére (154), kötőszóként ellentétes viszony érzékeltetésére (155), valamint partikulaként (esetünkben /156/ a felkiáltásban megfogalmazandó felháborodás kifejezésére .
Vö.:

/154/ Nincs pénzem, azért nem vásárolok könyveket.

/155/ – Nekem váratlanul kellett őket otthagynom,
azért mégis gavalérossan fizettek ki. (NLT21)

/156/ Hát azért ez már sok! (ÉKSz.79)

A /155/ és a /156/ mondatokban az azért kötőszói és partikulaszerű használata sajátos összefüggést mutat az azért határozószói használatával.

Ami a kötőszói alkalmazást illeti, szembetűnő az azért azon sajátága, hogy jobbára egyéb kötőszókkal együtt jelenik meg, melyek úgyszintén ellentétes értelműek:

/157/ Bochkor gazdag család fia volt, de azért tudott a szegénységről és megértette azt. (NLT15)

/158/ – A testvéreid haragudtak rá, mert rájuk sem nézett, de én azért szerettem, mert tőle hallottam mindig tefelőled valamit. (JMM308)

/159/ Kezdte unni a körsétát. De azért csak jártak-
keltek az udvaron, mindenütt András elől.
(NLT161)

A /157/-/159/ mondatokban az azért a de és a csak kötőszókkal együtt jelenik meg hozzátvetőlegesen 'annak ellenére' jelentésben. Az együttesen megjelenő, rokon értelmű kötőszók közül a de az ellentétes tartalom kifejezésének alapvető eszköze, az azért (meg a csak) a mondat-egységek közötti viszonyt tovább konkretizálja. Ez azonban a de által kifejezett kapcsolatra épül, vagyis a de eliminálása az azért (és a csak) kötőszói jellegének megszűnéséhez, a mondat tartalom radikális megváltozásához vezet, vö.:

/157'/ Bochkor gazdag család fia volt, azért tudott a szegénységről...

/159'/ Kezdte unni a körsétát. Azért jártak-keltek az udvaron...

Az azért az átalakításokban határozószóként szerepel, ebből adódik a mondatok értelmetlen volta. Az azért határozószó és az azért kötőszó közötti kapcsolat abban foglalható össze, hogy kötőszóként az azért olyan mondat-tartalmat kapcsol a rákövetkezőhöz, amely elégséges ok lenne egy ellentétes értelmű cselekvésnek (folyománynak). Ennek alapján a fenti példákhoz a következő interpretációkat rendelhetjük: /157/ "A gazdagság elégséges ok arra, hogy valaki ne tudjon a szegénységről

és ne értse azt"; /158/ "A körsétával kapcsolatos unalom elégséges ok a járás-kelés abbahagyására"; /159/ "Az, hogy valaki rá sem néz a másokra, elégséges ok arra, hogy az ne szeresse őt".

Az azért partikula használatára jellemző, hogy megjelenésének – a határozószói és a kötőszói alkalmazástól eltérően – nem feltétele, hogy mondatelőzménye legyen egy összetett mondat megelőző komponense. A /156/ példában megmutatkozó felháborodás forrása valamiféle álfokozásban ragadható meg, ami összefüggésbe hozható a kötőszói használatot jellemző és az interpretációkból leszűrhető hasonlítás mozzanatával. A hasonlítás a partikula használatában nem jut kifejezésre explicit módon, a beszélő viszont tudomásunkra hozza, hogy a szóban forgó dolog megítélése szerint meghalad bizonyos (küszöb-) értéket. A kötőszóként használt azért egy a mondatelőzménnyel összefüggő megszorítást juttat érvényre. A partikulaként használt azért ezt a megszorítást az adott (tag-) mondaton belül érzékelteti. Ezen áttétel létrejötté azzal hozható kapcsolatba, hogy a partikula a kötőszó által kifejezett "kötést" csak látens módon valószínűsíti meg, a mondattartalmak szintjén ez nem jut kifejezésre. Az azért kötőszó alkalmazásának melegágyát adó ellentétes kapcsolat az azért partikulában egyfajta szembeállítás formájában ölt testet, ami a mondatban foglal-

tak túlzó mértékét a számításba vehető egyéb mondattartalmak kisebb, a beszélő ítélete szerint még elfogadható, megtűrt, de szintén valamilyen irányban túlmutató mértékével állítja szembe. Ily módon az azért partikula egyfajta implicit gradációt hoz létre. Ezen ki nem fejtett, de átélt gradáció transzformálódik a felháborodás kifejezésénél valamiféle álfokozásba. Ez magyarázza a /160/ típusú mondatpárok funkcionális közelségét:

/160/ a/ Ezt azért nem vártam tőle!

b/ Ezt már nem vártam tőle!

Ami a mi kérdő partikulának a mi kérdő névmástól való elkülönítését illeti, a feladat egyértelműen könnyen megoldhatónak tűnik pusztán formai kritériumok figyelembevételével. A mi kérdő partikula ugyanis mindig a kérdő mondat végére kerül a válaszadás (161) vagy a beleegyezés (162) sürgetése céljából, szemben a mondateleji mi kérdőszóval:

/161/ – Messze van (ti. Ázsia). Talán nem is igaz (ti. hogy harcolnak).

– Igaznak azért igaz.

– Még ha a lapok is írják, mi? (NLT60)

/162/ Jó lenne most nyaralni a tengernél, mi?

A mi mint kérdő partikula (erről a szócsoporthoz részletesen l. Fábri 1979) sosem a kérdés megformálásában vesz részt, hanem mindig gondolati-akarati információ közvetít a hallgató felé. Tartalmi és funkcionális szempontból ebben nyilvánul meg különbsége a keletkezését motiváló kérdő névmásától, amely a kiegészítendő mondatrész helyettesítésére szolgál.

2.4.2. Az orosz BOT, что és -то homonímiája

A BOT lexéma az oroszban egyaránt szerepel okozat, megengedés, ellentét kifejezések, de lehet szövegépítő elem is, amikor anaforikus használatában egy gondolathoz való visszatérésre, annak folytatására, avagy egy másik gondolathoz való áttérésre utal.

A részletes leírás helyett (erre l. pl. Ivanova 1970a és 1970b) az elkülönítés lehetséges módját igyekszem megragadni. Ehhez szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy a rámutatás a BOT-ra mint partikulára éppúgy jellemző,

mint a BOT mutató névmásra. Másrészt összeköthető a BOT vizsgálata az эТО homonímiájának a kérdésével, mivel a két lexéma szóhasadásának hasonló kiváltó tényezőivel számolhatunk.

Mindkét lexémára jellemző, hogy mutató névmásként deiktikus és anaforikus elemként egyaránt előfordulhatnak. Vö.:

/163/ Вот идет поезд. (C093)

/164/ Благополучие всех — вот наша цель. (C093)

/165/ Это был незнакомец. (C0837)

/166/ Спорить — это интересно. (C0837)

Deiktikus nyelvi elemként a BOT (163) a határozószókkal korrelál, míg ezen használatában az эТО főnévhelyettesítőként szerepel. Anaforikus használatában mindkét szó binominális mondatokban kopulaszerűen használatos (a binominális mondat fogalmáról és irodalmáról l. Arutyunova 1976; Paducseva–Uszpenszkij 1979), összetett mondatban pedig utalhatnak az egész tagmondatra (BOT, эТО), vagy annak egy szubsztantív elemére (эТО). ¹⁸

---

¹⁸ A lehetséges antecedensek körét Paducseva (1981) elemzi kellő részletességgel.

Anafórikus használatukban e szavak mindig névmásnak minősülnek, mivel az anafóra létrejöttének előfeltétele valamely mondatelőzmény valamilyen úton való megismétlése, felidézése.

A deiktikus ВОТ és ЭТО egyaránt lehet névmás és partikula. A kettő közötti különbséget a deixis minőségi megváltozásán mérhetjük le.

A ВОТ esetében a minőségi változás kimutatásának formai eszköze a ВОН névmással való szembeállíthatóság. Ha ugyanis a ВОТ és a ВОН egy mondaton belül felcserélhetők, s a mondat tartalmában lemérhető változás mindössze a közelre- ill. távolramutatás síkján következik be, akkor kiinduló mondatunkban névmással van dolgunk. Ha ez a behelyettesítés grammatikailag helytelen mondatot eredményez, akkor a ВОТ ezen használatában partikulának tekintendő. Vö.:

/167/ Вот идет Марина. ————— Вон идет Марина.

/168/ Я просто подумала, ————— + Я просто подумала,
что вот сдам аттестат   что вон сдам аттестат
в университет и больше   в университет...
даже не подержу его
никогда в пальцах.

(ФК91)

A formai különbség a helyre való rámutatás és egy gondolati mozzanat közötti eltérésnek a mutatója. Partikulaként e szó a beszélő gondolatmenetének különböző állomásairól, lépcsőfokairól tájékoztat bennünket, nem a valós világban lévő dolgok helyét jelöli, hanem a gondolat kifejtés menetében elfoglalt "helyet". Ezen tulajdonsága alapján válik a ТО számos partikula-kapcsolat elemévé, melyekben a mellérendelés sok módozatát (következtetés, magyarázat, ellenvetés stb.) juttatja kifejezésre. A gondolati "helyre" való utalás így a mondanivalón belüli egységek kiemelésének eszközévé válik.

Az ТО homonímiájának kérdése az utóbbi évtizedekben egyre inkább előtérbe került. A vele kapcsolatos gazdag szakirodalomból kitűnik, hogy mai használatában e szó alkalmazása négyféle használati körre bomlik. Az ТО mint az olyan ma aktuális nyelvészeti kérdések érintettje, mint amilyen a referencia, a binominális mondat, az identifikáció (vö. Molotkov 1960; Arutyunova 1976; Paducseva-Uszpenszkij 1979; Paducseva 1981, 1982), alkalmazható szubsztantív és mutató névmási szerepkörben (169 és 170), beszélhetünk segédszói funkcionálásáról (171), melyben egyes szerzők kopulának (pl. Vinogradov 1947:675; Scserba 1957:79), mások "kiegészítő alanyak" (дополнительное подлежащее) minősítik (vö. Peskovszkij 1938:253 kk.; Molotkov 1961; Paducseva 1982). A negyedik szerepkör az

это partikulaszerű használata (172):

/169/ Это мой знакомый.

/170/ Это предложение нам не поможет.

/171/ Жизнь — это борьба.

/172/ — Объясни мне, малый. Чего это народ все в
город да в город? (ФК42)

Az это névmás és az это partikula közötti különbséget Paducseva (1982) abban látja, hogy e lexéma névmásként vagy antecedensszel rendelkezik (anafórikus alkalmazásakor), vagy pedig önmagában valamilyen objektumot vagy szituációt jelöl (deiktikus használatakor), partikulaként viszont sem antecedensszel nem rendelkezik, sem jelölő funkciót nem tölt be. Molotkov (1960) és Kiszeljov (1976) hangsúlyozzák, hogy névmásként e lexéma önálló mondatrészként jelenik meg a mondatban, partikulaként viszont valamely önálló mondatrészhez simul. A különbségtevés harmadik területe a hangsúlyozásé: a névmás hangsúlyos, míg a partikula hangsúlytalan. Ez a szembeállítás azonban kévéssé megbízható, mivel a fenti különbség nem mindig jut kifejezésre (l. Paducseva 1982:77).

A négyes felosztás és a fenti kritériumok együttesen sem bizonyulnak elégséges alapnak az это partikula és az это névmás elkülönítéséhez. Legalábbis erre enged követ-

keztetni Paducseva egyik dolgozata (Paducseva 1982), melyben a szerző az это partikulaszerű használatát 3 körre osztja. Megkülönböztet fokozó (усилительное), kiemelő (выделительное) és kontrasztos_rémát_kifejező это-t, melyeket rendre az alábbi példákkal illusztrál: ¹⁹

/173/ Кто это вчера ушел с работы до звонка?

/174/ Ведь это [,] я вас на настоящую дорогу вывел.

/175/ Кто меня беспокоит, это Натали.

Az itt körvonalazandó partikula-konceptió értelmében a /175/ nem tekinthető partikulát tartalmazó mondatnak, mert egyfelől az это benne kifejezetten anafórikus jellegű, s mint ilyen a tagmondatok közötti kapcsolat szintaktikai mutatója, másfelől pedig kötelező szerkezettag, vagyis a mondatból való kiragadása nemcsak szemantikai változáshoz vezet, hanem felborítja az egész konstrukciót. (Mint ilyen, a /175/ funkcionális szempontból a /171/-hez köthető.)

---

¹⁹ Paducsevának a kontrasztos rémára vonatkozó elképzelését bővebben a /Paducseva 1978/ dolgozat tartalmazza.

A fentebb jelzett kritérium alapján a /174/-ben megjelenő это-t sem tekinthetjük partikulának, mert bár deiktikus használatú ugyan, de a rámutatás az это-t (leggyakrabban közvetlenül) követő szóra vonatkozik. Funkcionális szempontból az itt betöltött névmási szerep *kiemelés*, mely a rémára vonatkozik, vagyis e szó itt fókuszáló hatású operátor. Ezért a /174/ funkcionális szinonímája a kiemelést célzó /174'/', jelentésében szinonim a /174''/ és a /174'''/:

/174'/ /   Ведь вас на настоящую дорогу вывел я.

/174''/   Ведь именно я вас на настоящую дорогу вывел.

/174'''/   Ведь как раз я вас на настоящую дорогу вывел.

Meglepő ugyanakkor, hogy Paducseva ezen használattal együtt tárgyalja az alábbi is:

/176/ Угроздило это вас туда забратья.

/177/ Ловко это она нас обманула.

Míg névszói csoporthoz kapcsolódva az это valóban a rémát emeli ki, ez utóbbi esetben a kiemelés annyira elhomályosult, hogy Paducseva "kevésbé világos" funkcióról beszél, s az это-nak beszélt nyelvi színezetét húzza alá (Paducseva 1982:78).

Helytállóbbnak tűnik az ото lexéma ezen használáti körét kettéválasztani, a /174/ típusú alkalmazását mutató névmásinak, a /176/-/177/-ben jelen levőt partikulaszerűnek minősíteni. Ez a megoldás benne sejlik Paducseva azon megjegyzésében is, mely szerint a /176/ és a /177/ helyén ő természetesebbnek érzi a же partikulát (Paducseva 1982:78). Ha pedig ez utóbbi partikula használata a fenti szerkezetekben adekvát, akkor az ото a szó hagyományos értelmében vett *fokozás* (усиление) kifejezője. (A terminus elleni kifogásom indoklását l. a partikulák jelentéséről és funkciójáról szóló részben.)

A /172/ kérdő mondati alkalmazást Paducseva fokozó funkciójúnak nevezi és kizárólag tisztán informatív kérdésekben tartja jellemzőnek (uo.). A szerző arra a kérdésre, hogy valójában mit is fokoz itt ez a partikula, a következő feleletet adja: a fokozó ото a kiinduló mondat különféle jelentéselemeit fokozza különböző kontextusokban. E lehetőségek egyike a kérdés egzisztenciális előfeltevésének fokozása (усиление экзистенциального предположения вопроса).

A szerző szerint a /173/ kérdés a kérdő partikula nélküli változattól annyiban tér el, hogy a partikula arra utal, hogy "a kérdezőnek vannak ismeretei arra vonatkozólag, hogy valaki elment a munkából". Eltekintve azon nem lebecsülendő konfúziótól, amelyet a fenti jelen-

téselem megjelenítésével összefüggő funkció és a hozzá tartozó "fokozó" elnevezés összeférhetetlensége okoz, látnivaló, hogy a fenti jelentéstartalom nem egyéb, mint a /173/-ra és partikula nélküli változatára egyaránt vonatkozó kiegészítendő kérdő mondati preszuppozíció. ²⁰

A homályos megfogalmazásból adódó csapdába Paducseva szükségszerűen esik bele, amikor említést tesz az это retorikus kérdésekben való megjelenéséről, ahol az egzisztenciális előfeltevés mint a fokozás "talaja" színterében is eltűnik, de azért továbbra is beszélhetünk (?!) fokozó jelentésről (значение усиления), amikor is "a fokozás hatóköre kevésbé világos", pl. (vö. Paducseva 1982: 78):

/178/ Кто это захочет выполнять такие поручения?

I.A. Kiszeljov (1976:63) elkülönít mutató jelentésű это partikulát is a /179/ típusú mondatokban, Paducseva ugyanakkor valószínűbbnek tartja azt, hogy a mutató az igéből eredeztethető, nem pedig a partikula jelentéséből. Példája a következő (Paducseva 1982:78):

---

²⁰ Az előfeltevés rendkívül gazdag irodalmából csak két munkát emelek ki: Kiefer (1976), Paducseva /!/ (1977).

/179/ Кто что хочет в углу?

Ha az что szót mint kérdő és felkiáltó (176, 177) mondatokban megjelenő partikulát vesszük szemügyre, használatában valóban lemérhető a rámutatás háttérbe szorulása, látens jelenléte. Esetenként a rámutatás mellett érzékelhető a cselekvés idejére való utalás is (Sahmatov 1941:409, 413; Svedova 1960:159) valamiféle 'most' vagy 'akkor' jelentésként.

Kétségtelen, hogy az orosz partikulák sorában az что kitűnik felettebb homályos és körülhatárolhatatlan jelentésével, magyar elnevezést használva klasszikus "töltelékszó". De mint ahogyan a töltelékszó sem teljesen henye nyelvi elem, úgy az что is bír bizonyos funkcionális-szemantikai töltéssel.

Ez részint abban nyilvánul meg, hogy meghatározott mondatkörnyezethez kapcsolódik (felkiáltó és kérdő – de nem kizárólag kiegészítendő kérdő, vö. /181/ – mondatok szerkezeti elemeként), részint pedig azon gondolati-érzelmi tartalomtöbbletben, amely alkalmazásához fűződik. Ennek kézzelfogható bizonyítéka a Sahmatov (1941:417) és Svedova (1960:143-4) által leírt что что → чтой-то fejlemény, mely kizárólag intellektuális viszonyulások (elégedetlenség, meghökkenés stb.) közvetítésére szolgál /181, 182/. Vö.:

/180/ - Пстой, - сказал шофер и сиринул на дорогу.

-- Это не твой отец в селюно рает? (ФК7)

/181/ - Голубушка, но что же вы это так официально?

Во фраке, в перчатках и прочее. (ЧМ343)

/182/ А намени парни за стои сели, спрашивают - что
это, маманя, в горшке одни луковки плавают? (ФК24)

Ami a -to partikula elkülönítését illeti, a feladat annak meghatározását jelenti, hogy a szóképző formáns -to-tól mi módon választható el a -to partikula. Megjegyzendő ezzel összefüggésben, hogy az orosz leíró nyelvészeti tradíció a módosítószók között tartja számon egyebek mellett a határozatlan névmások -to, -нибуль, -либо, кое- képzőit.

A -to-ról mint enklitikus partikuláról akkor beszélhetünk, amikor nem névmáshoz simul határozatlan névmás szerkezeti elemeként, hanem egyéb szófajokhoz, szócsoporthoz kapcsolódik. Kivételes esetben beékelődhet határozatlan névmásba is (példatárunkban mindössze egy ilyen eset szerepel, /183/), beszélt nyelvben főnév mellett előfordulhat -от alakban is /184/:

/183/ - А если солнце любит нас, то у него тоже должны быть любимцы: всех -то всех, а кого -то-нибуль любят больше. (НК13)

/184/ — Из Москвы приехал сынок-от, — сказал Евдоким...

(ФК45)

E szó részletes leírását a Juhász (1967) dolgozat adja.

Röviden szólni kell még az orosz leíró nyelvészeti dolgozatokban a fokozó partikulák közé sorolt что, что-то, как-то, чего-то lexémákról (vö. pl. Svedova 1960:141–2; Vasiljeva 1973:167–71; Argyentov 1973). E szavaknak a módosítószók közé sorolása nem indokolt, mivel az általuk idézett példákban is mértékhatározószókkal vagy kérdő névmással felcserélhetők (rendre: почему /185/, почему-то /186/–/187/, немного /188/):

/185/ — Что не поешь?

— Тебя жду. Запоешь — подхватим с ребятами. (ФК27)

/186/ — Физиономия этого человека мне что-то подозрительна.

/187/ — Не понравился мне чего-то этот дядя.

/188/ — Прежде, — продолжал Петр Михайлыч, — для поэзии брались предметы как-то возвышеннее...

A fenti szavakban végbement transzpozíció nem a partikulákat jellemző szubjektív modális viszony felé mutat.

2.5. Összegzés

A partikula és etimonja közötti differenciálás folyamata számos formai és/vagy tartalmi jegy vizsgálatán keresztül vezet el a szófaji különbség mibenlétének megállapításához.

A formai mutatók sorában jelentős a szórend és a mondat típus, melyek esetenként önmagukban jelezhetik a szófajváltás tényét. Nem kevésbé lényeges a hanglejtés szófajmegkülönböztető szerepe, különösképpen határozószói eredetű partikulák elkülönítésekor.

A tartalmi jegyek a formai mutatók révén ki nem mutatható szófajváltás meghatározásakor jönnek számításba. Segítségükkel rögzíthető az adott lexéma és a környezete közötti valós funkcionális-szemantikai kapcsolat. Ez jellegét tekintve lehet

a/ a mondat tartalmát az objektív valóságábrázolás vonalán kiegészítő,

b/ a mondat tartalmát a szubjektív valóságábrázolás vonalán kiegészítő

kapcsolat.

Annak felderítése, hogy valamely mondatban a vizsgálandó homoníma ténylegesen milyen kapcsolatra lép a mondat egyéb elemeivel, a mondat kommunikatív tartalmával meg-

egyező átalakítások, behelyettesítések, parafrázisok révén lehetséges. Az objektív és a szubjektív tényfeltárás közötti különbségtétel (vö. H. Molnár 1968) különösen nehéz feladatnak bizonyul olyan homonímák esetén, melyeknél az etimon szintén hordoz önmagában szubjektív jelentéselemeket.

A homonímia elemzése kapcsán tett megfigyelések lehetővé teszik a partikula mint szófaji csoport különállásának megfogalmazását, legalábbis első megközelítésben.

Ezek szerint a partikula az etimon funkcionális-szemantikai módosulása, vagyis bizonyos elemeket megőriz, másokat megszüntet, s ezen *megszüntető-megőrzés* az adott kötőszónak, igének, határozószónak, névmásnak stb. a szubjektív modalitás eszköztárába való átsorolását célozza. A motiváló szófajok állományából elsősorban azon lexémák jönnek számításba, amelyek kitűnnek gyakoriságukkal /1/, megjelenésük formailag kötött /2/ (ezen megkötöttség megbontása ad lehetőséget az átértelmeződésre), mondatba való bevitelük a beszélőnek a mondandóval összefüggő látásmódját tükrözi /3/.

Szembeötlő ezen hármas kritérium érvényesülése egyéb nyelvek hasonló homonímiájának vizsgálatakor. Vö.:

/189/ There is only little bread left.

/190/ I was only too pleased to leave that place.

/191/ Vous partez déjà?

/192/ Qu'est-ce que vous m'avez dit déjà?

/193/ Nur ihn hatte man vergessen.

/194/ Wozu habe ich nur gelebt?

Az angol, a francia, a német mondatpár egyformán mutatja a homonímia fentebb leírt elemzésének lehetőségeit: a szórend és a szó- vagy mondat szerkezet összetevőinek megváltozott szemantikai és funkcionális kapcsolódása együttesen alapul szolgálhatnak a differenciálásra (vö. Fábricz 1986).

A partikula – minden etimológiai tarkasága ellenére – funkcionális-szemantikai tekintetben egységes rendszert alkot. Ezen homogenitás körüljárása lesz a következő rész feladata, melyben a fenti megfigyelésekre alapozva megkísérlem feltárni azon funkció- és jelentésbeli jegyeket, amelyek a partikulát szóosztálya, a módosítószók osztálya keretein belül önálló lexikai-grammatikai egységbe foglalják.

III. A PARTIKULÁK JELENTÉSE ÉS FUNKCIÓJA

3.1. A probléma kiterjesztése

A homonímia vizsgálata során tett megfigyelések, vélekedésem szerint, kellő alapot nyújtanak e szócsoporthoz globális funkcionális-szemantikai jellemzéséhez. A partikulára mint szócsoporthoz vonatkozó szakirodalmi álláspontok azonban oly mértékben eltérnek egymástól, hogy a legfőbb irányvonalak felvázolása a kérdésben való eligazodást mindenképpen könnyebbé teszi, a kifejtést pedig segíti.

A partikula-kutatás közel százéves története során alapvetően két nyelvész-tábor alakult ki. Az egyiket az jellemzi, hogy a partikulának semmiféle vagy csak minimális jelentést és funkciót tulajdonít, a másik a jelentés és a funkció megléte mellett száll síkra, annak "másságáról" beszél.

A szovjet nyelvészetben három olyan munka is napvilágot látott, amely a partikula-kutatásról, közelebbről a jelentés és a funkció megítéléséről ad áttekintést (vö. Jurin 1960; Szkiba 1969; Kiszjeljov 1976).

A fenti polarizálódás megfigyelhető a magyar nyelvészeti szakirodalomban is, bár e kérdés nálunk kisebb fi-

gyelmet kapott, mint akár az orosz, akár a német nyelvű irodalomban (ez utóbbira l. Weydt 1977). A "módosítószók" és a "beszédtöltelékek" feletti vita H. Molnár Ilona (1959; 1961) és Implom József (1960) valamint Ladányi Péter (1961) között – megfigyelésem szerint a két-malomban-örlés folytán – nem teljeseedett ki. A későbbiekben H. Molnár Ilona értekezése (1968) és Kelemen József monográfiája (1970) hozott új eredményeket, melyek közvetlenebbül vagy – ez utóbbi munka esetén – közvetettebben a partikulák jelentésére és funkciójára vonatkoztathatók.

A partikula szemantikájával kapcsolatos állásfoglalás feltételezi a motiváló szótól a partikulához vezető jelentésfejlődés megrajzolását, valamint a partikula jelentéséhez tartozó jeltárgy mibenlétének meghatározását.

A jelentésfejlődést a partikulává váló szó szemantikai elüresedéseként, kihalásaként értelmező nyelvészek a végterméket henye nyelvi elemnek tekintik, melyben lexikai jelentéselem nincs, legfeljebb némi grammatikai jelentéssel rendelkezik (vö. Peskovszkij 1956:40; Gvozgyev 1958:388). A partikula által jelölt jeltárgy meghatározásakor negatív eredményre jutnak azon kutatók, akik e szót a mondatból kiragadva vizsgálják (pl. Krivonoszov 1974), mivelhogy a környezetéből kiszakított partikulát nem sikerül valamiféle valósággrészlettel kapcsolatba

hozni. A.T. Krivonoszov (1974:181) érvelése szerint a partikula jelentését nem magában a partikulában, hanem a mondat szerkezetben kell keresni.

A partikulában magában valamiféle jelentéstartalmat felfedezőkből indulnak ki, hogy a partikula, mint bármely lexéma, rendelkezik lexikai jelentéssel, mely megkülönbözteti őt más partikuláktól (Labutisz 1965:8). Amennyiben igaz az a tétel, hogy nem létezik olyan szó, amely jelentésében ne tartalmazná a valóság megismerésének bizonyos eredményeit, akkor a partikulának szintén kell rendelkeznie a megismerési folyamattal kapcsolatba hozható jelentéssel (Szvetlisev 1971:147). Ju.I. Legyenyov vélekedése szerint a partikulának már csak azért is bírnia kell bizonyos minimális jelentéstartalommal, mert a kommunikáció folyamán a beszédpartnerek általában nem cserélik fel a partikulákat, hanem éppenséggel azt választják ki, amely közlendőjüknek leginkább megfelel. Továbbmenve, a hallgató a partikulákat a beszélő szándékával megegyező módon értelmezi, vagyis a partikulák jelentése vagy jelentései egyazon nyelvközösségen belül állandóak és mindenki számára kötelezőek (Legyenyov 1971:29-30).

A fentivel összefüggő kettősség jellemzi a partikula funkciójával kapcsolatos álláspontokat is. A nyelvészek egy része a partikulát funkciótlan elemnek tekinti, mégpedig azon megfontolásból, hogy a partikula nem tölt be olyan

szerepet, amely az öt mondatrész valamelyikével azonosítható lenne, s ebben az értelemben "szervetlen". Ezen álláspont védelmezői (pl. Mescsanyinov 1947:313; GRJA 1953:639) szembekerülnek azon nyelvészekkel, akik a partikulának tulajdonítanak valamilyen funkciót vagy funkciókat (pl. Vinogradov 1947:666; Szvetlisev 1958:8; Mirovics 1962:104), melyek betöltése végül is a mondatszerkesztés bizonyos szabályainak keretei között valósul meg.

A jelentés és a funkció kérdésének vizsgálata azáltal válik rendkívül bonyolulttá, hogy a partikulák – amint arról a bevezetésben is esett szó – számos más (és főként sokféle) lexémával együtt alkotnak egy külön szófajt, így a jelentésre és funkcióra tett megjegyzések szükségszerűen nem partikula-specifikusak. Az általános érvényre igényt tartó megállapítások nem képesek egy ennyire heterogén szóállományt adekvát módon jellemezni. Erre a körülményre utal A. Mirovics (1962:104), amikor arról beszél, hogy "a módosítószók egy sor olyan kategóriára bomlanak, melyek funkcióikat tekintve annyira különbözőek, hogy a módosítószók minden típusának közös névvel illetése voltaképpen valamilyest feltételes. Alapvető kategóriáik nem kevésbé különböznek egymástól, mint az egyes szófajok".

Mirovics a partikulákról szólva szemantikai meddőségüket említi (семантическая выхолощенность), melynek bizonyítékként hozza a /195/ példát:

/195/ Ну так ведь вот же уж и случай!

Vélekedése szerint a partikulák ilyen mérvű felhalmozódása, továbbá egyik partikulának a másikkal való minden különösebb következmény nélküli, szabad felcserélése mutatja differenciálatlanságukat (Mirovics 1962:109).

Jóllehet, a /195/ nem "objektív", irodalmi példa, s mint ilyen nemigen idéz fel valamiféle természetes beszéd-részletet, az ellenvetés helyett lássunk egy hasonlóképpen mesterkélt példát az ellentáborból, mellyel "bizonyíthatjuk" a partikula jelentésének meglétét (vö. Legyenyov 1971:15):

/196/ — Ты уже прочитал эту книгу?

— Еще бы.

— Разве?

— Вот еще...

— Ну и...?

— Да так себе.

— То есть?

— Ни-ни!

— Неужели?

— Да.

Bármennyire ellentétesek is a fenti példák, annyit min-

denesetre elárulnak, hogy a partikula jelentése és funkciója a mondat funkcionális-szemantikai rajzolata szempontjából változó súlyú lehet, s ezzel a ténnyel a jelentés és a funkció meghatározásakor számolni kell. Ezt a felismerést aknázza ki I.A. Kiszeljov a keleti szláv nyelvek módosítószóiról írott könyvében (1976). A szerző a módosítószókat a lexikai jelentéstartalom és a funkcionális terheltség súlya szerint három-három csoportra bontja, s e két tényező között szoros összefüggést állapít meg.

Ennek megfelelően a legnagyobb lexikai jelentéstartalommal rendelkező módosítószóknak legnagyobb egyben a funkcionális súlya, míg a közepes jelentéstartalmúak csak közepesen terheltek funkcionálisan stb. Továbbmenve Kiszeljov megállapítja, hogy az egyes módosítószók bizonyos használatukban más-más csoportba sorolandók (Kiszeljov 1976:9-17).

Közelebbről szemügyre véve Kiszeljov rendszerét kitűnik, hogy az egyes csoportok kijelölése segít a módosítószók osztályán belül pl. a formánsok és a partikulák szétválasztásában (mint pl. a felszólító mód képzésében résztvevő дай, vagy az állítmányként használt нег esetében segítségünkre lehet a szintaktikai konstrukció vagy a vonzat). Ugyanakkor Kiszeljov sem önmagában vizsgálja a módosítószókat, hanem a többi szófajhoz méri azok szerepét és jelentését, így egyfajta nem-főnév, nem-ige, nem-határozószó stb. kijelölésű szóosztályt kapunk, de az állományon belüli összefüggések tisztázatlanok maradnak.

A módosítószók, ezeken belül pedig a partikulák leírásához nagyban hozzájárult a nyelvi modalitás kifejeződé-
nésének, közelebbről a *szubjektív modalitás* fogalmának a
reflektorfénybe állítása. Az utóbbi évtizedek nyelvészeté-
ben az egyik központi kérdés a nyelvi modalitás kategóriá-
ja lett. Sorra jelentek meg a predikativitással és a moda-
litással mint két alapvető nyelvi viszonykategóriával fog-
lalkozó tanulmányok, s manapság többé-kevésbé elfogadottá
vált az a nézet, mely szerint a nyelvi modalitásnak mint
grammatikai jelenségnek az alapja a nyelv azon tulajdon-
ságában rejlik, hogy különbséget tud tenni olyan grammati-
kai egységek között, amelyekben kizárólag, és olyanok kö-
zött, amelyekben nem kizárólag a beszélőnek az objektív
valósághoz való viszonya tükröződik (vö. H. Molnár 1968).

Legalábbis a szlavisztikában egyre inkább tért hódít
az a felfogás, amely a modalitást további részekre bontja
(általában kettőre, de háromra is, vö. Szalamin 1982). E-
zen belül megkülönböztetnek olyan viszonyulásokat, amelyek
minden mondat megalkotásához elengedhetetlenek (objektív
modalitás), és olyanokat, amelyek bizonyos értelemben fa-
kultatívak ("kiegészítő" /vö. H. Molnár 1968/ vagy szub-
jektív modalitás).

A kettő leglényege röviden így fogalmazható meg: az
o b j e k t í v modalitás a közlendő és a valóság
közötti viszonyt jelöli, mely egyesek szerint a különféle

mondatfajtákban(pl. H. Molnár Ilona), mások szerint a realitás–irrealitás oppozíciójában jut kifejezésre (pl. N.Ju. Svedova).

A s z u b j e k t í v modalitás a beszélőnek a mondat tartalma iránti viszonyulását tükrözi, melynek számos kifejezőeszköze közül kiemelkedik az intonáció, a sajátos szintaktikai szerkezetek, a szórend, a szóismétlés, az indulatszók, a közbevetett (parentetikus) szavak, a modális szavak és a partikulák. A szubjektív modalitás eszköztárába sorolják gyakran (főleg az angolszász irodalomban, de példa erre a legújabb szovjet akadémiai nyelvtan is /RGR 1980:215/) a különféle modális tartalmakat (pl. megengedést, lehetőséget, szükségességet tiltást stb.) kifejező igéket is.

A módosítószók állományából tehát mind a modális szavak, mind a partikulák a szubjektív modalitás kifejezői. A két csoport közötti különbség tisztázása az utolsó lépéscsők a partikulák definiálásához (funkcionális-szemantikai jellemzéséhez) vezető úton.

3.2. A modális szó és a partikula

Az orosz vagy a német nyelvleírási gyakorlatban a módosítószó és a modális szó külön-külön szófajt képvisel, a magyar nyelvészetben e szóosztályok differenciálatlanul szerepelnek.

Az orosz nyelvben a nyelvi modalitás és a modális szavak tudományos igényű leírása V.V. Vinogradov nevéhez fűződik (1950). Vinogradov a modális szavakat és a "modális módosítószókat" (модальные слова и модальные частицы, ez utóbbin kb. partikulát értve) funkcionális-szemantikai hasonlóságuk okán együtt tárgyalja, s megállapítja, hogy a határvonal e két szócsoporthoz között elmosódó (vö. Vinogradov 1950:66). Vélekedése szerint e határvonalat az az ismertetőjegy jelzi, amelynek értelmében a modális szó képes mondatekvivalensként szerepelni, míg a partikula nem.

Vinogradov e munkája óta számos tanulmány foglalkozott a modális szavak jellemzésével. A nem-szovjet szakirodalomból kiemelendő Szalamin Edit (1969) és Dina B. Crockett (1971) dolgozata. Az előző a modális szónak a határozószóhoz való elkülönítésére mutat be különféle grammatikai módoszatokat. Az utóbbi a modális szavakat a nyelvi sűrítés jelenségeként vizsgálja, s a modális szó alkal-

mazását – Vinogradovhoz, H. Molnár Ilonához, Szalamin Edithez hasonlóan – egy "én" modális alanyú alárendelő összetett mondatra vezeti vissza.

A szovjet nyelvészek e téren elért eredményeinek szintézisét Jakovleva (1983) értekezése adja, amely a modális szavak alkotta rendszert belső összefüggéseiben tárja elénk.

A modális szavak a módosítószók azon csoportját képviselik, melynek szerepe az állítás hitelességének mondaton belüli minősítése. A modális szavak (a magyarban pl. a valószínűleg, a feltehetően, a természetesen, a nyilván, a nyilvánvalóan, a talán, a netalán, az esetleg, a bizonyára, a biztosan stb., az oroszban pedig a наверно, a вероятно, a явно, a конечно, a пожалуй, a несомненно, az очевидно, a кажется, a возможно, az определенно stb.) mindkét nyelvben hasonlítanak a partikulákhoz abban a tekintetben, hogy

1. grammatikai mondatrészre vonatkozó kérdéssel nem eliminálhatók ("szervetlenek"),
2. a mondatba intonációsan beilleszkednek,
3. szubjektív modális tartalmuk az egész mondatra kihat,
4. az egész mondatra vonatkozásuk rendszerint a logikailag hangsúlyos mondatrészen keresztül valósul meg,
5. származékszók, vagyis a nyelvfejlődés során egyéb

szófajok elemeiből váltak ki szófajváltozás révén,

6. jelentésük a beszélőnek a mondat tartalomhoz, s csak ezen keresztl a való-
sághoz való viszonyára vonatkozik.

A fenti ismérvek elégségesnek mutatkoznak a modális szavak és a modális módosítósók (partikulák) elkülönítéséhez a többi szóosztálytól.

Ha maguknak a partikuláknak (= modális módosítósóknak /модальные частицы; Modalpartikeln) a modális szavaktól való elkülönítésére kerül sor, akkor az egyes szerzők olyan jegyekkel próbálják a két szócsoporthat megkülönböztetni egymástól, amelyek csak statisztikailag érvényesek. Ilyen megkülönböztető jegyként szokás említeni azt, hogy a partikula általában kötöttebb szórendi szabályok szerint helyezkedik el (vö. Arndt 1960:326), a modális szó önálló mondatként szerepelhet, míg a partikula csak ritkán mondatértékű (Buglak 1985:326), bár vö. /196/. De felvehetünk a statisztikailag releváns jegyek sorába olyanokat is, mint a szóhosszúság (a partikula egy- vagy kétszótagú "szokott lenni", a modális szó jobbára három- vagy négyszótagú) vagy a motiváló szó szerinti megoszlás (a modális szavak túlnyomó többsége határozószói eredetű, míg a partikuláknál a határozószó csak egyike a szókeletkezés forrásainak).

Ezen formai mutatók megbízhatóságánál reménykeltőbb

a két csoport közötti szemantikai különbség vizsgálata.

Vannak, akik a különbséget abban ragadják meg, hogy az egyik szócsoporthoz (a modális szavak) jelentését differenciáltabbnak látják a másikénál (pl. Csértkova 1970:264), mások a modális szó jelentését teljesebbnek érzik a partikuláénál (vö. Buglak 1985:100), illetőleg a modális szót nominatívabbnak tartják a partikulánál (Bordovics 1958: 263).

V.V. Vinogradov (1947) figyelmeztet arra, hogy a modális szavak különböznek a partikuláktól és nem tévesztendőek velük össze, mivel az előbbiek az állítás hitelességéhez (доостоверность) fűződő viszonyt mutatják, ugyanakkor nem mutat ki olyan kritériumokat, amelyek alapján a két szócsoporthoz elválasztható lenne (vö. Arndt 1960: 325).

A jelentés alapján való elkülönítésre példa A.M. Bordovics két tanulmánya (1956;1958), melyekben modális szavaknak a feltételezést és a megerősítést (предположение и подтверждение) jelentő szavakat minősíti, ugyanakkor megengedi emellett hasonló jelentésű partikulák létezését is. A kettő közötti különbséget a "вероятно, получит" és az "авось, получит" (sic!) szerkezetek eltéréséből próbálja levezetni oly módon, hogy az előző szintagmának a jelentését olyan feltételezésként adja meg, melyhez a valószínűség árnyalata kapcsolódik (??) /предположение с оттенком

вероятности/, míg az utóbbiban a "partikula" a feltételezést a legáltalánosabban fejezi ki (самый общий оттенок предположения), vö. (Bordovics 1958:263-4).

Sz.I. Buglak elképzelése szerint modális szavaknak csak azok a lexémák tekinthetők, amelyek megerősítést fejeznek ki, míg a kételkedést, bizonytalanságot kifejezők partikulának minősítendőek (Buglak 1985:101). ²¹ Ez a szétválasztás Buglak azon szándékát tükrözi, hogy a különféle nyelvtanokban, dolgozatokban intuitíve a modális szavakhoz ill. a partikulákhoz sorolt lexémák megmaradhassanak az adott csoporton belül.

A modális szavak és a partikulák között meglévő funkcionális-szemantikai különbség, melynek felderítése a partikulák lényegének megragadásához nyújt kulcsot, vélekedésem szerint nem a homályos és bizonyíthatatlan jelentésárnyalatok eltérésében érhető tetten. Feltételezésem szerint a modális szó és a partikula egymástól eltérő utat járt be kialakulása során, s ezen fejlődésvonalbeli különbség adja mai különbözőségüket.

Egyszerű lenne a modális szó és a partikula megkülönböztatése, ha ez a két szócsoporthoz adná azt a lexikát, amelyből a nyelv "kigazdálkodja" a szubjektív modális szókincset, s egyik részük (mondjuk, a modális szavak) az állítás hitelességének, másik részük (mondjuk, a partikulák) az állítás bizonytalan voltának kifejezésére szolgálna.

Csakhogya a lexikai szubjektív modalitás korántsem korlátozódik a fenti oppozícióra (annak elvi ésszerűtlenségéről nem is beszélve, hogy a hitelesség-bizonytalanság azonos fajsúlyú viszonyulások lévén nemigen lenne indokolt a modális szavakat voltaképpen két csoportra bontani külön elnevezéssel).

A modális szó a szubjektív modális eszköztár olyan szócsoportha, amelynek a jelentése a parafrázisos módszerrel leírható: a parafrázisnak olyan "én" modális alanyú alárendelő főmondatot kell eredményeznie, amely a mellékmondatban foglalt állítás hitelességére (reális vagy irreális voltának fokára) utal. Vö.:

/197/ Anna valószínűleg eljön hozzánk.

/197'/ Valószínűnek tartom, hogy Anna eljön hozzánk.

/198/ Anna aligha jön el hozzánk.

/198'/ Nem tartom valószínűnek, hogy Anna eljön hozzánk.

/199/ Вероятно, Анна придет к нам.

/199'/ Я считаю вероятным, что Анна придет к нам.

/200/ Анна вряд ли придет к нам.

/200'/ Я считаю невероятным, что Анна придет к нам.

A fenti mondatpárokból látható, hogy a modális szó olyan, a mondat szerkezetébe beépülő állítást fejez ki, amely a

közlendő hitelességi fokára utaló "én"-alanyú főmondat-
tal egyenértékű. Látható továbbá az is, hogy keletkezé-
süket illetően a modális szavak nem kizárólag határozó-
szó transzpozíciójából keletkeztek (vö. /198/ és /200/),
ha egyáltalán a transzpozíció elnevezés itt helytálló.
A határozószó ugyanis nem mindig bír nem-szubjektív je-
lentéssel, vö.:

/201/ Természetesen viselkedik.

/202/ Természetesen eljön.

/203/ Valószínűleg viselkedik.

/204/ Valószínűleg eljön.

A /201/-ben lévő kétértelműség kínálta magyarázattól itt
eltekintek (erről később a partikulák jelentésének sajátos
voltának megfogalmazásánál lesz szó), s a /201/-ben az
ige jelentését nem a /203/ 'tartja magát a normákhoz' je-
lentéssel azonosítom.

Vagyis a modális szó esetenként a szófaji átcsapás
jelensége nélkül, "direkt" módon jön létre, eleve szubjek-
tív modális használatra. A modális szónak a határozókkal,
másfelől a modális főmondatral való eleven kapcsolatát mu-
tatja az a tény is, hogy beszélt nyelvben felettébb gyakran
találkozunk olyan szerkezetekkel, melyekben a főmondat és
a modális szó használata keveredik, pl.:

/205/ Valószínű holnap érkezik.

/206/ Valószínűleg hogy holnap érkezik.

Ez összevethető a teljesen norma szerinti orosz változatokkal:

/205§/ Вероятно он завтра придет.

/206§/ Вероятно, что он завтра придет.

Az oroszban a modális szónak a modális főmondatral való összefüggését az írásmód is megőrizte (szemben az intonációs egybemosódással), amennyiben a modális szót a mondat többi részétől rendszerint vesszővel választják el.

A modális szó megfogalmazható a modális főmondat (H. Molnár Ilona terminusában: bevezető mondatrészlet) modális határozóvá válásának, egyszerűsödésének eseteként.

A modális főmondatból modális határozóvá válás genetikai útja nem csupán a modális szavakra jellemző. Az igei eredet (mely utal a modális főmondati valamikori alkalmazásra) fellelhető némely partikulánál is. A talán modális szó mellett (mely lehet partikula is, l. később!) igei eredetű néhány modális jelentésű igéből származó partikula, pl. a hisz, a biz/ony/, a lám (értem-ként használt "látom"-ból), a felszólító módból megkövült vajon stb.

Ha megkíséreljük a fenti parafrázisok szellemében összehasonlítani a talán modális szót a bizony partikulával, a partikulajellegről ismét negatív úton kapunk bizonyítékot. Vö.:

/207/ Anna talán holnap érkezik.

/207'/ Lehetségesnek tartom, hogy Anna holnap érkezik.

/208/ Anna bizony holnap érkezik.

/208'/ ⁺Bizonyos vagyok benne, hogy Anna holnap érkezik.

A /208'/ inadekvát volta utal arra, hogy a bizony szerepe nem vezethető vissza egy a mellékmondat hitelességi fokára utaló modális főmondatra. Ezzel a modális szó és a partikula közötti szemantikai eltérés lényegi jegyéhez juthatunk: míg a modális szó eleven jelentésbeli kapcsolatot mutat egy vele jelentésében és funkciójában összefüggő modális főmondattal, addig a partikula szerepe nem vezethető vissza valamiféle főmondati parafrázisra a fenti közvetlenséggel (de vö. bizonygatom, hogy)

Anélkül, hogy feladatomnak tekinteném a modális szavak funkcionális-szemantikai leírását, kissé közelebbről kell megvilágítani nyelvi státusukat, mivel a modális szavak több ponton érintkeznek a partikulákkal.

Mivel a modális szó összefügg a parafrázisaként megadható modális főmondattal, ezért képes arra (és egyedül

arra képes), hogy az őt magába foglaló mondat szubjektív modális alapértékét megadja. Ebből következik az is, hogy egy mondatban rendszerint egyetlen modális szó állhat, mivel az állítás hitelességi fokának hierarchiájában értelmetlen lenne egy állításnak egyszerre két valószínűségi értéket adni:

/209/ ⁺ő kétségtelenül feltehetőleg tud spanyolul.

Látnivaló ugyanakkor, hogy a partikulával való egybevetés szemszögéből megállapított szerves kapcsolat a modális szó és a modális főmondat között csak a hasonlítási szempont tekintetében egyértelmű.

Az egyik megszorítás arra mutat rá, hogy az egy mondatban használt modális szavak nem mindig vezetnek nyelvi anomáliához. Nem bélyegezhető meg például a /210/ agrammatikus mondatként élő nyelvi előfordulásában:

/210/ ő természetesen valószínűleg tud spanyolul.

Ugyanakkor belátható, hogy a /210/ nem hozható kapcsolatba a

/210'/ Természetesnek tartom azt, hogy valószínűnek
tartom azt, hogy ő tud spanyolul.

parafrázissal. A /210/ elfogadhatósága nézetem szerint a természetesen szemantikájával függ össze. Úgy tűnik, hogy a /201/-ben, a /202/-ben és a /210/-ben használt természetesen e lexéma három arcát mutatja be, mely közül az utolsót p a r t i k u l a s z e r ű használatnak tekintem. A /201/-ben a természetesen a viselkedés m ó d j á r a utal, a /202/-ben az eljövételnek a beszélő által megítélt v a l ó s z í n ű s é g i f o k á t jelzi, míg a /210/-ben a természetesen kifejezheti a beszélőnek a szóban forgó személy iránti m e g v e t é s é t, melyhez gúny, irónia, esetleg irigység társul.

A másik megszorítás, amely a modális szónak a modális főmondatától való eltávolodását húzza alá, a természetesen és a persze egymásravezítéséből fogalmazható meg.

Elvben (azaz a nyelvi tudatunkban megjelenő jelentésükben) mindkét szó azonos mind funkcióját, mind jelentését tekintve – az utóbbi idegen eredete ellenére. Ez azt jelenti, hogy modális szói használatukban azonos parafrázist rendelhetünk hozzájuk:

/211/ a/ Feri természetesen engedelmeskedett.

b/ Feri persze engedelmeskedett.

/211'/ Természetes(nek tartom), hogy Feri engedelmeskedett.

Némileg vitatható ugyan, hogy a /211'/ egyformán jó parafrázisa-e a /211a/-nak és a /211b/-nek, de ha ez utóbbit a persze mondatszói használatával parafrázáljuk (Persze hogy), akkor a különbség voltaképpen elhanyagolható.

Szembeötlőbb a természetesen és a persze egyenértékűségének hiánya az alábbi mondatok figyelembevételkor:

/212/ Szórakozás mindenkinek mindenfelé kínálkozott,
persze csak annak, akinek pénze volt. (NLT31)

/213/ – Meghal a leányom.

– Persze! – mondá a férj... – Olyan könnyen adják
azt! (JMM185)

/214/ – ...A színjátszók elsőek voltak a járási versenyben!

– A színjátszók, persze! Mert abban ő is szerepel.
(MLJ346)

A /212/-ben a persze a csak-kal együtt alkot megszorító értelmű kötőszót, elhagyása a szerkezet jelentésének megváltozásával jár. A /213/-/214/ a persze partikulaszerű alkalmazását példázzák.

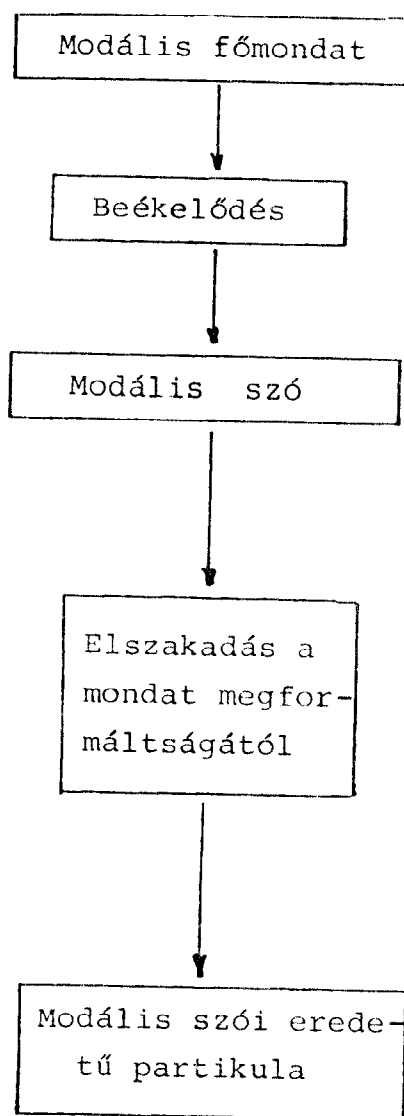
A persze partikulává válásának módja közelebb visz azon szemantikai mechanizmusnak a megértéséhez, amely a partikulák kialakulásának és mai használatának specifikumát adja.

A /211b/-ben a persze modális szóként a mondat tartalmának megfelelő szubjektív viszonyulást közvetít abban az értelemben, hogy a hozzá rendelhető parafrázisos főmondat a tagadás-állítás vonalán azonos alakú lesz a mellékmondat alakjával, pontosabban összecseng vele. A /213/-ban viszont azt láthatjuk, hogy a persze úgy kap partikula-értelmet, hogy a modális szóhoz rendelhető állító alakú főmondati parafrázisból kideríthető állító alakkal ("Természetesnek tartom azt, hogy...") ellentétben itt negatív értelmű jelentéssel van dolgunk (vö. dehogy!).

A modális szónak a partikulától való különbözése tehát megmutatkozik abban, hogy a rendszerint kijelentő mondatban előforduló modális szó jelentése prima facie értelmezhető, a partikula jelentése (ha modális szóból származó partikuláról van szó) vagy ellentétes a modális szóéval, vagy pedig elszakad az állítás-tagadás vonalától /210;214/.

A partikula jelentéséről megtudjuk azt is, hogy a modális szóhoz viszonyítva a partikula újabb (absztraktabb) jelentéssíkba megy át, mely a szubjektív viszonyulás árnyaltabb megfogalmazását teszi lehetővé.

Ennek megfelelően a modális szó és a partikula közötti kapcsolatból kideríthető, hogy a szubjektív modális viszonyulás e két lexikai kifejezőeszköze a jelentésbeli sűrítés két lépcsőfokát testesíti meg, ami a modális szóból származó partikuláknál az alábbi keretet jelenti:

A partikula jelentésbeli eltérése a modális szótól formailag a fentiekhez hasonló parafrázisos kifejtés alkalmatlanságából mérhető le. A kétfajta jelentés minőségében tér el: a modális szó az állítás hitelességének fokát mutatja, a partikula viszont ezen síktól elszakad. Az elszakadást az alábbiakban próbálom meg körvonalazni.

3.3. A partikula jelentése

Amint e rész bevezetőjében említettem, a partikula jelentésével kapcsolatos nézetek sokfélék, a kutatók egyik része tagadja a jelentés meglétét, a másik része viszont olyan kapcsolatokat mutat ki a partikulák között (szinonímia, antonímia, paradigmaticus sorok), amelyek eleve feltételeznek bizonyos jelentéselemeket. Emellett számos átmeneti véleményt is olvashatunk a szakirodalomban, melyek többsége ellentmondásoktól terhes, egy részük pedig éppenséggel semmitmondó.

A részletes bemutatás helyett álljon itt egy hosszabb orosz nyelvű idézet, melyből kiviláglik a partikula-kutatás rákfenéje: "... такие высказывания, как "придание речи выразительности и напряженности" или "увеличение смыслового веса слов" явно нетерминологичны. Мы, честно говоря, не знаем, что такое "выразительность" и "напряженность" речи (выделено мной - К.Ф.) с лингвистической точки зрения и не имеем ^{либо} каких критериев, помогающих установлению их наличия или отсутствия. /.../ Если усилительные частицы не имеют конкретных значений, трудно определить, что именно лежит в основе их дифференциации, наличие ко-

торой не отрицается, хотя при этом подчеркивается, что дифференциация минимальна? Короче говоря, остается неясным, синонимичны эти частицы или нет. /.../ Спрашивается, как характеризовать употребление двух усилительных частиц в одной конструкции? Если считать, что эти частицы синонимичны, то речь может идти либо о простой тавтологии, либо о способе удвоения "выразительности и напряженности речи" (Vologyin-Hrakovszkij 1982:25-6).

A fenti sorok utalnak a partikula funkcionális-szemantikai jellemzésének buktatóira.

Vélekedésem szerint a partikula vizsgálatának, jellemzésének, de kijelölésének is sarkalatos pontja a jelentés és funkció összefüggésének a tisztázása. A szovjet szakirodalomban lépten-nyomon előbukkanó "kiemelő", "nyomósító", fokozó", "kérdő" stb. jelentésű partikulák voltaképpen nem a jelentés oldaláról kapták elnevezésüket, ezen meghatározásuk alapján inkább valamiféle általános funkciót lehetne nekik tulajdonítani.

A funkciónak a jelentéssel való összemosása, felcserélése, sőt szinonim használata igen elterjedt a német szakirodalomban is. Jellemző példa erre H. Gornik-Gerhardt, aki feltételezi, hogy a partikula szemantikailag nem üres nyelvi elem, annak okán azonban, hogy e szócsoporthoz sajátos jelentése eltér az általánosan használt jelentésfajtaiktól, a szerző egyszerűen funkciónak nevezi a

partikula jelentését (Gornik-Gerhardt 1981:27 kk).

A jelentés és a funkció kettéválasztása elvi jelentőségű. A kettő megkülönböztetéséről való lemondás a partikula-konceptiókat alapjaikban ingatja meg, kudarcra ítélve mind a partikulák egymástól való elkülönítését, mind a nyelvben elfoglalt szerepük megítélését.

Igaz ^gyan, hogy a meglévő jelentésfogalmak nem eléggé speciálisak ahhoz, hogy a partikula mint önálló szó-csoport bennük megkülönböztetett helyet kapjon, de a különféle szemantikákban konnotatív vagy pragmatikus jelentéstípusnak nevezett rubrika alkalmasnak tűnik arra, hogy benne a partikula is megférjen szubjektív modális jelentésével.

A partikula jelentésének meghatározásánál két megközelítési módot követhetünk. Az egyik, és erre a homonímia leírásakor láthattunk példát, a partikula jelentését a motiváló szóval való szemantikai kapcsolaton keresztül közelíti meg. A másik eljárás az adott partikulával szerkesztett, lehetőleg szintaktikai (főleg mondatkörnyezeti) szempontból sokféle mondategyüttes összehasonlításával igyekszik meghatározni a partikula "szemantikai invariánsát". Ez utóbbi megközelítés olyankor jöhet számításba, amikor a motiváló szóval való kapcsolat megtalálása valamilyen oknál fogva (alaki elhomályosulás, a partikula szóösszetétel útján való keletkezése stb.) nehézségekbe ütközik.

Előfordul, hogy e két módszer együttes alkalmazása sem hozza meg a partikula jelentésével kapcsolatos feltételezés megalkotásának a sikerét. (A lehetséges okokra a funkció tárgyalásakor térek ki.)

Az etimonnal való szemantikai kapcsolat felőli megközelítés kétségtelen előnye, hogy a jelentés felderítéséhez párosul a partikulává válás mikéntjének jelentés-tani megfigyelése. Nehezíti ugyanakkor a vizsgálódást az a körülmény, hogy a partikulák többsége szemantikailag bonyolultan leírható szófajokból, szócsoportokból származik.

A példamondatok sokféleségéből "visszakövetkeztetett" jelentésfeltárás módszere alkalmasnak mutatkozik a partikula jelentésének az absztrakció foka felőli meghatározására. E kérdés elvezet a jelentés kifejeződésének a problémájához; közelebbről, a partikula jelentésének önálló, avagy egyéb jelentésektől függő voltahoz, ezen keresztül pedig a jelentés érvényre jutásának, vagyis a funkciónak az elemzéséhez.

3.3.1. A szemantikai transzpozíció

A homonímiáról szóló rész összegzésében ("2.5.") a jelentésváltozásról szólva megállapítottam, hogy a partikulává válás olyan m e g s z ü n t e t v e -
- m e g ő r z ő folyamat, mely során az objektív tényfeltárás szolgálatában álló lexéma szubjektív viszonyulást kifejező nyelvi eszközzé alakul át.

Kötőszói eredetű partikulák esetén ezen átmenet oly módon megy végbe, hogy az objektív valóságelemek közötti v i s z o n y t jelölő kötőszó kilép a szintaktikai egységek közötti kapcsolatteremtés domíniumából. A fenti viszony kifejeződésének alapfeltétele az, hogy két vagy több szintaktikai egységhez k ö t ő d j é k. A szintaktikai egységek közötti viszony jelentése az a t a r t a -
l o m, amely ezen egységek viszonyát jellemzi.

Például az is és az u kötőszók jelentése a 'bizonyos szempontú hasonlóság' szemantikai jeggyel jellemezhető. De mely mozzanat árulkodik arról, hogy a 'hasonlóság' egy változataként értelmezhető 'megfelelés' minőségi különbséget takar? Vagyis milyen irányú vagy jellegű eltolódást mutat a 'hasonlóság' $\longrightarrow$ 'megfelelés' jelentésfejlődés? Másként fogalmazva: hogyan lesz az objektív való-

ságelemek közötti viszonyt ábrázoló (tehát *kifejező*, és nem *megnevező*!) 'hasonlóság' alapjelentés szubjektív viszonyulásra utaló 'megfelelés' jelentéssé?

Mint láttuk (2.2.1.), a hasonlóság olyan párhuzamra épül, melynek két eleme szintaktikailag és/vagy mondattartalom tekintetében egyenrangú. Ebből adódik, hogy e két elemnek mondatrészi és/vagy mondattartalmi szinten korrelálnia kell, mert a hasonlóság kifejeződésének előfeltétele ezen korreláció megléte. Ezzel érhető el ugyanis, hogy az is vagy az и kötőszóval összefüggő mondatrész vagy mondattartalom h o z z á a d ó d j é k a hasonlóság okán vele összefüggő mondatrészhez vagy mondattartalomhoz.

Ezzel szemben ha partikulával van dolgunk, a kötőszóval strukturális-szemantikai egységet alkotó állítmány a megelőző mondattartalom f o l y t a t á s á t adja a kommunikatív szempontból legrelevánsabb jegyhez fűződő megfelelés talaján. Lássunk egy-egy példát:

/215/ Ebédelni akartunk. Találtunk is egy kis tisztást a közelben.

/216/ УГОСТИЛ МЕНЯ ХОЗЯИН. Я и ВЫШЛИ.

A /215/-ben az is az előző mondatban jelzett szándék valóra válására, vagyis a dolgok állásának megfelelő irányú folytatódására utal, és lényegében ezt takarja a kínálás

és elfogadása közötti megfelelés is.

Ha a megfelelés mint a dolgok állásának logikus folytatódása nem érvényesíthető (csöppnyi gondolkodás után, és ez nagyon lényeges), értelmetlen konstrukciót kapunk, pl.:

/215'/'⁺Ebédelni akartunk. Nem is találtunk egy kis tisztást a közelben.

A /215/ vagy a /216/ valamiféle ok-okozati viszony-szerűséget juttat eszünkbe. A klasszikus ok-okozattól azonban ez kissé távol áll. A /215''/' nem azért elfogadható mondat, mert nagy lenne közte és a /215/ között a hasonlóság, hanem azért, mert a találtunk képes kerestünk és rábukkantunk jelentésű igeiként egyaránt megjelenni:

/215''/' Ebédelni akartunk. Ezért találtunk egy kis tisztást a közelben. ²¹

---

²¹ Az is használatának megítélése szempontjából nem közömbös, hogy vele tudatos és nem tudatos (szándékos és önkéntelen) cselekvések egyaránt megfeleltethetők. Nem így az ezért-tel:

/215'''/'⁺Ebédelni akartunk. Ezért rábukkantunk egy kis tisztásra a közelben.

(A /215'''/'-t a megkérdezettek többsége idegennek érezte.)

Ha a jelentésbeli különbséget megpróbáljuk felszínre hozni, megállapíthatjuk, hogy a /215/-ben az is szerepét egy "ez megfelel annak, hogy..." viszony érzékelteti, míg az ezért a /215''/-ben feloldható az "emiat t történt az, hogy.." parafrázissal.

A megfelelés "láttatása" a beszélő szándékának megfelelően történik, semmilyen szintaktikai vagy szemantikai szabály nem írja elő mondatbavitelének szükségességét. Ugyanakkor az is partikulának is megvannak a használhatósági kritériumai, melyek lényege, hogy a mondatok kapcsolatában felfedezhető legyen a dolgok állásának logikus folytatódására utalás lehetősége.

A 'hasonlóság' és a 'megfelelés' közötti kapcsolat jól látható: ami valamilyen szempontból hasonlít valamire, az felfogható az előzőnek való megfelelés egy eseteként, és megfordítva: ami valamilyen szempontból valaminek megfelel, az felfogható a hasonlatosság egy eseteként. Ez utóbbi megfogalmazás azonban érezhetően "megfordítás", amennyiben a megfelelés a hasonlóság szintaktikai kapcsolatának logikai szintre transzformált kifejeződése, áttétele.

Amit a kötőszói eredetű partikula megszüntet, az a szintaktikai szinten nyugvó kapcsolás képessége, az egyenrangú részek közötti hasonlóság kifejezése. Amit megőriz, az a kapcsolatteremtés képessége, amely a szóban forgó cselekvésnek az előzővel való összhangjára utal.

A 'megfelelés' tehát a 'hasonlóság' átértelmeződésé-
ként létrejött szemantikai invariáns. De miféle transz-
pozícióval állunk szemben határozószói eredetű partikulák
esetén?

Amint a csak és a только tárgyalásakor láttuk, e
szavak határozószói mivoltukban logikai operátorként egy
mikrorendszer elemeit képviselik, alapjelentésük a 'korlá-
tozás'. E jelentés eleve tartalmaz bizonyos szubjektív mo-
dális töltetet: a mondatba bevitt határozószó a beszélő
látásmódját tükrözi a valóságfeltárás valamely mozzanatá-
val kapcsolatosan.

Annak okát, hogy ennek ellenére e szavakat határozó-
szói használatukban az objektív tényfeltárás eszköztárába
soroljuk, könnyű felfedezni a mondat preszuppozíciós tar-
talmában:

/217/ Csak Péter beszél németül. —————> (Közülünk) Pé-
teren kívül más_nem beszél németül.

/217§/ Только Петр говорит по-немецки. —————> (Среди
нас) кроме Петра никто_другой не говорит по-немецки.

A fenti példákban a preszuppozíciós tartalom a mondat lényegi
szemantikai jegye (bővebben l. pl. Pocsepcov 1984). A való-
ban szubjektív megnyilvánulás az adott korlátozáshoz fűződő
sajnálkozás, keveslés stb. lenne.

A határozószói eredetű partikuláknál (és ez vonatkozik az egyéb fentebb tárgyalt lexémák szófajváltására, azaz a már, még, majd, ill. уже, еще transzpozíciójára is) az átcsapás olyan sajátos elvonatkoztatást feltételez, amelynek eredményeként a határozószói jelentés mintegy ellentétes értelművé válik. Az ellentétes értelművé válás a megszüntetve-megőrzés olyan esete, amikor a jelentésváltozás minőségi változás + előjelváltkozás egy időben való bekövetkezését feltételezi.

Mind a minőségi változás, mind az előjelváltkozás meglehetősen homályos fogalmak. Minőségi változáson a határozószónak a vele összefüggő szótól való elválását értem, melynek eredményeként a beszélő nem egy kizárásos preszuppozíció kifejezésére használja a csak-ot vagy a только-t, hanem ebből a síkból kiragadva általa közvetíti egyéni viszonyulását a mondandóhoz. Előjelváltkozáson azt a jelenséget értem, melynek következtében a 'korlátozás' alapjelentés, mely a csak-kal vagy orosz megfelelőjével összefüggő szónak egyedülvalóságára utal, oly módon vált előjelet (válik ellentétes értelművé), hogy a hasonló kategóriába tartozó jelentésekkel való egybevetés művelete helyett önmagát a jelentést terjeszti ki. A 'korlátozás' így módon belső korlátozássá, vagy – az ellentétes értelem érzékeltetésére megfelelőbb terminust alkalmazva – 'kiterjesztéssé' alakul át. A különbséget egy kétértelmű példán illusztrálom:

/218/ A feleség megjegyzései csak elkeserítették a férjet.

A /218/ kétértelműsége abban rejlik, hogy a csak értelmezhető benne határozószóként is, de partikulaként is. Az előbbinek megfelelne a

/218'/ A feleség megjegyzései csak elkeserítették a férjet, de válásra nem ösztönözték.

folytatás. A 'korlátozás' jelentés megfogalmazható az elkeserítés $\leq$ válás képlettel. Ez a képlet nem alkalmazható a csak partikulaszerű használatát bemutató folytatás mellett:

/218''/ A feleség megjegyzései csak elkeserítették a férjet, aki egyébként sem volt kibékülve önmagával.

A /218''/-ben a csak használatát indokló parafrázissal a 'kiterjesztés' jelentés így értelmezhető: "Aki nincs kibékülve önmagával, az elkeseredik. Ha ezen kívül (a férjet) megjegyzések érik (a feleség részéről), akkor tovább_fo-ko-zódik (=kiterjed) az elkeseredése". A megszüntetve-megőrzés a csak esetében a következőt jelenti:

1. a csak többé nem utal a vele összefüggő szóval kapcsolatba hozható szavak összességére;

2. a korlátozódás a csak-kal összefüggő szóra vonatkozik, mintegy negatív megfogalmazást (kiterjedést) kap;

3. gondolati szinten a 'korlátozás' újrafogalmazódik:
"a feleség megjegyzései semmi egyéb irányba nem hatottak".

Ahogy az is és egyéb kötőszói eredetű partikulák esetén, úgy a csak és egyéb határozószói eredetű partikulák esetén is lényeges momentum a partikulával kapcsolatra lépő szó jelentése. A /218''/ partikulaszerű értelmezése egyebek között annak is köszönhető, hogy az elkeserítették f o l y a m a t o t jelöl, vagyis a 'kiterjesztés' jelentésnek a szójelentés utat nyit. Nem nyit viszont utat a csak partikulaként való használatához egy mozzanatos cselekvésre utaló ige, pl.:

/219/ A feleség megjegyzései csak megijesztették/meglepték a férjet.

Nem kevésbé fontos a partikula-jelentés érvényesítése szempontjából, hogy a folyamat valamilyen szubjektív szempontból értékelhető v á l t o z á s r a utaljon. Ha az ige erre nem utal, a csak – szubjektíve értékelhető momentum híján – határozószói jelentést kap:

/220/ Az igazgató csak tanácskozott.

A 'kiterjesztés' mint a csak partikula fő szemantikai jege (invariánsa) kifejezésre juthat nem-igei állítmány mellett is, ha annak jelentése szubjektív modális értékelésre ad lehetőséget:

/221/ Az csak természetes, hogy öt ember munkáját egy nem végezheti el.

A только esetében a 'kiterjesztés' vonatkozhat kérdőszóra, ami a csak-ra nem jellemző (talán a vajon és az ugyan megléte következtében, melyek lényegében hasonló szerepet töltenek be). Vö.:

/222/ А вот меня, из-за вас, сударь, обругали тут!

Зачем только вас носят сюда!

/223/ О господи... За чьи только грехи я мучусь с вами?!

/224/ И почему только люди смеются? не понять.

(Svedova 1960:221)

Némileg nehéz a 'kiterjesztés' és a háttérben meghúzódó 'korlátozás' összefüggését kimutatni a csak felszólító mondati használatában.

Az érveléshez a szakirodalom szolgáltat bizonyos adalékot, mely alapján – első látásra – felgöngyölíthetőnek

tűnik a csak használatát mozgató jelentés szövevényé.

Leisire hivatkozva Gornik-Gerhardt (1981:27-30) kifejti, hogy a partikula (Modalpartikeln) éppen az a szócsoporthoz tartozik, melynél a jelentést az adott szó használati körülményeinek összességéeként lehet definiálni. A szerző ezt az alábbi példapárral érzékelteti:

/225/ Bleiben Sie sitzen!

/226/ Bleiben Sie doch sitzen!

Gornik-Gerhardt vélekedése szerint a /225/ és a /226/ között a különbség nem fogható föl egyértelműen pszichológiai terminusokban, mivel a /226/ kifejezhet kedélyességet, udvariasságot, zavartságot, türelmetlenséget, vagyis különféle ellentétes érzéseket. Ezzel szemben – véli Gornik-Gerhardt – a körülmény definiálása egyértelmű megfogalmazást tesz lehetővé: a doch felszólításban csak akkor alkalmazható, ha a megszólított a felszólítással ellentétes magatartást mutat, azaz, a mi esetünkben, feláll vagy felállni szándékozik (Gornik-Gerhardt 1981:27 kk).

Úgy látszik azonban, hogy a használat körülményeinek feltérképezése nehézségeket rejt magában (az interpretáció lehet szubjektív vagy némileg torz, nem eléggé részletes vagy részletekbe vesző stb.), sőt eredményét tekintve magára a jelentésre csak közvetve vonatkozhat, ezért a

jelentés-meghatározás hipotetikus lehet.

A /225/ és a /226/ közötti különbség fenti meghatározása a használati körülmények hamis interpretációján nyugszik. Nézetem szerint a felszólítással ellentétes magatartás mint a doch használatának előfeltétele nem magában a szóban van jelen, hanem a bleiben felszólító mondati használatából eredeztethető. Tágabb értelemben maga a felszólítás is azért jön létre, mert a felszólított a felszólítással ellentétes magatartást tanúsít. Ez viszont azt jelentené, hogy minden felszólításban szerepelhetne a doch vagy a vele megegyező használatú csak (a только így nem használható), vö.:

/225§/ Maradjon ülve!

/226§/ Maradjon csak ülve!

A doch és a csak megjelenését a beszélőnek a felszólításhoz fűzendő egyéb információi teszik indokolttá: kérés, követelés, invitálás vagy fenyegetés, sürgetés vagy nyugtatás stb. Ezek az információk azonban nem azonosíthatók a partikula jelentésével. A partikula jelentése az az átértelmeződött 'korlátozás', amely az állítmányt nem egyéb állítmányokkal állítja szembe, hanem önmagában helyezi előtérbe.

A határozószó által kifejezett felszólító mondati

'korlátozás' és a partikula által érzékeltetett 'kiterjesztés' (átértelmeződött korlátozás) közötti különbség formálisan is megmutatkozik. Vö.:

/227/ Csak mutassa meg, hogy csináljam, a többi az én dolgom.

/228/ Mutassa csak meg, hogy csináljam, hadd lássam.

A formális különbségtevés lényegtelen olyan felszólításban, amelyben az ígére vonatkozó korlátozásnak nincs értelme, azaz az ígét nem tudjuk könnyedén más, hasonló halmazból válogatott igékkel egy sorba állítani:

/229/ Csak folytasd/ folytasd csak.

Ilyen esetben a szórendnek az aktuális mondatjelentések megkülönböztetésében jut némi szerep, de ez már nem a partikula alapjelentésének a kérdése.

Ha a /227/-ben lévő határozószói csak-ot a /228/-ban megjelenő csak partikulával parafrázisban kívánjuk szembeállítani, akkor az alábbi módon érzékeltethetjük a különbséget:

/227'/ Más nem fontos, mint hogy megmutassa, a többi az én dolgom.

/228'/ Mutassa meg – és ezt tartom egyedül fontosnak –,
hogy csináljam, hadd lássam.

Összegezve: a 'korlátozás' egy mondatrészre vagy mondat tartalomra vonatkozva úgy érvényesül, hogy kirekesztődnek más, gondolati úton számításba vehető mondatrészek vagy mondat tartalmak; a 'kiterjesztés' a 'korlátozás' olyan átértelmeződése, amely az állítmánnyal kifejezett mondat tartalom "egyedülvalóságát", kiterjesztett, megnövelt fontosságát mutatja.

A felszólításban használt csak határozószó és csak partikula között igen szoros a kapcsolat. Az igék szemantikájának függvényében találhatunk olyan felszólításokat, ahol a "mást ne csináljon" korlátozás és az "egyedül ezt csinálja" kiterjesztés közelítenek egymáshoz, esetleg fedik egymást:

/230/ Csak aludjon, mással ne törődjön.

/231/ Aludjon csak, jót tesz az ilyenkor.

Számos olyan partikula van a magyarban és az oroszban, amelyek a mai nyelvéllapotban nem hozhatók kapcsolatba motíváló szavakkal. Az ilyen partikuláknál a jelentés kikövetkeztetését végezhetjük el. Erre mutatok be két módozatot.

3.3.2. A jelentés kikövetkeztetése

Ha a partikula etimonja nem deríthető fel nyelvtörténeti források segítségével, vagy ha a partikula két vagy több szó összefonódásából keletkezett, a jelentésével kapcsolatos feltételezést dedukció útján tehetjük meg.

A következtetési jelentésfeltárás egyik módozata az alkalmazási lehetőségek számbavételére épül. Ily módon deríthető föl például a magyar -e vagy az orosz ли partikula jelentése.

A partikula alkalmazása bizonyos nyelvi jegyekhez kötődik. A fenti két partikula tudvalevőleg nem jelenhet meg bizonyos kérdő mondatokban, más kérdésekben viszont potenciálisan jelen lehet. A partikulát befogadó és a partikulát nem tűrő mondatok egybevetése alapján választ kaphatunk arra, hogy mi határozza meg jelentésük specifikumát, mivel gazdagítják a velük szerkesztett mondatokat.

Az -e és a ли megjelenésének nincs akadálya a /232-5/ példákban, szemben a /236-7/ mondatokkal, ahol megjelenésük nem lehetséges (bővebben e kérdésről l. Fábricz 1981a):

/232/ - Szeret-e vadászni?

- Nem,uram. Sajnálom az állatokat. (JMM338)

/233/ Kezeltek. Csernyák kertelés nélkül tért a tárgyra.

– Aztán tudod-e, hogy az asszony meghalt? (NLF387)

/234/ – Не поехать ли домой, тетя Лика?

– Да я давно думаю... (ФК175)

/235/ – Теперь, в конце многотрудного пути, он сомне-
вался в скороспелом решении ехать в Тулу. Не
ждет ли его там какой-нибудь новый тумак? Не
упадком ли духа рожден этот план? Не разумнее ли
отправиться к себе в ленинградский угол... (ФК424)

/236/ Betörtétek az ablakot? (Lehetséges mondatelőzmény:
Mi az? Mi történt?)

/237/ Вы разбили окно? (Что такое, что случилось?)

Nagyobb számú kérdő mondat vizsgálata árnyaltabb képet ad
e két partikula alkalmazásának szabályrendszeréről (vö.
Fábricz 1981b), a lényegi szemantikai jegy kiemeléséhez
azonban elegendő néhány példa.

Az -e és a ли kizárólag olyan kérdő mondatokban sze-
repehetnek, amelyekben kifejezhetik 'feltételezés' alap-
jelentésüket. A feltételezés (mely nem azonos a feltevés-
sel vagy preszuppozícióval) arra vonatkozik, hogy a par-
tikulát tartalmazó kérdő mondat eredendően kétesélyes,
azaz állító vagy tagadó válaszadást feltételez. Ezen 'fel-

tételezés' alapjelentés teszi e partikulákat a függő eldöntendő kérdő mondat kötelező szerkezeti elemévé. Nem szerepelhetnek e partikulák ugyanakkor olyan kérdésekben, amelyek nem tisztán informatívak (vö. Fábricz 1979), hanem inkább a beszélő meghökkenését, csodálkozását stb. fejezik ki (236-7).

Újra megjelennek azonban e kérdő partikulák akkor, amikor retorikus kérdő mondatot használunk, ilyenkor az explicit feltételezés az álkérdő mondatnak ad valódi könnyt, szerepe ezen kívül az intonációsan nehezebben megoldható retorikus kérdés könnyebb hanglejtésének biztosítása. Vö.:

/238/ Tude az ember nagy zajban koncentrálni?

/239/ Копать некому. Не старикам же и бабам. Я, грешным делом, думаю: в своем ли он уме? И в своем ли уме я? Ведь от такой работы свихнешься в два счета.

(ЮТC87)

Más jellegű feladatot jelent a jelentés kikövetkeztetése akkor, amikor két vagy több, hasonló környezetben használt partikulát vizsgálunk az egyik vagy mindkettő (vagy az összes) szemantikájának megállapítására.

A jelzett eltérés mindenekelőtt abból adódik, hogy

ez esetben a jelentésre a partikulák funkciój~~a~~ vagy funkcióin keresztül igyekszünk fényt deríteni. Ez az eljárás, mint említettem Leisi és Gornik-Gerhardt (1981) kapcsán, veszélyeket rejt magában, mivel a funkció a jelentéshez indirekt módon kapcsolódik, belőle a jelentés közvetlenül nem következtethető ki.

A jelentésfeltárás ezen módozatát terjedelmi okokból egyetlen partikulapár vizsgálatával mutatom be. E szópár az orosz разве és неужели.

Első pillantásra úgy tűnik, e két kérdő partikula között nincs szemantikai különbség. Ebben erősít meg bennünket a jelentés hagyományos meghatározási módját választó idevágó szócikk is az orosz értelmező szótárakban: a két szó egymás jelentését határozza meg a megfelelő helyen. A jelentés azonosságát sugallja pl. az 1970-es akadémiai nyelvtan is (Svedova 1970:§ 1349), amelyben a retorikus kérdő mondatok bemutatásánál a Неужели/разве это не горе? példával találkozunk.

A fentieknek ellentmond N.A. Lobanova (1971) és Per Restan (1972) könyvének releváns része. Lobanova megállapítása szerint a разве révén olyan csodálkozás fejeződik ki, mely a várakozással ellentétes valóság tapasztalásából fakad, míg a неужели esetén olyan csodálkozásról van szó, amely sajnálkozással vagy örömmel vegyülhet, és a beszélő várakozása és a realitás közötti nagyobb fokú ellentmondá-

son alapszik (Lobanova 1971:31).

Restan monográfiájában e szavak különféle mondat-típusok jelölői. A разве a retorikus és a dubitatív (a beszélő kételkedését kifejező) kérdő mondatok jellemző szava, a неужели viszont az emocionális-konstatáló kérdésekben fordul elő.

A funkcionális-szemantikai különbség megmutatkozik a két partikulával szerkesztett kérdő mondatok intonációs rajzolatán is (vö. Brizgunova 1977:155; Rogozsnyikova 1983:48-57).

Nem annyira funkcionális, mint inkább szemantikai vizsgálatnak veti alá e két partikulát V.A. Belosapkova és J.B. Sztyepanova (Belosapkova-Sztyepanova 1983), akik a közöttük lévő különbséget abban látják, hogy a разве jelentése arra vonatkozik, hogy a mondatban közölt tények valós voltában a beszélő k é t e l k e d i k, míg a неужели partikula e közlés igaz voltának v i t a t - h a t a t l a n s á g á r a utal.

Azt, hogy a szerzők a jelentésbeli különbséget tévesen állapították meg, illusztrálhatjuk első példájukkal, melyben a kételkedés az adott kommunikációs szituációval összeegyeztethetetlen. Vö.:

/240/ — А приходили ко мне от покойницы Трюхиной?

— Покойницы? Да разве она умерла?

Belosapkova és Sztyepanova elgondolását követve e két partikula különbségét a 'kétely' és a 'vitathatatlanság' különbözőségeként adhatnánk meg. Közelebbről szemügyre véve e szavak használatát kiderül, hogy a fenti oppozíció nem áll fenn.

A 'kétely' mint a разве alapjelentése tarthatatlan a /240/ interpretálása során. A разве ugyanis kétféle használatban fordulhat elő: egyfelől valóban kételkedést, illetve ebből fakadóan mérlegelést, tanácstalanságot, nem ritkán pedig ellentétes értelmű állítást (álkételkedést) fejez ki, másfelől viszont részt vehet meglepődés, csodálkozás közvetítésében, vö. /241-3/ és /244-6/:

/241/ – Здравствуйте, молодые люди!..

– Молодые люди... а вы разве старая? (ЧИ281)

/242/ – Все тот. Разве что красивей, – сказал Рагозин.

(ФК223)

/243/ – Разве так разведчики работают, большевистская зараза! Был бы ты у нас, я бы тебя научил. (КНН586)

/244/ – Послушайте, доктор, разве Анна Петровна уж так серьезно больна, что необходимо в Крым ехать?..

– Да, чахотка...

(ЧИ271)

/245/ – Будет Аночка? – на громком шепоте проговорила
Доросткова. – Разве она в Москве? (ФК155)

/246/ – Почему все выходят? Разве мы уже приехали?

Ez utóbbi (244–6) esetben a разве a неужели-vel azonos kommunikatív szituációban hangzik el, ezért az összehasonlítástól e ponton várhatunk sikert.

Az anyanyelvi adatközlők bevonásával elvégzett kísérlet az azonos mondatkörnyezetben használt két partikula felcseréléséből adódó jelentéskülönbség felderítésére irányult (bővebben l. Fábricz 1986b). Az adatközlők feladata abból állt, hogy 1. értékeljék az azonos környezetben használt két partikulát természetes voltak szempontjából, és 2. helyezték mikrokontextusba a természetesnek ítélt mondatokat. A kísérlet tanulságait így összegezhetjük: a разве 'kétség' jelentése mellett – a неужели-vel megegyezően – rendelkezik 'konstatálás' jelentéssel is. Ez utóbbi jelentés azonban más-más jellegű a két partikula esetén. Míg a неужели jelentésében a konstatálás közvetlenül magára a közlendőre vonatkozik, addig a разве jelentésében olyan konstatálással van dolgunk, amely valamilyen gondolati szűrőn keresztül érvényesül. E különbséget tárják eléink a parafrázisokban megmutatkozó eltérések, melyek szerint a неужели révén kifejezett konstatálás a közlendőt mint v a l ó s t é n y t veszi tudomásul, ezzel

szemben a разве egyfajta g o n d o l a t t á r s í t á -
s i mozzanatot is magába foglal. Ha ennek érzékelteté-
sére az előző jelentést 'tisztá konstatálás'-ként adjuk
meg, akkor itt 'következtetési konstatálás'-ról beszél-
hetünk. ²²

A fenti különbség válik nyilvánvalóvá az alábbi példa-
mondatok adatközlők általi értelmezéséből (idézőjelben a
tartalomra vonatkozó megjegyzés, anélkül a mikrokontextus
olvasható):

/247/ — Разве ты пойдешь со мной?

(А я и не знал; не хочу, чтобы ты пошел со мной;
а я думал, что ты сегодня занят; а я думал, что
я тебе уже надоел; "сожаление", "обида".)

/248/ — Неужели ты пойдешь со мной?

(Я очень рад; ведь тебе не хочется; ты ни при чем
— это не я возражаю, а обстоятельства; "радостное
удивление, но может быть и ирония".)

---

²² A fentivel bizonyos mértékig analóg a szemantikai viszony
a magyar hát és csak nem partikulák kérdő mondati haszná-
lata között:

/249/ ... Csak nem a cikk? Amit Kadács Jóskáról meséltem..
Ugyan! Egy rádiócikk miatt?! Fáradt, a feje is fáj..
(MLJ341)

/250/ — Mi az, drágám, hát nem utaztál el? (SIGy38)

/251/ – Разве мы поедем на выставку? Я очень рад.

(А я и не знал, что поедем; "не обязательно искренне, возможно, только из вежливости"; "лучше неужели, но можно представить себе и разве, если перед этим речь шла о поездке в какое-либо приятное место".)

/252/ – Неужели мы поедем на выставку? Я очень рад.

(Какая приятная неожиданность!)

/253/ – Почему все выходят? Разве мы уже приехали?

("не знает дороги")

/254/ – Почему все выходят? Неужели мы уже приехали?

("знает дорогу, но заговорился, спохватился")

A fentebb körvonalazott 'tisztá konstataálás' és 'következtetéses konstataálás' közötti különbség közvetve alátámasztható azzal, hogy tisztá konstataálás során a beszélő értelmi-érzelmi viszonyulása lényegesen markánsabb prozódiai konstrukciós típusban ölt testet. A következtetéses konstataálás intonációjá emlékeztet a неужели-t tartalmazó szerkezetekére, ugyanakkor az adatközlők egybehangzó véleménye szerint "a beszélő kisebb fokú érdeklődését mutatja". A разве 'kétely' jelentésű használatát a fentitől eltérő intonációs rajzolat jellemzi, amely a kiegészítendő kérdő mondatokéra emlékeztet (vö. Panova 1981:75–83).

3.3.3. A partikulák a nyelv szemiotikai rendszerében

A jelentés kikövetkeztetésének fenti módszerével, vagy a szemantikai transzpozíció avagy az etimonnal való viszony révén kihámozott jelentések felettébb sajátos jelleget mutatnak. Felmerül ugyanis a kérdés: miféle szubjektív modális attitűdre következtethetünk az olyan jelentésekből, mint amilyen a 'megfelelés', a 'kiterjesztés' vagy a 'konstatálás'? Direkt módon semmilyenre. A partikula ugyanis jelentésében az etimon jelentésfejlődésének terméke, nem pedig olyan szubjektív modális mozzanatok tárháza, mint a sajnálkozás, a káröröm, a sürgetés, a lelkenkezés, a csodálkozás, a kétkedés stb.

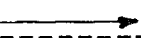
E mozzanatok a szakirodalomban általában a partikula jelentéseként értelmezik, ez azonban számomra nem tűnik jogosnak. Mindenekelőtt azért nem, mert ez az interpretáció kizárja annak a lehetőségét, hogy különbséget tegyünk a partikula jelentése és funkciója között. De azért sem, mert ezen értelmezés a partikula jelentésfejlődésének éppen azt a láncszemét hagyja figyelmen kívül, amelynek szem elől tévesztése megnyitja az utat a partikula jelentésnélküliségének a feltételezéséhez.

Érdekes ezzel kapcsolatban felidézni A.T. Krivonoszov (1974:175, 179) megfigyelését, mely szerint azok a kutatók, akik az anyanyelvükben vizsgálják a partikulákat, rendszerint tagadják valamiféle önálló jelentés meglétét, ugyanakkor az idegen nyelvek anyagát elemzők az adott nyelvben a partikulát önálló jelentéssel ruházzák fel. Krivonoszov meglátása szerint (aki egyébként szintén idegen nyelvben, a németben kutatja a partikulákat) teljesen nyilvánvaló, hogy a partikula jelentése azon mondat szubjektív modális jelentéséből fakad, amelyben e szó megjelenik.

Úgy látszik, hogy az a nyelvész, aki az anyanyelvében vizsgálja a partikulákat, azért tekinti e szavakat üres, henye szavaknak (példa erre a korábban említett magyar nyelvészeti "módosítószó" — "töltelékszó" vita), mert azok nehezen meghatározható árnyalatokat visznek a mondatba, esetenként a velük kifejezett tartalom az intonációs konstrukció módosításával kompenzálható. Ugyanakkor az idegen nyelvet a partikulák szemszögéből vizsgáló nyelvész azt tapasztalja, hogy a partikulák a nyelvelsajátítási folyamat olyan állomását képviselik, amely a nyelvtanuló számára rendkívüli nehézségeket támaszt mind a szövegértés, mind az elsajátítás terén. Ha ezen szavak valóban "üresek" lennének szemantikájukat illetően, akkor a mondat tartalmának értelmezésében nem okoznának nehézségeket (l. még a partikulák fordíthatóságáról szóló részt).

A partikula jelentése a nyelv szemiotikai rendszerébe azon kategóriába ágyazódik be, amelyet a s z ü n - s z e m a n t i k u s szavak alkotnak (Guliga 1967:63). A szünszemantikus szavak (vagy – Miller /1978:103/ megfogalmazásában – szünkategorematikus szavak) elnevezés azon lexémákat jelöli, amelyek jelentésüket csak egyéb nyelvi egységekkel összekapcsolódva képesek érvényre juttatni. A szünszemantikus szavak a nyelvi jelentéstípusok közül a k o n n o t a t í v (pl. Sztjernyin 1979:89–123) vagy p r a g m a t i k u s (pl. Károly 1970:157–60) jelentéshez sorolhatók.

Míg a konnotatív jelentés terminus egyfelől arra utal, hogy a szó jelentése más szavak denotatív jelentésére támaszkodik, másfelől pedig a szó "belső formájának" (vö. Telijs 1981:66) átöröklése révén jelzi a szókapcsolódás szabályszerű voltát, addig a pragmatikus jelentés a jelfunkció oldaláról közelíti meg a szünszemantikus szavak kategóriáját.

A partikula jelentése egyfajta szemantikai invariáns, amely a vele összefüggő (és gyakran a mai nyelvállapotban is aktívan használt) motiváló szó jelentésbeli transzpozíciójának a terméke. A transzpozíció fogalma partikulánál nem feltételezi az egyéb jelentésfejlődési típusoknál általánosabb denotatív konnotatív irányt azoknál fogva, hogy a partikula etimonja sok esetben maga is konnotatív jelentésű.

Ha a partikula jelentését a legszélesebb szemiotikai rendszerbe helyezzük, melyben a szavak két nagy csoportra oszlanak, akkor a partikula nem az identifikáló (denotátummal rendelkező), hanem a predikatív (szignifikátummal rendelkező) szavak között kaphat helyet. (A fenti oppozíció részletes jellemzését l. Arutyunova 1976:335, 342.) A predikatív funkciót betöltő szavak sorában a partikula azzal tűnik ki, hogy jelentése nem az identifikáló szavak közötti kapcsolat meghatározására irányul, hanem egy másik, predikatív funkciót betöltő szó jelentéséhez kötődik. (A partikula megjelenhet identifikáló szó mellett is, ekkor azonban az identifikáló szó predikatív funkciót tölt be, pl.:

/255/ Ez aztán a_kabát!)

A predikatív szóhoz való kapcsolódás voltaképpen az előfeltétele annak, hogy a partikula jelentése a mondatba globálisan épülhessen be. A mondat tartalmába való beépülés a predikatív viszonyon keresztül valósul meg. Ebből adódóan a partikula jelentése mindig a predikatív viszony szintjén válik értelmezhetővé. Mivel pedig a partikula ezen a szinten épül be, ezért a predikatív viszony sajátos módon gazdagodik, polipredikatívvá válik. (A mondattartalom szintjén való beépüléssel összefüggő polipredikativitásra eklatáns példa a modális szó mint a modális főmondat zsugorodása.)

A mondat globális tartalmában létrejövő p o l i - p r e d i k a t í v v i s z o n y a predikátumnak egy szubjektív modális predikátummal való kiegészülését jelenti. E szubjektív modális predikátum t a r t a l m a adja a partikula jelentését. A szubjektív modális predikátum mondatbavitelének k o m m u n i k a t í v c é l j a (az adott előfordulással összefüggő használata) adja a partikula funkcióját.

A szubjektív modális partikula által kifejezett tartalom azonos a beszélőnek a predikatív viszonyhoz fűzött értékelésével.

Partikulánál az értékelés más módon történik, mint modális szó esetén. Ez utóbbinál a szubjektív modális viszonyulás feloldható egy a predikatív viszonyt a valószínűség-valószínűtlenség vonalán elhelyező főmondatral. Partikula alkalmazásakor a szubjektív modális predikátum tartalma nem választható le a predikatív viszonyról valamiféle "én"-kezdetű főmondat megalkotásával. A partikula jelentése ugyanis b e é p ü l a predikatív viszonyba, e predikatív viszonyt egyfajta szubjektív szűrőn keresztül vetíti elénk. Ezen szűrő alkalmas arra, hogy a mondat tartalmat mint valaminek megfelelőt (is, и), valamilyen szempontból kizártat-kiterjesztettet (csak, только), valamilyennek feltételezettet (-e, ли) stb. mutassa be.

A valaminek megfelelőként, valamilyen szempontból

kizártként-kiterjesztettként, valamilyennek feltételezettként stb. elének tárt predikatív viszony a partikula szemantikai stabilitásának köszönhetően invariáns módon kapja ezt az értelmet, bármilyen valósággrészletek között létesüljön is az adott predikatív viszony.

A partikula használatában a jelentés állandósága meglehetősen háttérbe szorul a megvalósuló funkciók sokszínűségével szemben.

3.4. A partikula funkciója

A partikula jelentése szünszemantikus, ami megmutatkozik abban, hogy az általa megtestesített szubjektív modális predikátum tartalma a mondat globális tartalmán, a fő predikatív viszonyon keresztül jut kifejezésre. Ugyanakkor a partikula nyelvi létezésének fontos jegyeként értékelendő az a tulajdonsága is, hogy egy meghatározott szókészletű és/vagy szintaktikai felépítésű mondatban az adott partikula jelentésének más aktuális használatát mutatja, mint egy ettől eltérő mondat esetén. Ez a különbség a partikula más-más funkciójával függ össze.

A partikula funkcióján azt a szerepet értem, amit e szó a mondat kommunikatív megformálásában játszik. E szerep általánosságban a beszélő szubjektív modális attitűdjének kifejezésekként fogható fel. Mint azonban a partikula jelentése is bonyolult transzpozíció eredményeként alakult ki, úgy a partikula funkciója is sokkal összetettebb annál, semhogy egyszerűen szubjektív modális "adalékként" értelmezhetnénk. A partikula funkcióján a jelentés aktivizálását értem. A jelentés tárgyalásakor említettem, hogy annak invariáns volta megőrződik a partikula minden egyes előfordulásában. A partikula funkciója ezen

invariáns jelentés aktivizálását szolgálja.

Lássunk példát a jelentés aktivizálásának mikéntjére. Induljunk ki az alábbi mondatokból:

/255/ Ez aztán a kabát!

/256/ A barackról azt mondta, hogy ez aztán a barack!

(NLT98)

/257/ Ваня отдыхал, опершись на ель. Ну и дерево это было!

(III192)

/258/ После Василиных слов Антипыч в изумлении остановился и, подумав, сказал:

— Ну и память у тебя, Вася!

(IK12)

A fenti példamondatok kommunikatív célját és szubjektív modális tartalmát alapul véve azt mondhatnánk, hogy a fenti két partikula funkciója az elragadtatás, a lelkenkezés kifejezése (s ezzel aligha váltanánk ki megütközést). Így viszont egyértelműen Krivososov "malmára hajtánánk a vizet". Fent idézett vélekedésének ugyanis éppen az a lényege, hogy a partikula funkciója (vagy az ő megfogalmazásában: jelentése!) a mondat globális szubjektív modális értékéből vezethető le.

Az elragadtatás vagy a lelkenkezés kifejezése már csak azért sem tehető meg a fenti partikulák funkciójának, mert például a /255/ vagy a /258/ felfogható éppenséggel az emlí-

tettel ellentétes viszonyulás, azaz lekicsinylés, megvetés, elégedetlenség stb. kifejeződéseként, mivel egy szélesebb kontextus ilyen értelmezést is kaphat, vö.:

/255'/ Ez aztán a kabát! Még gomb sincs rajta!

/258'/ Ну и память у тебя, Вася! Башка с дыркой!

Vélekedésem szerint a /255/ és a /255'/', ill. a /258/ és a /258'/' felfogható egyazon funkció megnyilvánulásaként. A mondat globális funkciója ugyan változik (a pozitívnak felfogható értékelés negatívvá változik), a partikula jelentésének aktivizálása azonban nem módosul. A fenti partikula + főnév szerkezet újabb kontextusban újabb értelmezést nyerhet, vö.:

/259/ – Ну и ловкач! Ну и мошенник! За этим смотри да
смотри! (НШ193)

/260/ – Ну и была ж свинья – прямо лев! (НШ192)

Amennyiben a funkciót mint a jelentés aktualizálását értelmezzük, akkor az összes (/255/-/260/) fenti példát egységesen kezelhetjük és megállapíthatjuk, hogy a fenti partikulák az adott szerkezetben (partikula + főnév) arra szolgálnak, hogy az adott főnévvel összefüggő fogalom (s z i g n i f i k á t u m) hiperbolikus ábrázolását

tegyék lehetővé.

Az aztán és a ну и 'hiperbola' jelentése az említett szerkezetekben mindig a főnév szignifikatív jelentésén keresztül aktivizálódik. A funkció ez esetben tehát abban nyilvánul meg, hogy a partikula beiktatása révén a vele összefüggő főnév ne (általánosabb és gyakoribb) denotatív jelentésében, hanem szignifikatív, fogalmi jelentésében legyen értelmezve.

A fenti partikuláknak a funkciója abban áll, hogy a velük összefüggő mondatrészt "fogalmi jelentésével fordítsák felénk". A 'hiperbola' jelentés ugyanis a fogalmi jelentéshez, a partikulával összefüggő mondatrész szignifikátumához kötődhet.

A partikula invariáns jelentéséhez invariáns (alap-) funkció járul. Így az aztán és a ну и hiperbolikus jelentése állítmányi szerepű igéhez fűződve is annak szignifikatív jelentését tolja előtérbe, vö.:

/261/ Ez az úr aztán nem szenvedhet szerelmi nyomorúságban.

Hacsak el nem ment az esze. (NLT77)

/262/ — Вот я смолоду одного архиерейского певчего знал

— так он эту же самую песню пел... Ну, пел!

(НН191)

Mivel a partikula jelentése a valóságfeltáró elemek síkján kívül esve az állítás egészéhez kapcsolódik, a partikula használatát visszaadni próbáló interpretáció vagy parafrázis mindig a valóságfeltáró elemek egészére vonatkozik, azaz: /261/ "Ez az úr a szerelmi jólét igen magas fokán állhat"; /262/ "Csodálatosan énekelte".

A funkció érvényre jutása, vagyis esetünkben a partikula jelentésének olyan aktivizálása, mely során a partikulával összefüggő mondatrész szignifikatív jelentését célozzuk meg, rendkívül bonyolult folyamat. A főnév, az ige, a többi szófaj szignifikatív jelentése az a fajta jelentés, amely a fogalmi gondolkodással, a logikai általánosítással, az absztrakcióval áll összefüggésben. A partikula azért nem kapcsolódhat a denotatív jelentéshez, mert az a valóságfeltárás, nem pedig az elvonatkoztatás eszköze. Ebből adódik az, hogy olyan mondatokban, ahol a denotatív jelentés kerül előtérbe, pl. az aztán hiperbolikus szerepeltetése elképzelhetetlen. Vö.:

/263/ ?Tegnap öt órakor aztán találkoztunk.

/264/ Tegnap aztán találkoztunk: úgy összevesztünk,
mint még soha!

A szignifikatív jelentéshez kapcsoló funkció a partikulákat egy funkcionális síkba helyezi. Ennek követke-

tében az a partikula, amelynek etimonja jelentésében és használatában valamely másik motiváló szóval semmiféle tartalmi és/vagy funkcionális hasonlóságot nem mutatott, a transzpozíció eredményeként a másik szóból keletkezett partikulával szinonim kapcsolatot hozhat létre. Ez azt jelenti, hogy a partikulák 'hiperbola', 'kiterjesztéses korlátozás', 'áláttérés' stb. jelentése funkcionálisan kiegyenlítődik, bizonyos használatukban e partikulák egymással funkcionálisan ekvivalensek ké válnak. Az alábbi példasorban a partikulák közötti funkcionális ekvivalencia abban nyilvánul meg, hogy mindegyik partikula a vele összefüggő szó (autó) szignifikatív jelentését állítja kapcsolatba a partikula jelentésével:

aztán (az)

bezzeg

ugyan

/265/ Ez csak az autó!

ám az

bizony

már

Az orosz nyelvben hasonló mondatsort hozhatunk létre, melyben a partikulák mind a főnév szignifikatív jelentésével állnak összefüggésben:

Вот

Вот уж

А уж

Ну и

/266/ Ну уж и машина (!)

Вот

-то!

Вот это

Ох и

Ай да

-то!

Természetesen partikuláról partikulára haladva megkülönböztethetünk jelentéseket, melyek a szinonímasor egyes elemeit elkülönítik egymástól. Az a tény azonban, hogy egy nyelvben jópár olyan partikulát találunk, amelyek funkcionális egyezést mutatnak, arra utal, hogy etimológiai tarkaságuk ellenére a partikulák egységes szócsoporthoz tartoznak, s a szubjektív modális árnyalatok kifejezésére specializálódó lexémák fejlődésvonala egy pontba mutat.

A funkció mint a partikula jelentésének aktivizálása, a jelentésnek a globális mondattartalommal való "egy-szintrehozása" más szerepet jelent pl. a hiperbolikus partikulák esetén, és mást pl. a kérdő partikuláknál.

Az -e kérdő partikula jelentése a 'feltételezés', funkciója pedig ezen feltételezésnek a mondat tartalmába való

"belopása", diszkrét (majdhogynem az elemezhetetlenségig diszkrét) beépítése. Ennek eredményeként olyan kérdő mondatot kapunk, amely a valóságfeltáró elemek valamelyikére való utalás mellett utal a beszélőnek a kérdezendővel összefüggő ismereti háttérére. Az ismereti háttérre utalás mint az -e funkciója alkalmas arra, hogy a beszélő ezen háttér bemutatásával jelezze a hallgató számára a kérdésre adandó válasszal kapcsolatos kételkedését, tanácstalanságát stb. az aktuális mondattartalom,-tagolás és intonáció függvényében.

A kérdő partikulák közismerten nem szerepelhetnek a restani értelemben vett tisztán informatív kérdő mondatokban. Ennek az oka abban áll, hogy a tisztán informatív kérdő mondat kizárólag tényfeltáró elemeket, valóságrészletekre utaló nyelvi egységeket tartalmaz. A kérdő partikulák egységesek funkciójuk tekintetében abból a szempontból, hogy mindegyikük a kérdéshez ismereti háttérrel kapcsol. Vö.:

/267/ Ez a férfi volt itt tegnap este?

a/ Ez a férfi volt-e itt tegnap este?

b/ Vajon ez a férfi volt itt tegnap este?

c/ Vajon ez a férfi volt-e itt tegnap este? ²³

d/ Csak nem ez a férfi volt itt tegnap este?

---

²³ A /267/ és a /267a-c/ közti szemantikai viszonyokat elemzi Ferenczy (1964).

/267/ e/ Hát ez a férfi volt itt tegnap.este?

f/ Ugyan ez a férfi volt-e itt tegnap este?

/267§/a/ Этот мужчина был здесь вчера?

b/ Этот ли мужчина был здесь вчера?

c/ Разве этот мужчина был здесь вчера?

d/ Неужели этот мужчина был здесь вчера?

e/ Да не этот ли мужчина был здесь вчера?

f/ Уж не этот ли мужчина был здесь вчера?

g/ Этот мужчина был здесь вчера, что ли?

A szignifikatív jelentéshez kapcsoló és az ismereti háttérrel a kérdéshez kötő funkciók mellett kijelölhetünk olyan funkciójú partikulákat, melyek felszólítással kapcsolatosak.

Ebbe a csoportba tartoznak azon partikulák, amelyek közös szerepe abban áll, hogy a felszólítást a jelentés függvényében " i n t i m i z á l j á k " . Mint ahogy a felszólítás is leginkább a beszédpartnerre, a hallgatóra irányuló beszédtevékenység, úgy az intimizáló partikulák is kitűnnek azzal, hogy általuk a beszélő a beszédpartnert igyekszik befolyásolni. ²⁴

---

²⁴ Ennek az összetevőnek a rendkívüli jelentőségét ismerte fel Szalamin Edit, amikor a modalitáson belül az objektív és szubjektív modalitás mellett bevezette a "kommunikatív modalitás" fogalmát. (Szalamin 1980)

Az "intimizáló" funkció elnevezés arra utal, hogy a beszélő a felszólítást a partikula segítségével igyekszik árnyalttá tenni. Lényeges hozzátenni, hogy ezen nem azt értem, hogy a partikula jelenlétének köszönhetően e l - d ő l , hogy az adott felszólítás az árnyalatok sokaságában (könyörgés, rábeszélés, sürgetés, fenyegetés stb.) melyiket fogja megtestesíteni, hanem csak azt értem rajta, hogy e funkcióval m e g n y í l i k a l e h e t ő - s é g arra, hogy a felszólítás ezen árnyalatok valamelyikét felvegye. Ha tehát a felszólító mondatban intimizáló partikulát találunk, bizonyos, hogy a felszólításhoz az árnyalatok valamelyike kapcsolódni fog. Ugyanakkor az intimizálás konkrét árnyalata a kontextus és a beszédhelyzet, a tényleges beszédaktus függvénye.

Így például a már-ral szerkesztett felszólító mondatok a magyarban egyaránt alkalmasak kérlelés, sürgetés, fenyegetés, biztatás, rábeszélés, könyörgés stb. kifejezésére. Ebből adódik, hogy a partikula nem annyiféle funkciójú (és főleg nem jelentésű), ahányféle árnyalatot egy felszólítással összefüggésben felfedezhetünk. Ennek megfelelően a /268/ tényleges elhelyezése a fenti modális skálán csakis az intonáció és/vagy a szélesebb kontextus ismeretében válik lehetővé:

/268/ Ne legyen már olyan akaratos!

(HMC717)

Az alábbi mondatokban szereplő partikulák mindannyian intimizáló funkciót töltenek be. Eltérnek ugyan egymástól abban, hogy némelyikük szinte minden szubjektív árnyalatot képes kifejezni (pl. csak), némelyikük pedig csak néhányat (pl. no), az intimizálás azonban mindegyikük alapvető funkciója. Vö.:

- /269/ a/ Gyere már!
b/ Na gyere!
c/ Gyere csak!
d/ Csak gyere!
e/ No gyere!
f/ Gyere na!
g/ Gyere no!
h/ Gyere hát!
i/ Hát gyere!

- /270/ a/ Иди же!
b/ Ну иди!
c/ Да иди!
d/ Да иди же
e/ Иди уж!
f/ Уж иди!
g/ Иди-ка!
h/ Ну-ка иди!

A fenti három nagy funkcionális csoport tartalmazza a partikulák többségét. Ezek alapján lemérhető az a szubjektív modális szerep, amely a mondatok létrehozásában a leglényegesebb beszélői viszonyulásokat tartalmazza. Csökkenő létszámmal, de kijelölhetünk kisebb funkcionális csoportokat, melyek közül kiemelkedik a logikai dedukciót jelölő partikulák csoportja (a magyarban a bizony, ám, bizonyám, hisz, is, ugye, ugyebár némely alkalmazása sorolható ide; az oroszban: ведь, вот, же, и то, да, то-то), amelynek funkciója mögött a következtetési bizonyosság (ritkábban bizonytalanság) jelentése húzódik.

A funkciók további lebontásával egyre kevésbé átfogó képet kapunk, egyszersmind egyre jobban megközelítjük az egyes partikulákat. Így például külön kis csoportot alkotnak az oroszban azon partikulák, melyek funkciója az, hogy általuk a beszélő a rájuk következő mondandó tartalmától elhatárolja magát (де, дескать, мол, якобы). Ezt a funkcionális csoportot a magyarban nem képviseli partikula (bár hasonló szerepet tölt be az azt mondja, melynek beszélt nyelvben az aszongya alakja szerepel igen gyakran, ez azonban nem partikula). Így juthatunk el például az 'álhozzáadás' jelentésű, mennyiségi felnagyítás szerepében használatos is-hez, melynek viszont az oroszban nincs párja stb.

A funkció fenti értelmezése több szempontból előnyös. Ezen értelmezés révén kiküszöbölhetővé válik a partikula

jelentésének a szakirodalomban oly általános mondatjelentéssel való közvetlen összekapcsolása. Ugyanígy elkerülhetővé válik a nem kevésbé ritka tévedés, mely a partikula funkciójának a mondat kommunikatív céljával való összetévesztésén és ezen célon keresztül való meghatározásán alapul. Emellett a funkció mint a jelentés aktivizálása (és aktualizálása) lehetővé teszi, hogy a partikulát eredete ill. önfejlődése alapján egyfajta szubjektív modális keretbe foglaljuk, melyben az egyes fejlődési és mondatbaépülési stádiumok nyomon követhetővé, más esetekben kikövetkeztethetővé válnak.

Ez módot ad arra, hogy az egyes partikulák viselkedésének illetőleg kialakulásának megértésében e szócsoporthoz elemeinek létezését ne egyszerűen "az észjárás megváltozásával" vagy "az alak elhomályosodásával járó nyelv-érzékcsalódással" (vö. Zolnai 1893:166) indokoljuk, hanem – H. Molnár Ilonához hasonlóan – az ún. nem-logikus nyelvi mechanizmusok logikájának felderítésével magyarázzuk.

4. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Az elvégzett kutatás a magyar és az orosz nyelv partikula-állományáról ad általános képet, választ keres a partikula mint szócsoporthoz nyelvi helyével és szerepével összefüggő kérdésekre.

A partikula a nyelv szubjektív modális eszköztárában foglal helyet, jellemző jegyei a mondat szerkezetébe való beépülés és a mondat tartalom polipredikatívvá tétele.

A partikula származékszó, kialakulásában az etimon funkcionális-szemantikai jellegzetességéhez mérhető megszüntetve-megőrzés elve érvényesül. Keletkezése folyamán a partikula az etimon azon nyelvhasználati sajátosságait veszi át és fejleszti tovább, amelyek a legalkalmasabbak a beszélőnek a közlendőhöz való viszonya kifejezésére.

A partikula a nyelv kevésbé kutatott szócsoporthoz tartozik. Ez összefügg a nyelvi modalitás mai értelmezésének viszonylag fiatal voltával, de szoros kapcsolatban áll azzal is, hogy a funkcionális-szemantikai vizsgálódások java-részt a mondat propozicionális tartalmára koncentrálnak. Annak az oka, hogy a partikulák viszonylag kevés figyelmet kaptak, nem annyira az odafigyelés hiányára vezethető vissza (J. Lyons megdőnőnek nevezi azon jelentéstudományokat, amelyek a modalitás kategóriáját nem tárgyalják (1981:242),

mint inkább a nyelvi szubjektivitás formalizálhatóságának nehézségeire.

A partikula megjelenése ott veszi kezdetét, ahol a valóságfeltáró mondatjelentésbe illeszkedő (feltételezett vagy valós) etimon valamilyen módon (pl. az állítmányhoz simulással, főmondatból való zsugorodással, alaki megváltozással, hangsúlyozási módosulással stb.) eltávolodik a valóságreszleteket feltáró elemektől és – többnyire mind formailag, mind tartalmilag az állítmányhoz kapcsolódva – az egészében vett mondatjelentésre kezd vonatkozni. Ez a folyamat nem átláthatatlan. A partikula jelentése és funkciója valójában nem is képviseli az elvonatkoztatás azon magas fokát, amelyet a kutatók rendszerint feltételeznek. Az absztrakció magas szintje ugyanis a mondatjelentés és a partikula kapcsolódása révén keletkezett m o n d a t - t a r t a l o m b a n mutatkozik meg. A partikula jelentése mint az etimon jelentéséből levezethető transzpozíciós termék olyan logikai művelet tartalmának felel meg, mely művelet elvégzése a beszélő egyéni látásmódját tükrözi. A partikula funkciója abban áll, hogy alkalmas mondatkörnyezetben e műveletet végrehajtja. A 'megfelelés' jelentésből, amely voltaképpen szubjektív hozzáadásként is értelmezhető, így lehet álhozzáadás; a szubjektív korlátozásból, mely álkorlátozás vagy kiterjesztés, könnyű visszakövetkeztetni a korlátozásra, és sorolhatnánk a sok-sok áljelentést, melyek mind a jelentésnek szubjektívvá vá-

lására utalnak.

A fentebb említett "alkalmas mondatkörnyezet" fogalma igen lényeges. A mondatkörnyezet több tényező együttléte esetén válik "alkalmassá". Ezen tényezők között kell említeni a mondatfajta milyenségét, az állítmány megformáltságát, az intonációs konstrukciót, melyek a partikulák disztribúciójának általános meghatározó jegyei. Ezek alapján jelölhetünk ki használati köröket a partikulák számára, melyen túl figyelembe vehetjük a partikulák egyedi, kisebb-nagyobb nehézségek árán leírható önálló s z a b á l y - r e n d s z e r é t .

Partikulák minden nyelvben léteznek. Vannak nyelvek, amelyekben kevesebb (tíz vagy annál is kevesebb), s vannak nyelvek, amelyekben több (20-40) partikula lelhető fel. A partikulákban szegényebb nyelvek a szubjektív modális viszonyulások kifejezőeszközeinek más területein gazdagabbak (modális segédigék, összetett igemódrendszer), ugyanakkor szórendileg jóval kötöttebbek. A partikulában gazdagabb nyelvek (magyar, orosz,) szabadabb szórendűek, nem bővelkednek viszont annyi modális segédigében. Ez utóbbi nyelvekre jellemző, hogy a partikulák állományát újabb és újabb kombinációk létrehozásával gyarapítják. E kombinációk pedig újabb és újabb modális viszonyulások kifejezését teszik lehetővé. Egy részük e kombinációknak állandósul, másik része megmarad alkalmi jellegűnek.

Az alább felsorolandó partikulák között a kombinációk közül csupán az állandósult partikula-kapcsolatokat vettem számításba.

4.1. A magyar és az orosz partikulák állománya

4.1.1. Magyar partikulák

1. akár   /271/ ... érdeklődéssel hallgatta volna
                                 akár azt is, ha a mesélő egyes cé-
                                 neveit sorolja fel... (NLT59)
2. aztán   /272/ - Aztán vigyázz magadra - szólt
                                 utána az anyja. (NLT57)
3. ám   /273/ - Akkor még nem ismeri a zörgést.
                                 - Majd megismerem.
                                 - De meg ám! (NLT85)
4. biz, bizony   /274/ - De hát nincs itt közelében na-
                                 gyobb tűzoltógép?
                                 - Van biz itt a Panthéon udvarán, de
                                 nincsenek lovak, melyek odahúzzák.
                                 (JMM112)
                                 /275/ - (...) le kell vágni az egyik kezét.
                                 - Az én kezemet? - kérdé elcsodálkozva
                                 - Bizony a magáét. Annak meg kell lennie.
                                 (MKZ31-2)

5. csak /276/ ... mikor egy jobbmódú embert látok betegen, és látom, hogy megvan mindene, amit csak a gyógyulásra ki tudnak találni, valami hatalmas gyűlölet fog el... (NLG195)
6. csak azért is
(csakazértis) /277/ Abellino segédjeit fellázasztotta ellenfelők makacssága. Most már csak azért is meg kell őt kínozni.
(JMM228)
7. csak aztán /278/ – Legyen nyugodt, pár napi késedelem nem számít. Csak aztán fizessen rendesen. (NLG201)
8. csak éppen /279/ Félnek kissé, pedig nem forradalmárok, csak éppen józan eszük van... (NLP115)
9. csak hogy
(csakhoggy) /280/ – Csakhoggy ezt megéltem. Mondhatom, ezek életem legboldogabb hetei.
(NLP29)
10. csak nem /281/ – Alkoholtilalom áthágása, ez a legkevesebb!
– De hát ezért csak nem büntetnek meg bennünket? (NLM344)

11. csak úgy /282/ - Talán... valamelyik gazdatiszt-
hez tetszik;
- Ne-em.
- Pardon. Csak úgy kérdeztem.
(NLT64)
12. csakugyan /283/ - Magának csakugyan szép válla van.
- Lám, mit tesz a propaganda. Maga
is észreveszi. (HMC720)
13. de /284/ - Szép lett?
- De még milyen! (ÉKSz.220)
14. de ha (egyszer) /285/ - Csak egy üvegecskével, nagyságos
asszonyom.
- De ha egyszer nincs itthon.
(NLM328)
15. de hát
(dehát) /286/ - Mi szegények voltunk nagyon, oda-
haza. De hát azért csak volt ez,
az... (MLJ373)
16. dehogy (-is) /287/ - Grönné tudja, hogy mi a baja? -
kérdezte Vadász.
- Dehogy tudja! - felelte Steiner. -
Csak nem mondják meg neki! (NLG194)
- /288/ - Ne haragudjék rám.. az előbbiekért
- Dehogyis haragszom. (HMC716)

17. -e /289/ - Nem bokros-e az a ló?
- A legjámborabb. (JMM407)
18. egyáltalán /291/ ... e gyanú annyira alaptalan, hogy még az is kétségbe vonható, vajon tud-e egyáltalán írni? (JMM354)
19. hát /292/ - Azt mondja, hogy ő ügyvéd lesz.
Független akar maradni.
- Hát legyen ügyvéd.
- Ó, mikor lesz az? Hát lesz ahhoz neki kitartása? (NLT14)
20. hát csak /293/ - Édesanyám!
Az fölíjedt bóbiskolásából.
- Én elmegyek Ferihez.
- Hát csak eriggy. (NLÖ185)
21. hiába (mondatszó) /294/ ... keresztül látott a leány lelkén, megkapta a csírájában levő gondolatot és kitepte onnan. Hiába, elébb a gyomot kell kiirtani, azután lehet elvetni a nemesebb virágok magvait. (JMM199)
22. hisz (hiszen) /295/ - Te mindenre kész vagy a felelettel. Hisz' te olyan okos vagy. (NLT56)

23. hogy /296/ - Hogy az ilyen embert nem lövik
le, mint a kutyát. (NLM323)
24. is /297/ - Vigyázzon, ne mozduljon, ez
vipera.
- Mi? Ez a kígyó?
- Ez.
- Magyarországon nincs is vipera?
/sic!/ (SIGy81)
25. lám /298/ - /.../ Lám, mit tesz a propaganda.
(HMC720)
26. majd /299/ Menjen az úr, mondám neki. Majd hi-
szí azt az úrnak valaki, szokták is
az urak szegény emberek leányát
elvenni. (JMM308)
27. majd csak /300/ Majd csak lesz valahogy! (ÉKSz.882)
28. már /301/ - Nem gyön még? /.../
- Már kicsoda gyönne?
- Ki... hát az Örzsi. (NLÖ188)
29. még /302/ - Hideg van, alig nulla fölött, ez
télnek is beillik. Még meghűl.
(NLM329)
30. mi /303/ - Azt hittük már, hogy haza sem jös-
többé. Így hát a földosztásból ki-
maradtál, mi (NLF388)

31. na /304/ – Lövés? Na arról aztán igazán
nem tudok. (NLM338)
32. na/no hisz/en /305/ – Ha meg nőstény vagy? Na hisz akkor!
Te vagy, aki pislogsz az úrra.
(NLL273)
33. no /306/ Erre azt mondta, hogy no jó, ha én
nem bízom az ő becsületszavában,
esküvésében, ő kész hatvanezer pengő
forintot egyszerre készpénzben leten-
ni... (JMM309)
34. no hát (nohát) /307/ Végre talált a paraszt kedvérevaló
vőt, egy kurta suhancot, de kinek
jómódú gazda volt az apja.
– No hát megelégszel vele? – kérdé
Jancsi úr a leánykától. (JMM260)
35. pedig /308/ Még reggel van s az érdekes úr még
nincs felöltözve; mikor pedig azt
mondjuk, hogy nincs felöltözve, ezt
a szó betű szerinti értelmében kell
venni. (JMM419)
36. persze /309/ – /.../ A színjátszók elsőek voltak a
járási versenyben.
– A színjátszók, persze! (MLJ346)

37. talán (tán) /310/ Talán beragadt a szád? Majd
mindjárt kinyitjuk! (NLFb247)
38. talán (tán) bizony /311/ - Tán bizony én valami orszá-
gos hírű csaló vagyok, aki
rossz példát ad gyermekeinek...
(JMM191)
39. talán (tán) csak /312/ - ... azért itt csak nem kell besú-
gástól tartanom. Talán csak vagyok
itt akkora biztonságban, mintha
egyedül, magamban káromkodnék?
(NLM327)
40. ugyan /313/ - S ha visszajön?
- Ez ugyan nem. Talán majd a töb-
biekkel együtt. (HMC719)
41. ugye /314/ - No, ugye, hogy megrágalmaztál
bennünket? /.../ No, ugye, hogy
zavartad a vizet, amikor ittunk?
(NLFb249)
42. ugyebár /315/ - Aki sokat tud, azt nem jelentjük
fel, ugyebár? (HMC705)
43. vagy mi /316/ - Egyszer a bátyám leesett a fá-
ról. De rosszul esett, valahogy a
hátára, vagy mi. (MLJ374)

44. vajon

/317/ - De mi lehet vajon a barátaim-
mal? (NLP78)

4.1.2. Orosz_partikulák

1. а /318/ — Какой я молодец был... а потом
каким я актером был, а? (ЧЛ261)
2. ась /319/ — Скажи, отчего ты с отцом разгова-
риваешь всегда в дурацком, шутов-
ском тоне?
— Ась? — Руслан приставил ладонь к
уху. (ЮТС140)
3. ведь /320/ — ... всегда он словно бы на вто-
ром плане стоял, до настоящего
руководства не подымался, в залах
ходил. При его-то партстаже, а?
— Знаешь, ведь есть люди, без кото-
рых настоящего дела не сделаешь...
(ФК219)
4. вот /321/ — Я просто подумала, что вот сдам
аттестат в университет и больше
даже не подержу его никогда в
пальцах. (ФК191)
5. вот и /322/ — Подождите до первого числа, ког-
да жалованье получу.

- Вот и извольте разговаривать с такими субъектами!.. (ЧИ268)
6. вот так /323/ — Вот так фунт! Вот так штука. В уборной уснул! (ЧЛ259)
7. да /324/ — Анна Тихоновна! Да вы ли это? (ФК361)
8. да ведь /325/ — Плюнь ты на нее, маманя, — участливо сказал Матвей.
— Ой, плюнула бы, сыночек, да ведь она, чай, гостыюшка! (ФК61)
9. да разве /326/ — Мне кажется, и Бычин ошарашен таким свирепым усердием... Бог ты мой, да разве свиреп кожемяка с сонными глазами? (ЮТС80)
10. даже /327/ — Что ж тут спорить? — не понимаю.
Даже досадно! (ЧП347)
11. де (дескать) /328/ — ...чтобы и в думках не было поступить чем полходу, особливо (избави бог!) животинной, потому-де без молочной сыти один ко всем.... (ФК29—30)
12. еще /329/ ...на земле откуда-то взялся мороз и скоро заковал всю пойму. Да и как еще

заковал! (ПК60)

13. же /330/ — Чего ты шепчешь? — сказал он,
раздражаясь.
— Говори обыкновенно. Ты же знаешь,
я не люблю секретов... (ЮТС92)
14. и /331/ — Господи! Уж забыли, где и живете!
(ЧЛ261)
15. -ка /332/ — Пощупайте -ка, как у меня сердце
бьется... (ЧЛ267)
16. ли /333/ — Но может ли быть, чтобы Москва и
правда оставалась спокойной...
(ФК365)
17. мол /334/ — Вы ему посоветуете, что, мол,
этих фашистов надо пластать, как
рыбу. (ФК117)
18. неужели /335/ — Так неужели же это правда, — спро-
сил Веселкин, — что сосновая чаша
и сейчас стоит на том месте, где
ты сказал? (ПК37)
19. ну /336/ — Совсем молоденькая женщина, ну
просто девочка. (КПН622)

20. ну и /337/ — Ну и память у тебя, Вася! (ПК12)
21. разве /338/ — Давыдыч! Нацеди, пожалуйста, — опадываю!
— Да ты куда едешь разве? — спросил Бегичев. (ФК118)
22. -то /339/ — А если солнце любит нас, то у него тоже должны быть любимцы: всех-то всех, а кого-то-нибудь любит больше. (ПК13)
23. только /340/ Каких только болей нет в старых костях: и нытье, и ломота... (ПК51)
24. уж /341/ — Да, согласился Бокатов, — уж больной самостоятельного ума человек. (ФК2)
25. уж & не & ли /342/ — Уж не думаешь ли ты, что без саратовского лукошка я пропаду? (ФК311)
26. хоть /343/ — Будто есть приказ реквизировать повозки, седла, конскую упряжь... Вы хоть понимаете, что это будет? (ЮТС72)
27. чай /344/ — Погоди, говорит, вернусь в Коржики — Вы, чай, заждались! — усмехнулся Матвей. (ФК91)

28. что ж/е/ (это) /345/ — Мы что же, больше не увидимся разве? (ФК168)

29. что же & что ли /346/ — Родимые мои! Вы что же, не знаете, что ли? Ведь она, наверно, к немцам угодила! (ФК156)

30. что ли /347/ — А ты меня не обманываешь, Андрюшенька?
— Ну вот, мошенник я, что ли? Будьте покойны! (ЧС370)

31. это /348/ — Объясни мне, малый. Чего это народ все в город да в город? (ФК42)

4.2. A partikulák fordíthatósága

Ezen befejező fejezetben összefoglalom a megelőző vizsgálódásokból a különféle nyelvek partikularendszerei közötti összefüggésekre vonatkozóan leszűrhető tanulságokat.

A partikularendszerek közötti összefüggés gyakorlati szempontból megközelíthető a partikulák fordíthatóságának a kérdése felől. A fordíthatóság vizsgálatának megvan az elméleti vetülete is: az elérhető vagy feltételezett ekvivalencia felderítése magán viseli a kontrasztív kutatások jellemző jegyét. Minél teljesebb ugyanis a leírás, azaz minél részletesebben írjuk le az adott nyelvtani jelenség (esetünkben a partikula) másik nyelvben elképzelhető tükröztetését, annál több nyelvi szintre kell vizsgálódásunkat kiterjesztenünk, következésképpen összevetésünk annál kevésbé lesz átfogó, várható eredménye pedig általánosítható.

Éppen ezen megfontolásokból a partikula kontrasztív tanulmányozásának termékenyebb és (egyedül) lehetséges módját úgy találjuk meg, ha az "A" nyelvi partikulákat nem a "B" nyelv eszköztárához hasonlítjuk, "igazítjuk", hanem a partikulát mint jelenséget egységesen kezeljük, a fordítási lehetőségeket pedig ezen értelmezésből vezetjük le. Másképpen fogalmazva, a partikula kontrasztív tanulmányozásának a partikulából mint (tudomásom szerint) minden nyelvben meglévő kategó-

riából kell kiindulnia, s a partikula leírása során szerzett ismeretanyag adhat támpontot két nyelv partikuláinak egybevetéséhez. A kontrasztív nyelvészeti módszerek ezen válfaját megemlíti Gak is (Gak-Rojzenblit 1965:4 kk). Ebben az értelemben a jelen dolgozat előtanulmánynak tekinthető egy átfogó magyar-orosz kontrasztív partikula-leíráshoz.

A fentiekből kiderült, hogy a kontrasztív leírás mely szinten számíthat eredményre.

A partikulák megragadhatók keletkezésükben és mai funkcionálásukban egyaránt. Kontrasztív kutatásukhoz az etimon felőli kiindulás aligha kecsegtetne sikerrel, mivel az egyes partikulák mai funkcionálásukban az etimonétól lényegesen eltérő szerepet játszanak. Megeshet, hogy egy magyar határozószói eredetű partikulának (pl. aztán, csak) egy orosz névmási eredetű partikulát tudunk megfeleltetni (pl. bot). Az etimológiai inkongruenciának (vö. Balázs 1980: 275-6) számos esetével találkozhatunk, melyek az összemérhetőséget kizárják.

A partikula mai funkcionálásának lényeges elemei a jelentés, a funkció és a m o n d a t k ö r n y e z e t . A mondatkörnyezet megszabhatja a partikula alkalmazhatóságát, s nem kevésbé befolyásolhatja a fordíthatóságot is. (Erről esett szó a Leisi-Gornik-Gerhardt-féle hipotézis bírálatakor.) A jelentés – bármennyire lényeges eleme is a partikula nyelvi létének – a fordíthatóságnál a mondat-

környezettel együtt háttérbe szorul a funkcióval szemben, mivel elsődlegesen a jelentés a partikula aktualizálhatóságára, nem pedig aktualizálására vonatkozóan tartalmaz információt.

Ebből következően a partikulák kontrasztív vizsgálatát célszerű a jelentés aktualizálásának, azaz a funkciónak a talaján felépíteni.

A funkcionális ekvivalencia (fogalmát, típusait l. Arnold 1976; Sanders 1980) adja a fordítási ekvivalencia azon válfaját, amelyen belül a partikulák használat közötti egyenértékűség leginkább lemérhető. Ha eltekintünk a fordítások mint egybevetési vizsgálati anyag esetenként inadekvát (és elméletileg gyakran megkérdőjelezhető) voltától, helytállóságától, akkor a kontrasztív vizsgálatról eredményt remélhetünk nemcsak az egybevetés, de az adott nyelven belüli különbségek és egyezések megfogalmazása terén is.

A funkcionális ekvivalencia rögzítése után kerülhet sor a másodlagos tényezők (mondatkörnyezet, jelentés) bevonására, amelyek az "A" és a "B" nyelvben funkcionálisan alapvetően ekvivalensnek tekintett partikulapár használati körét vetítik egymásra. Ez a vizsgálódási terület lehetne tehát a színtere az olyan eltérések és egyezések felderítésének, amelyek partikula- ill. nyelvspecifikusak. A partikulaspecifikus eltérések és egyezések a jelentésbeli különbségre, a nyelvspecifikusak pedig a mondatkörnyezeti

(használatból fakadó) különbségre vagy hasonlóságra mutatnak rá.

Ragadjunk ki egy példát a korábbi elemzések közül. Az is partikula nagy fokú egyezést mutat az orosz и-vel mind funkció (gondolati párhuzam), mind jelentés ('megfelelés'), mind mondatkörnyezet (állítmányhoz tapadás) tekintetében.

A használati körök egymásra vetítéséből kiderül azonban, hogy az is az и-vel fordíthatatlannak bizonyul mennyiségek relatív nagyságának kifejezésekor.

Ha a szóban forgó mennyiség úgy tűnik a beszélő szemében nagynak, hogy maga a mennyiség bizonyos minimális nagyságrenden túlmutat, akkor fordítható a не менее + birt. konstrukcióval:

/349/ Тízezren is laknak ebben a negyedben.

/349§/ В этом районе проживает не менее десяти тысяч человек.

A fordíthatóság nem a mondatkörnyezeti vagy jelentésbeli egyezés alapján határozható meg, hanem az is és a не менее adott esetre érvényes funkcionális ekvivalenciája révén:

/349'/ Тízezren laknak ebben a negyedben, és én ezt egy lakónegyed átlagos lélekszámához képest nagy

mennyiségnek tartom.

/349§'/ В этом районе проживает десять тысяч человек.

Эта сумма дается как минимальная.

A /349§'/-ből kiderül, miképpen kapcsolható a magyar partikulához az orosz konstrukció mint az előző funkcionális ekvivalense. A magyar partikula az orosz konstrukcióhoz hasonlóan h a t á r é r t é k megfogalmazását teszi lehetővé. A határérték fogalmán keresztül megfogható viszonylagos ekvivalenciájuk mibenléte is: a magyar partikula e határértéket "felülről" adja meg, azaz az elképzelhetőhöz vagy várhatóhoz képest a maximumhoz közelítő értéknek tünteti fel, míg a не менее-vel ezen érték"alulról", mint minimális érték határozódik meg. A közös a két megoldásban a határértékre mutató funkció. Az eltérés azonos a mennyiségjelöléshez fűződő is és legalább közötti különbséggel.

Amikor pedig a szóban forgó nagyságot a beszélő minimális nagyságrendhez köti, az oroszban ennek a kifejezésére nem találunk megfelelő szerkezetet, vagyis az is f o r d í t h a t a t l a n :

/350/ – Nézzétek csak, most ketten is fölkeltek, hogy odamenjenek hozzá. (JMM171)

/350§/ – Смотрите-ка, вон двое поднялись, подходят к
нему. (172)

A partikulák fordíthatóságának és fordíthatatlanságának vizsgálata több szempontból sürgető feladat. A nyelvvel-sajátítás magas fokát mutató magabiztos partikulahasználat részét kell képezze a felsőfokú idegennyelv-oktatásnak (l. Fábricz 1983). A funkcionális ekvivalenciát szem előtt tartó egybevetés a partikula egy nyelven belüli megítéléséről is pontosabb képet ad (Fábricz 1985). Végző soron pedig a fentiekre épülő kutatás hozzájárulna a nyelvi szubjektivitás, a szubjektív modalitás mechanizmusának, a mondatépítésben elfoglalt helyének megértéséhez, lehetővé téve e viszonykategória formalizálását (Fábricz 1986) és a jelentés tudományába való szerveesebb beépítését.

HIVATKOZÁSOK

- Akszakov 1875   К.С. Аксаков. Сочинения филологические. М.
- Alekszidze 1973   Э.Г. Алексидзе. Модальные частицы в санскрите. Тбилиси.
- Argyentov 1973   Б.П. Ардентов. "Что" в современном русском языке. Кишинев.
- Arndt 1960   W. Arndt. 'Modal Particles' in Russian and German. — In: Word, Vol. 16, No. 3, New York, pp. 323–336.
- Arnold 1976   И.В. Арнольд. Эквивалентность как лингвистическое понятие. — ИЯШ, № 1, с. 11–8.
- Arutyunova 1976   Н.Д. Арутюнова. Предложение и его смысл. Логико-семантические исследования. М.
- Bahman 1976   К.И. Бахман. О соотношении эстонского ка и русского тоже. — Русский язык в эстонской школе. Тарту, с. 55–7.
- Balázs 1980   Balázs J. Az egybevető (kontrasztív) módszer alkalmazásának lehetőségei. — In: Nyelvi rendszer és nyelvhasználat. (Szerk. Balázs J.) Bp., pp. 265–95.

- Belosapkova-
-Sztyepanova 1983 В.А. Белошапкова-Е.Б. Степанова. Равнозна-
ны ли разве и неужели? — Рус. речь.5, с.5
- Bordovics 1956 А.М. Бордович. К вопросу о модальных сло-
вах и их семантических разрядах. — Уч. зап.
Минского ГПИ. вып. У1, юбилейный. Минск,
с. 331-46.
- Bordovics 1958 ----- Некоторые наблюдения над син-
таксической функцией и употреблением мо-
дальных слов в совр. рус. языке. — Труды
по языкознанию. вып. 1, № 45, Минск, БГУ,
с. 263-79.
- Brizgunova 1977 Е.А. Брызгунова. Звуки и интонация рус.
речи. Изд. 3-е, перераб. М.
- Buglak 1985 С.Н. Буглак. О разграничении модальных
слов и частиц. — РЯШ, № 4, 100-4.
- Crockett 1971 D.B. Crockett. Modal Words in Russian. —
In: Int. Journal of Slavic Linguistics
and Poetics. No. 14, 's-Gravenhage, pp.
53-62.
- Cserepanova 1964 О.А. Черепанова. Формирование лексико-грам-
матического класса модальных слов в рус.
языке XI-XV11 вв. — Вестник ЛГУ. вып. 3,
№ 14, Л.

- Csertkova 1970   M.C. Черткова. О функционально-семантическом соотношении модальных слов с частницами и союзами. — Уч. зап. МГПИ. № 332. Совр. рус. язык. М., с. 261–78.
- Dezső 1975   L. Dezső. Some Remarks on the Application of Typology in Contrastive Linguistics. — In: Modern Linguistics and Language Teaching Bp., 187–93.
- Dezső 1984   L. Dezső. From Typology to Teaching the Russian Language to Hungarian Students. — In: Papp 1984, pp. 13–36.
- Di Pietro 1971   R.J. Di Pietro. Language Structures in Contrast. Rowley, Massachusetts.
- Doherty 1980   M. Doherty. 'Noch' and 'schon' and their Presuppositions. — In: Generative Grammar in Europe. (Eds. F. Kiefer and N. Ruwet) Dordrecht-Holland, pp. 154–77.
- ÉKsz.   Magyar értelmező kéziszótár. 2. kiad. Bp., 1975.
- ÉrtSz.   A magyar nyelv értelmező szótára. Bp., 1956–63.

- Fábricz 1979   Fábricz K. Kérdő partikulák a mai orosz nyelvben és magyar megfelelőik. (Bölcsészdoktori ért.) Szeged.
- Fábricz 1981a   Fábricz K. Az -e kérdő partikula. – Nyr. 105. sz., No. 4, pp. 447–451.
- Fábricz 1981b   K. Фабриц. Частица ли в русских вопросительных предложениях и ее венгерский эквивалент, частица -e. – In: Dissertationes Slavicae (DS). XIV, Szeged, pp. 181–213.
- Fábricz 1982   K. Фабриц. К вопросу об отграничении частицы и от союза и. – In: DS. XV, Szeged, pp. 65–78.
- Fábricz 1983   Fábricz K. A partikulák helye az idegen nyelvek oktatásában. – In: INYT. No. 1, pp. 14–20.
- Fábricz 1984a   K. Фабриц. К вопросу о союзности частиц. – In: DS. XVI, pp. 63–74.
- Fábricz 1984b   K. Фабриц. О разграничении наречий и частиц в совр. рус. языке. – In: DS. XVI, pp. 75–94.
- Fábricz 1985   Fábricz K. Az is mint kötőszó és mint partikula. – In: MNY. No. 1, pp. 79–87.

- Fábricz 1986a   Fábricz K. A denotatív és a pragmatikus jelentés összefüggéséről. – In: Néprajz és Nyelvtudomány. No. 29. Szeged.
- Fábricz 1985b   К. Фа́бриц. Функциональная эквивалентность как теоретическая база для обучения семантике рус. частиц. – In: DS. XVII, pp. 259–67
- Fábricz 1986b   K. Fábricz. Particle Homonymy and Machine Translation. – In: Proceedings of the 11th Int. Conf. on Computational Linguistics. Bonn.
- Fábricz 1986c   К. Фа́бриц. Еще раз о разве и неужели. – Рус. язык за рубежом. (В печати)
- Farkas 1956   Farkas V. A már, még szavak szórendjének kérdéséhez. – In: PaisEml. pp. 561–5.
- Ferenczy 1964   Ferenczy G. – In: Nyelvművelő levelek. Bp., pp. 246–7.
- Fischer 1877   Fischer I. Az "és" kötőszó. – In: Nyr. 6. sz. pp. 298–304.
- Fokos 1934   Fokos D. Az és kötőszó eredete. – In: Nyr. 63. sz. pp. 14–22.
- Fónagy 1966   Fónagy I. A beszéd kettős tagolása. – In: ÁNyT. IV, pp. 69–76.

- Fülei-Szántó 1974 Fülei-Szántó E. A modalitás logikai és szemantikai modelljéről. — In: NyÉrt. pp. 148–55.
- Gak–Rojzenblit 1965 В.Г. Гак–Е.Б. Ройзенблит. Очерки по сопоставительному изучению французского и рус. языков. М.
- Gáldi 1960 Gáldi L. Egy beszélt nyelvi fordulat Besse nyelvinél. — In: Nyr. 84. sz. p. 53.
- Gornik-Gerhardt 1981 H. Gornik-Gerhardt. Zu den Funktionen der Modalpartikel "schon" und einiger ihrer Substituentia. Tübingen.
- Grétsy 1962 Grétsy L. A szóhasadás. Bp.
- GRJA1953 Грамматика рус. языка. (Под ред. В.В. Виноградова) т. 1, М.
- Guliga 1967 А.Н. Гулыга. Автосемантия и синсемантия как признаки структуры значения слова. — ИДВШ, ФН, № 2.
- Gvozguyev 1958 А.Н. Гвоздев. Современный рус. лит. язык. ч.1, М.
- Implom 1960 Implom J. Beszédtöltelékek. — Nyr. 84. sz. pp. 301–6.

- Ivanova 1970a   Т.К. Иванова. Частица вот и образуемые с ней конструкции: и вот, но вот и т.д. в составе сложного синтаксического целого. — УЗ МГПИ, № 332, с. 86–104.
- Ivanova 1970b   Т.К. Иванова. Функции частиц вот и только в совр. рус. языке. АКД, Благовещенск.
- Jakovleva 1983   Е.С. Яковлева. Значение и употребление модальных слов, относимых к разряду показателей достоверности/недостоверности. АКД М.
- Jarceva 1981   В.Н. Ярцева. Контрастивная грамматика. М.
- Juhász 1967   И. Юхас. Об энклитической частице -то в рус. языке. — DS. V, pp. 29–34.
- Jurin 1960   К вопросу о семантике служебных слов. Чарджоу.
- Karcevski 1956   S. Karcevski. Deux propositions dans une seule phrase. — Cahiers Ferdinand de Saussure. No. 14, Geneve.
- Károly 1970   Károly S. Általános és magyar jelentéstan. Бр.
- KASZ 1957, 1961   Словарь рус. языка. (В 4 томах) М.

- Kelemen 1970   Kelemen J. A mondatszók a mai magyar nyelvben. Bp.
- Kiefer 1976   Kiefer F. Az előfeltevések elmélete. Bp.
- Kiszeljov 1966   И.А. Киселев. Указательные частицы в рус. и белорусском языках. АКД, Минск.
- Kiszeljov 1976   И.А. Киселев. Частицы в современных восточнославянских языках. Минск.
- Kiszeljov 1980a   И.А. Киселев. О грамматических показателях служебных слов. — Вестник БГУ. Серия 1У. Филология. № 2, Минск, с. 30–4.
- Kiszeljov 1980b   И.А. Киселев. О лексико-грамматической сущности слова ЕЩЕ. — Словарные составы рус. и белорус. языков в их историческом развитии и современном состоянии. Минск, с. 52–7.
- Kiszeljov 1981   И.А. Киселев. Значение и употребление слов уже (уж) в рус. языке и соотносительного слова ужо в белорус. языке. — Рус. язык. Межведомственный сб. Минск, с. 50–6.
- Klemm 1921   Klemm A. Az is, és kötőszó történetéhez. — MNy. XVII, pp. 163–7.

- Krivonoszov 1974   A.T. Кривоносов. К проблеме модальных частиц в совр. языкознании. — Структура предложения и классы слов в романо-германских языках. вып. 3, Калинин, с. 171–82.
- Krivonoszov 1982   A.T. Кривоносов. Модальные частицы как средство логико-грамматического членения предложения в немецком языке. — ВЯ, № 3, с. 48–61.
- Labutisz 1965   В. Лабутис. Частицы совр. литовского языка АКД, Вильнюс.
- Ladányi 1961   Ladányi P. Még egyszer a beszéd-töltelékekről. — In: Nyr. 85. sz. pp. 299–302.
- Ladányi 1962   Ladányi P. A kérdőmondatok logikai analíziséhez (Egy interrogatív logika vázlata). — In: NyK, 64. sz. pp. 187–207.
- Legyenyov 1971   Ю.И. Леденев. Неполнозначные слова и явления аналитизма в рус. языке. — Рус. язык. Материалы и исследования. вып. 5, Ставрополь, с. 14–68.
- Lehr 1890   Lehr A. Toldi-magyarázat. (Hivatkozás Prohászka Jánostól: Nyr. 55. sz. p. 23.)
- Leisi 1971   E. Leisi. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen. Heidelberg.

- Lobanova 1971   H.A. Лобанова. Вопросительные и отрицательные предложения в рус. языке. М.
- Lyons 1981   J. Lyons. Language, Meaning and Context. Bungay, Suffolk.
- Mescsanyinov 1947   И.И. Мещанинов. Члены предложения и части речи. М.
- Miller 1978   G.A. Miller. Semantic Relations among Words — In: (M. Halle, J. Bresnan, G.A. Miller e) Linguistic Theory and Psychological Realities. MIT, Cambridge, pp. 60–118.
- Mirovics 1962   A. Мирович. Основные функции частиц в современном рус. языке. — Лексикографический сборник. вып. 5, М., с. 104–111.
- MMNy. 1968   Bencédy J.—Fábián P.—Rácz E.—Velcsov M.—né A mai magyar nyelv. (Szerk. Rácz E.) Bp.
- MMNyR. I. 1961   A mai magyar nyelv rendszere. I. Leíró nyelvten. (Szerk. Tompá J.) Bp.
- H. Molnár 1959   H. Molnár I. A módosító szók mondattani arculatának kérdéséhez. I–II. — In: MNy. LV. sz. pp. 357–61; 470–80.
- H. Molnár 1961   H. Molnár I. A beszéd-töltelékekről — más szempontból. — In: Nyr. 85. sz. pp. 51–5.

- H. Molnár 1968   H. Molnár I. Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben. — NyÉrt. 60 sz.
- H. Molnár 1983   I. Molnár. Nicht-logische Mechanismen in der Alltagssprache (Untersuchung zweier ungarischer Mikrosysteme). — Acta Linguistica Acad. Sc. Hung., T. 33, pp. 179–99.
- Molotkov 1960   A.И. Молотков. Трудные случаи лексико-грамматической характеристики слов это и то в рус. языке. — Вопросы грамматики. Сб. статей к 75-летию академика И.И. Мещанинов М.—Л.
- NASz. 1954, 1964   Словарь совр. рус. лит. языка. М.—Л.
- Orlov 1981   A.Е. Орлов. Значения и функции лексемы "только". — Семантика слова и его функционирование. Кемерово, с. 97–108.
- Paducseva 1977   Е.В. Падучева. Понятие презумпции в лингвистической семантике. — Семиотика и информатика. вып. 8, М., с. 91–124.
- Paducseva 1978   Е.В. Падучева. Актуальное членение предложения и структура имен объектов. — In: Tekst. Język. Poetyka. Warszawa.

- Paducseva 1981   Е.В. Падучева. Местоимение это с предметным antecedентом. — Проблемы структурной лингвистики. М. 1979.
- Paducseva 1982   Е.В. Падучева. Значение и синтаксис функции слова это. — Проблемы структурной лингвистики. М., 1980.
- Paducseva-
Uszpenszkij 1979   Е.В. Падучева-В.А. Успенский. Подлежащее или сказуемое? (Семантический критерий различения подлежащего и сказуемого в бинамитивных предложениях) — Известия АН СССР. Серия литературы и языка. № 4, М.
- Panova 1981   М.И. Панова. Интонационные средства оформления высказываний с частицей "разве". — Просодия слога — слова — фразы. Сб. научных трудов. М., с. 75–83.
- Papp 1984   Papp F. (ed.) Contrastive Studies. Hungarian–Russian. Вр.
- Peskovszkij 1938,
1956   А.М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. М.
- Pete 1984   Н. Пете. О взаимосвязи пространства и времени в рус. языке. — In: DS. XVI, pp. 41–5
- Petrov 1978   Н.Е. Петров. Частицы в якутском языке. Иркутск.

- Posner 1980   R. Posner. Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language. — Speech Act Theory and Pragmatics. Dordrecht-Holland.
- Restan 1972   П. Рестан. Синтаксис вопросительного предложения. — Scandinavian University Books. Oslo — Bergen — Tromsø.
- RG.I. 1980   Русская грамматика. ч. 1. (Главн. ред. Н.Ю. Шведова) М.
- Rogozsnyikova 1983   Р.П. Рогожникова. Сложные предложения с союзными частицами. — Синтаксис предложения. Сб. научных трудов. Калинин, с. 48—
- Sahmatov 1941   А.А. Шахматов. Синтаксис русского языка. М.
- Sanders 1980   G.A. Sanders. Equational Rules and Rule Functions in Syntax. — Syntax and Semantics Vol. 13.
- Sapiro 1953   А.Б. Шапиро. Очерки по синтаксису рус. народных говоров. М.
- Severnyina 1980   З.В. Шевернина. Функционально-семантическое значение модальных частиц в монгольском языке. — Вопросы грамматической системы монгольских языков. Элиста, с. 20—31.

- Simonyi 1882   Simonyi Zs. A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. 2.k. Bp.
- Simonyi 1895   Simonyi Zs. A magyar határozók. 2. k. Bp.
- Somogyi 1922   Somogyi G.: — In: MNy. XVIII, p. 59.
- Sumilov 1973   И.Ф. Шумилов. Еще и уже — синонимы или антонимы? — РЯШ, № 5, с. 68–70.
- Svedova 1960   Н.Ю. Шведова. Очерки по синтаксису рус. разговорной речи. М.
- Svedova 1970   Грамматика совр. рус. литературного языка. (Под ред. Н.Ю. Шведовой). М.
- Szalamin 1969   Э. Саламин. Методы функционального анализа отграничения модальных слов от наречий. — In: DS, VII, pp. 19–27.
- Szalamin 1980   Феер Денешне Саламин Э. Модальность достоверности—недостоверности в совр. рус. лит языке в сопоставлении с венгерским языком КД, М.
- Szalamin 1982   Э. Саламин. Эпистемическая модальность в современном рус. языке в сопоставлении с венгерским. — In: DS. XV, pp. 47–64.
- Szarvas 1873   Szarvas G. Magyarosan. — Nyr. II, pp. 54–

- Szarvas— Magyar nyelvtörténeti szótár. (Szerk.
Simonyi 1890 Szarvas G. és Simonyi Zs.) I. k. A–I. Bp.
- Szkiba 1969 Ю.Г. Скиба. Семантика и функции частицы как
служебного слова. Курс лекций для студентов
филологов. Кн. 3, Черновцы.
- Szkiba 1980 Ю.Г. Скиба. Русские предлоги, союзы, части-
цы. Опыт системно-исторического исследования.
АДД, Черновцы.
- SZO 1975 С.И. Ожегов. Словарь рус. языка. Изд. 10.
М.
- Sztyernyin 1979 И.А. Стернин. Проблемы анализа структуры
значения слова. Воронеж.
- Szvetlisev 1958 Д.С. Светлышев. К вопросу о функциях частиц,
выражающих эмоциональные оттенки речи. —
Ученые зап. Ивановского ГПИ. т. 17, вып. 5
ч. 3, с. 3–27.
- Szvetlisev 1971 Д.С. Светлышев. Краткие замечания о лексико-
грамматических свойствах частиц в рус. языке.
— Ученые зап. МГПИИЯ им. Топрева. т. 58
с. 142–51.
- SZRJA 1979 Словарь рус. языка 11–17 вв. вып. 6. М.

- Tekavcic 1972   P. Tekavčić. Grammatika storica dell'italiano. Vol. II: Morfosintassi. Bologna.
- Tyelijsa 1981   В.Н. Телия. Типы языковых значений. Связное значение слова в языке. М.
- Tompa 1962   Tompa J. A kötőszó mint egyszavas mondat mint főnév. — In: Nyr. 86. sz. pp. 265–82.
- Vasilyeva 1973   A.N. Vasilyeva. Particles in Colloquial Russian. М.
- Vasmer 1967   М. Фасмер. Этимологический словарь рус. языка. М.
- Vinogradov 1947   В.В. Виноградов. Рус. язык. М.—Л.
- Vinogradov 1950   В.В. Виноградов. О категории модальности в модальных словах в рус. языке. — Труды ИРЯ АН СССР. т. 2, с. 38–79.
- Vologyn-Hrakovszkij 1982   А.П. Володин—В.С. Храковский. Опыт анализа семантико-синтаксических свойств усилительной частицы же (ж) в императивных конструкциях. — Семантика служебных слов. Пермь, с. 23–33.
- Weydt 1977   H. Weydt. (Hrsg.) Aspekte der Modalpartikeln. Studien zur deutschen Abtönung. Tübingen.

- Zimek 1972   Р. Зимек. Сопоставительное изучение языков и его использование в преподавании рус. языка нерусским (Теоретические проблемы конфронтации). — In: Ruština v teorii a v praxi. с. 3-4. Praha, pp. 9-20.
- Znamenszkaja 1980   О.Е. Знаменская. Функции частицы ведь в русском языке. — Географические и хронологические пределы распространения русской лексики. М., с. 132-8.
- Znamenszkaja 1981   О.Е. Знаменская. Частица "ведь" в функции союза. — Слово и словосочетание в структуре предложения. М., с. 110-7.
- Zolnai 1893   Zolnai Gy. Mondattani búvárlatok. — In: NyK. 23. sz.

Szépirodalmi idézetek:

- HMC - Hubay Miklós: A zsenik iskolája. 27 rövid dráma. Bp., 1977. C'est la guerre. Tragédia gramofonkísérérettel. pp. 703-728.
- JMM - Jókai Mór: Egy magyar nábob. Bp., 1956.
- MLJ - Mesterházi Lajos: Játék. Színművek és hangjátékok. Bp., 1961. A tizenegyedik parancsolat. pp. 309-389.
- NLT - Nagy Lajos: A tanítvány. Bp., 1945.
- NLP - Nagy Lajos: A pincenapló. Bp., 1970.
- NLÖ - Nagy Lajos válogatott művei. Bp., 1962: Özvegyasszonyok.
- NLG - : Egy délután a Grün-irodában.
- NLTt - : Tanyai történet.
- NLFb - : Farkas és bárány.
- NLL - : Lecke.
- NLPm - : Panacea magna.
- NLF - : Föld.
- MKZ - Mikszáth Kálmán művei. 8. k. Bp., 1967: A zöld légy és a sárga mókus. pp. 27-44.
- SIGy - Sarkadi Imre: A gyáva. Bp., 1961.
- VPR - A.N. Vasilyeva: Particles in Colloquial Russian. M., 1973

- ААС - А. Афанасьев: Свидание. — Рассказ 79. М., 1980, с. 14—27.
- АТП - А. Твардовский: Печники. — Рассказы советских писателей. М., (б.г.) с. 7—69.
- АЯЗ - А. Якубовский: Земляника в снегу. — Рассказ 79. с. 28—33.
- КФК - К. Федин: Костер. М., 1976.
- КПН - К. Паустовский: Собр. соч. т. 4. Повесть о жизни. ч. 3. Начало неведомого века. М., 1968, с. 513—711.
- МПК - М. Пришвин: Корабельная чаща. Собр. соч. М., 1978.
- СВП - С. Воронин: Проездом. — Рассказ 79. с. 263—9.
- ВПЛ - В. Потапин: Лунные поляны. — Рассказ 79. с. 55—76.
- ЧЛ - А. Чехов: Избранные произведения в 3 томах. т. 3. М., 1967: Лебединая песня.
- ЧП - : Иванов.
- ЧМ - : Медведь.
- ЧП - : Предложение.
- ЧТ - : Трагик поневоле.
- ЧС - : Свадьба.
- ЮТС - Ю. Трифонов: Старик. М., 1979.